

İSTANBUL'UN TARİHİ NASIL YAZILMALI?

REVNAKOĞLU'NUN İSTANBUL'U, ŞEHRİN KİMLİĞİ VE KÜLTÜR OKUMALARI

Her şehrin kaderi, tarihi süreçte mensup oldukları medeniyetlerin kaderi ile özdeş durumdadır. Bu bağlamda medeniyetler ile şehirlerin münasebetini ele alırken şehirlerin kimliği daima göz önünde bulundurulur. Medeniyetlerin *yükseliş* ve *düşüş* tarihlerinin mihenk taşlarını oluşturan merkez şehirler, bazen mimari biçimde, bazen ilmi ve fikri geleneğin sürekliliğinde ya da ticaret yolları üzerindeki bereketli bir pazarda ve bazen de siyasi düzenin odağına yerleşerek medeniyet anlayışlarının tarihi gerçeklik içinde zaman ve mekâna yansımaları sağlarlar. Bu çerçevede İstanbul'a yakından baktığımızda şehrin *öncü*, *kurucu* ve *dönüşen* bir şehir olduğu kadar *tasfiye edilen* bir şehir olduğu acı gerçeğinin ayırdına varmalıyız öncelikle. Şurası açıktır ki Osmanlı'dan Cumhuriyet'e toplum modernleştiğçe İslâm merkezli medeniyet anlayışının mekân üzerindeki aktörlük ve görünürlükleri azalmış, kapital semboller hüviyetindeki apartmanlar, büro iş hanları ardından gökdelenler, rezidanslar, AVM'ler ve ışıltılı otellerin görünürlükleri artmıştır. Özen ve belli bir dikkatle bakıldığında görünene ne yazık ki Müslüman dünyanın mevcut ahvali olacaktır. Dolayısıyla bugün İstanbul'u ne kadar bilip tanıdığımız ancak "zarif ihanetlerle" kol kola giden bu dönüşüm ve tasfiye süreciyle birlikte düşünülürse hakiki anlamına kavuşacaktır.

Son yıllarda ülkemizde şehir tarihi/kültürüyle ilgili vasıflı eserlerle süreli yayınların yanında şehir hayatına katkı sunmuş kişilerin biyografileriyle şehrin eski hâlini anlatan fotoğraf albümlerinin yayımlanmakta olduğu dikkatinizden kaçmamıştır. Dikkatle bakıldığında bunların bütünü insanın içinden çekildiği mekânların salt yapı malzemesinden ibaret olduğunu ortaya koyar. Şairin dediği gibi, *insan şehri yapar* fakat *şehir de insanı yapar*. Kadim zamanlarda şehrin insanı inşa edip şekillendirdiği giderek zenginlik kazanır ve çok boyutlu bir mahiyete bürünürdü. Bu da bizi, şehrin toplumu inşa edişine götürür. Şehrin inşa edilişi ile şehrin insanı inşa edişi aynı zamanda gerçekleşir. Böylece şehir hem özne hem nesne olur; dönüştürürken dönüşür.

Bu itibarla İstanbul'u anlamak için her şeyden evvel şehrin kıymetlerini bilmek ve takdir etmek icap eder. Bunu kavramak ise ancak bilgi birikimini arttıran bakış açılarıyla mümkündür. İstanbul'un hafızasını iade eden merhum Cemaledin Server Revnakoğlu şehri mimarisiyle, kültürüyle ve insan manzaralarıyla bir bütün hâlinde temaşa ediyordu. Bu yüzden İmparatorluğun yarım son yüzyılı imbikten süzercesine, en mühim sesleriyle Cumhuriyet Türkiye'sine taşıdı. Yine de önümüzde uzun bir yol duruyor. Bu durum kaynakların mevcut olup olmamasından çok İstanbul'un inşasına yönelik tavırlar hakkındaki daha temel bir sorudan kaynaklanıyor. Zira farklı özneler şehirler hakkında farklı şekillerde yazarlar. Aslında bazı özneler bu konuda yazmazlar bile.

Mimarisiyle, kültürüyle, insan manzaralarıyla şehre yönelen Revnakoğlu klasik boyutuyla ulema diye tesmiye edilen sınıfın yerini yeni tip aydınların aldığı, bilgiyi yorumlama tekeli elinde bulunduran sınıf ve kurumların dönüşüme uğradığı bir dönemin şahididir. Kendini İstanbul'un mekân ve şahsiyetlerine adayan Revnakoğlu'nun arşivine fark katan en önemli husus, hazırlandığı zaman dilimiyle ilgilidir. Hiç şüphesiz o, kültürümüzün bugününün oluşmasında büyük katkı sahibi bir ara nesle mensuptu. *Yakın yakıcı tarih* olarak ifade edebileceğimiz Osmanlı Devleti'nin son dönemleriyle Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan değişimlerin nasıl karşılandığına dair Revnakoğlu'nun

notlarına yansıyan tespitler Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişle birlikte vuku bulan dönüşümlerin etkilerini takip etmek bakımından hayli önemlidir. Yazdıklarının ekseriyetle Türkiye'nin 1920'lerin ikinci yarısı ile 1930'lara nazaran farklı bir döneme girdiği, girmeye çalıştığı bir dönemde belirginlik kazandığının farkına varılması da önem taşımaktadır. Onun notlarından bir kısmını *Revnakoğlu'nun İstanbul'u; İstanbul'un İç Tarihi Fatih* adıyla beş cilt şeklinde okurlarla buluşturan Mustafa Koç Hoca'nın sık sık vurguladığı üzere Revnakoğlu'nu başkalarından farklı kılan, nazar-ı dikkatini Müslüman İstanbul'a bütünlüklü bir yaklaşımla odaklanmasıydı. Bu bir yana günümüzde İstanbul'un tarihini anlama ve konumlandırma çabasından kaynaklanan daha derin bir sorun vardır. İstanbul'u kaleme alan (ve sergileyen) entelektüel çevrelerdeki kimilerinin amacı Bizans İstanbul'unu ön plana çıkarmaya matuftur. Bizans İstanbul'una ait bir tweet'in sosyal medyadaki etkileşiminin birdenbire kabarması bu tutumun etkisini belirlemek bakımından önemli bir göstergedir. Esasında yeni tarihçilerin ve küresel elitlerin İstanbul'a biçtiği kimlikler üzerinden şehri anlamlandırmak, şehrin kimliğini belirleyen çeşitli miras ve etkeni görmezden gelmek demektir. Bu durum ise modern zamanda İstanbul'un başına gelen en büyük felaketin *haftıza kaybı* olduğunu yeniden hatırlamayı zaruri kılmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında her şehir tarihi yazımının kendine has bir zihni serüveninin varlığından söz edilebilir. Gözlem ya da tahayyül ile başlayan, sorularla açılan, analizlerle parçalara ayrılarak derinleşen ve açıklayıcı kavramsal çerçevelerle bütünleşerek ete kemiğe bürünen ya da yazıya dökülen bir zihni serüven. İstanbul'un başlı başına büyük bir âlem olduğunu idrak eden Revnakoğlu'nun muazzam hacimdeki notları böylesi bütüncül bir zihni serüvenin parçası olarak görüldüğünde gerçek anlamına kavuşabilir. Zira o İstanbul'un maddi mirasından bahsederken, bunların içinde akan kültürden, hayattan dolayısıyla insanı inşa eden mekânlardan bahseder. Ayrıca belirtilmelidir ki yayımlanan hacimli eser doğrudan İstanbul hattı Fatih ile ilgili görülüyorsa da dolaylı olarak bütün İstanbul ve Osmanlı şehirleriyle yakından alakalıdır. Çünkü Revnakoğlu'nun notları *Buhara-Bursa-Bosna* hattı ile ilgili dikkat çekici bilgileri ihtiva ettiği gibi *Kırım-Kastamonu-Kahire* çizgisine de zaman zaman ışık tutmaktadır.

Açık yüreklilikle söylemek gerekirse biz kendi hayatımıza ve kültürümüze, dini kurumlarımıza, niteliği, özelliği, konuya ilgisi ve yatkınlığı, yaklaşımı, zamanı, tarzı, üslubu ile Revnakoğlu gibi sıcak bakmayı bilmiyoruz. Çünkü bugünkü insan tarihe ve kültüre karşı, Cumhuriyet dönemi nesillerine benzer şekilde hem daha *soğuk* hem de daha *pozitivist* ve *rasyonalist*dir. Bu cihetten onun notları öyle tespitler sergilemektedir ki geleceğin sosyolog ve psikologları oradaki malumattan hareketle ferdi ve toplumsal hayat hakkında yepyeni açılımlar sağlayacak hüviyettir. İstanbul'un *iç tarihine* odaklanan Revnakoğlu arşivi bütünüyle yayımlandığında sadece şehir tarihi değil, yakın dönem mimari, biyografi, tasavvuf, eğitim, güzel sanatlar tarihimize de çok önemli katkılar sunacaktır. Bu minvalde dergimizin bu sayısı aşikârdır ki Revnakoğlu'nun henüz bir kısmı yayımlanan notlarının etrafı bir incelemesi olma amacı taşımayan genel bir çalışmadır. Fikirler ve kavramlar yoluyla bakış elde edip, bakış açılarını geliştirip genişletmeye dönük bir giriş niteliğindedir.

Yeni sayımızda buluşmak dileğiyle.

Umran

İÇİNDEKİLER

GÜNDEM

04

Siyasal Gelişmeler ve
Parlamentarizmin Çöküşü

Mustafa AYDIN

10

Göçmenler Üzerinden Kurulan
Akrep Kiskacı:
Açık Kapı Politikası
AB Geri Kabul Antlaşması

Burhanettin CAN

26

Rasim Özdenören'in
Ardından

Süleyman CERAN

28

Ortadoğu'dan

DOSYA

37

İstanbul'un Tarihi Nasıl
Yazılmalı?
Revnakoğlu'nun İstanbul'u
Şehrin Kimliği ve Kültür
Okumaları

38

Revnakoğlu'nun Cinnet-i
Celile'si ya da Tarihin Yeni Bir
Kırılma Anı

Necmettin TURİLAY

42

Revnakoğlu'nun İstanbul'u
veya Tekkelerin İlegal Tarihi

Mustafa KARA

Umran

Sahibi

Pınar Yayınları Tic. ve San. A.Ş. Adına
Şemseddin Özdemir

Genel Yayın Yönetmeni

Cevat Özkaya

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Metin Çiğnıkcı

İdare Merkezi

Alemdar Mah. Çatalçeşme Sok.

Defne Han No: 27/15

Cağaloğlu Fatih-İST.

Tel: (0212) 293 90 41

(0543) 281 58 85

www.umrandergisi.com.tr

editorumrandergisi@yandex.com

aboneumrandergisi@yandex.com

Temsilcilikler

Ankara: (0312) 418 12 77

İzmit: (0542) 250 75 77

Trabzon: (0462) 321 95 44

Görsel Yönetmen

Tekin Öztürk

Baskı:

Şenyıldız Yay. ve Matbaacılık

Gümüş Suyu Cad. Işık San. Sit. No: 19 C Blok

102 Topkapı/İstanbul Tel: (0212) 483 47 91

Ağustos 2022 Sayı: 336

(İlk yayın tarihi: 1991 Bülten,

1993 Umran adıyla)

Yaygın, süreli, ayda bir yayımlanır.

Yazıların ve ilanların sorumluluğu

sahiplerine aittir. Bu dergi basın

meslek ilkelerine uymayı taahhüt

eder. *Umran* dergisi TÜRDEB ve

DERGİBİR üyesidir, Kültür ve Turizm

Bak. Kurumsal Abonesidir.

46

Okunmayı Bekleyen
Büyük ve Muazzam İstanbul
D. Mehmet DOĞAN

48

Revnakoğlu Arşivi Üzerine
Yusuf Turan GÜNAYDIN

52

Revnakoğlu Notlarında
İstanbul:
Osmanlı Kültürel
Müslümanlığı, Tespitler ve
Güzide Şahsiyetler
Metin Önal MENGÜŞOĞLU

57

İstanbul Kim(in)dir?
Kamil ERGENÇ

63

İstanbul İslâm'ının Üç Sütunu:
Cami, Tekke ve Medrese
Mehmet Furkan ÖREN

68

Revnakoğlu'nun Notlarının
Yakın Dönem Tarih
Çalışmalarındaki Önemine Dair
Birkaç Not
Güngör GÖÇER

73

Tekkeden Tiyatroya:
Revnakoğlu İstanbulu'nda
Temaşa Sanatlarının Serüveni
Ömer KANTARCI

KRİTİK

78

Modern Bilimin Kararttıkları
H. Yahya ŞEKERCİ

KÜLTÜR
SANAT

85

Muhayyel Bir Ulus Kurgusu
Adına Türk Edebiyatı Tarihi
Yazılamaz mı? Yazılmamalı mı?
Cengiz TATAR

Kafa karıştıran kelimelerle düşünsel duruşunu muhafaza ederek hesaplaşan, Müslümanca düşünmenin ve yaşamının imkânları üzerine düşünen, ruhun malzemeleri ile engin ufuklara açılan hikâyemizin usta kalemi Rasim Özdenören vefat etti. Merhuma Allah'tan rahmet, ailesine başsağlığı ve sabır dileriz.

Mekânı cennet, makâmı âlî olsun.

Umran

Nasıl Abone Olabilirsiniz?

1. Umran Dergisi'ne abone olmak veya aboneliğinizi yenilemek için 0212 293 90 41 nolu abone hattımızı arayabilirsiniz.
  2. www.umrandergisi.com.tr sitemizden Abone Form'u doldurarak abone olabilirsiniz.
- Abone Ücretleri (Yıllık/12 Sayı);
Yurt içi: 220 TL, Yurt dışı: 60 Euro
Birim Fiyatı: 21 TL

Abone Ücretini Nasıl Ödeyebilirsiniz?

1. 0212 293 90 41 nolu abone hattımızı arayıp kredi kartınız ile .
2. Posta Çeki hesabımıza abone ücretini yatırarak. Posta Çeki Hesap No: 654482 Alıcı Adı: Pınar Yayınları Tic. ve San. A.Ş.
3. Banka Hesap numaramıza havale edebilirsiniz. Banka Hesap No: 8515535-2 IBAN: TR460020500000851553500002Kuvveyt Türk Hesap: Pınar Yayınları Tic. ve San. A.Ş.

SİYASAL GELİŞMELER VE PARLAMENTARİZMİN ÇÖKÜŞÜ

MUSTAFA AYDIN

Gelişmiş Batı ülkeleri ciddi hükûmet sıkıntıları yaşamaktadırlar. Çoğu yerde ömürleri bir yılı bulmamakta, yeni bir hükûmetin kurulması ise tartışmalarla bir bu kadar zaman almaktadır. Toplumların kendilerine özgü yönleri olsa bile bunların ortak tarafları parlamenter sistem olmalarıdır. Düzmece bir slogan olan 'güçlendirilmişlik', işin mahiyetini değiştirmektedir ki Batı'da gizil sistem arayışları olsa da onun güçlendirilmişliği savunulmamaktadır. Artık demokrasi ilkesi de işi kotarmaya yetmemektedir. Tıpkı sorunların yasalar çerçevesinde çözüldüğü bir dünyada bir retorik hâline gelen laikliğin anlamını yitirip bir tarih alanında yaşamaya alındığı gibi. Ancak aşağıda da belirteceğimiz üzere, parlamentarizme, yeni bir sistem yorumu yapılamasa da bir grup siyaset bezirganının en azından şimdilik hareketini sağlayabilecek bir işlev yüklenmeye çalışılmaktadır.

Burada bir noktanın altını özel olarak çizmem gerekiyor. Ezberlere uymayacağını sandığım aykırı görüşler taşıyan bu yazımın amacı *bir başkanlık sistemi* savunusu değildir. Çünkü iki yüz yılı aşkın bir zamandır var olan, sınırları, kuralları belli bir parlamentarist sistem vardır. Ama tek türden orada duran, kuralları ve ilkelere belli bir başkanlık sistemi yoktur. Siyaset sosyolojisinin bir terminolojisiyle ifade etmek gerekirse toplumlara göre oluşmuş *başkanlık modelleri* vardır. Tıpkı birbirinden az çok farklı Fransız, İngiliz, ABD liberal modelleri gibi. Esasen başkanlık modelleri, parlamentarist sistemlerin sorunlarını aşmak için oluşturulmuş pratik siyasal projelerdir. Bizdeki gibi tarihsel faşizmle özdeşleşmemiş siyasetçilerin sürekli

geliştirme durumunda oldukları bir özel siyasal modeldir. Onun için çökmekte olan parlamentarizme yöneltebileceğim eleştirilerim var, ama başkanlık sistemine yapabileceğim bir güzelleme yok.

SİYASET VE ADALET

Arapça, yetiştiricilik (ki at bakıcılığı demek olan *seyis* de buradan gelir), ihtiyaç gidericilik, sorun çözücülük anlamına gelen *siyaset* temel esprisi itibarıyla icat edilmiş ontolojik bir oluşum değil, bizzat varlıksal (ontik) bir olgudur. Paradoksal olarak insanların birlikte yaşama zorunluluğu vardır, bu zorunluluk ferdiyetin ötesinde sorunlar doğurur, yine ferdi ve küçük grup bazında çözümlenip bitirilemeyen bu sorunlar birliğin zorunlu olarak oluşturduğu mekanizmalarla çözülür ki buna 'siyaset' denir. Siyaset insanlığın başından bugüne hep vardır. Onun için de tartışılacak yönü (ontik) varlığı değil, toplumlara göre aldığı (ontolojik) şekilleridir.

İlgi çekicidir ki insanlığın erken dönemlerinde akarsu yataklarında ve özellikle insanlığın ilk anayurdu sayılan Ortadoğu'da büyük devlet gelenekleri oluşmuştur. Uzunca bir zaman insanlık, çocukluk dönemlerini tabir caizse, modern siyasetin tu-kaka ettiği ana monarşilerin şefkatli kucağında geçirmiştir. İlk büyük hükümdar kabul edilen Akat hükümdarı Sargon ile başlayan süreçte Hammurabi, Attila, Büyük İskender, Metehan, Kanuni, vb. gibi büyük hükümdarlar yer aldılar. Elbette başarılarının sınırlarından söz edilebilir ama genel olarak adalet peşinde koşurdular.

Mesela Sargon, uzunca hükümdarlığı döneminde Ortadoğu'da pek çok topluluğun ilk defa birlik ve beraberliğini sağladı, barışı ikame etti. Babil hükümdarı Hammurabi orada duran yasalarla yönetmenin yollarını gösterdi. Attila ilk dönem Batı çapulculuğunu bir düzene sokmaya çalıştı. Büyük İskender ve Mete, yönetimde hakkaniyet örnekleri verdiler, Kanuni kuşağı dünyada ciddi bir hakem rolünü oynadılar. Esasen modern dönemlere kadar hiç kimse siyaseti güç ile tanımlamadı, gücü siyasetle tanımladı, siyaseti adalete bağladı. Modern Batı gibi elindeki gücü açık veya üstü örtük bir sömürgecilik ve yağmacılık için kullanmadı.

Şu açıkça söylenebilir ki insanlığın hiçbir tarihinde küresel bazda siyaset bu kadar hakkaniyet dışı olmadı. Demokrasi gibi hakkaniyeti saf dışı edip sorumluluğu halka ciro eden sistemler üretilmedi. Siyaset, adalet gibi değerler ihtiva eden ahlaktan koparılabilecek çok olmuştur. Siyasetin ahlakla yürümesi gerektiği artık düşünülüyor. Önemli olan çıkardır. Sade bir örnek ile anlatmak gerekirse Suriyeliler gelmiş ve yiyeceğimize ortak olmuşlardır. Onun için de mutlaka kovulmalıdırlar. Bu mantığa göre göz önünde bulundurulması gerekli hiçbir değer söz konusu değildir.

SİYASAL SİSTEMLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Şüphesiz farklı toplumlarda değişik zamanlarda farklı sistemler icat edilip uygulana gelmiştir. Sosyoloji biliminin genel kabulüne göre her şey gibi siyaset de toplumların ihtiyaç ve taleplerine göre şekil ala gelmiştir. Bu görüş sonuna kadar

olmasa da genelde doğrudur. 16. yüzyılda bir kaos içinde yaşayan İtalya'nın siyaset düşünürü Machiavelli, aynı şartlar içinde bulunan Fransız düşünürü Jean Bodin, tuttuğunu koparan bir monarktan yanadırlar ama bunu adalet ve hakkaniyete hiç bulaştırmazlar. Güçlü olabilmesi için din, ahlak ve yasaların üzerinde olması gerektiğini savunurlar.

Şüphesiz yöneticilerin genelde en temel işlevi birlik sağlayıcılıktır. En önemli içerik farkı ise adalet arayışıdır. Mesela Asya toplumlarındaki (Weber'in patrimonyal -aile teşkilatı-diye küçümsemeye çalıştığı) hükümdarlıklar kadim kültürlerin önem verdiği adaleti ikame ediyorlardı. Antikçağın site devlet kargaşasında (demokrasi maskeli) aristokrasi, bir çözüm yolu olarak görülmüştü. Hâlbuki Büyük İskender'in de hocası olan bilge Aristo'ya göre en istikrarsız yönetim sistemi demokrasidir. Yüzyıllar, demokrasiyi daha iyiye götürmedi, ona bu özelliğinden bir şey de kaybettirmedi. Orta Çağların derebeylik (Doğu'daki adıyla ağalık) bile, karalamada kullanılan ifadelerin aksine bir hakkaniyet kaygısı taşıyordu. Ağa, gıda yetersizliği dönemlerinde her türlü fedakârlığı yapar, tebaasını aç bırakmamaya çalışırdı. Günümüz Nijerya'sında Fransızların yaptığı gibi açları daha bir soyup soğana çevirmezdi.

18. yüzyıldan itibaren Batı'da siyaset anlayışında ciddi değişiklikler meydana geldi. Bu değişikliklerin en belirgin olanlarından birisi siyasette meşruiyetin kaynağının değişmesiydi. Bu dönemde siyaset aşkınlıklardan koparıldı.

Adalet aşkın kökenliydi, adalet ve hatta başka yüksek değerleri kapsayan ahlak siyaset dışı kaldı. Dolayısıyla, yeni üretilmiş, başta insan hakları olmak üzere demokrasi, serbest piyasa ekonomisi, vb. hiçbir yüksek değer özelliği taşımamaktadırlar. Yani bunlar içkindir ve birilerinin çıkarına göre çalışırlar, sözgelimi bir hak herkes için hak değildir, demokrasi herkes için bir siyasal sistem değildir. Verilen sözün bir anlamı yoktur. Çıkarına yaramayan sözde durmak enayilikten ibarettir.

Şüphesiz bu süreçte önemli gelişmelerden birisi hâkimiyetin aşkınlıktan koparılmasıydı. Daha açık bir deyişle yönetimde yer almak bir Allah vergisiydi ve bu doğal olarak bir sorumluluk getiriyordu. Ölüm döşeğinde yatan Hz. Ömer'e "Sizden sonra oğlunuz Abdullah'ı hükümdar seçelim mi?" diye soranlara "Hayır, bir aileden bir kurban yeter." cevabı bu noktayı gayet iyi açıklar.

Egemenlik artık toplum geneline yüklenmişti. Bundan sonra birileri toplum adına evirip çevirecek, karar verecek ama toplum benimsesin benimsemesin bu toplumun kararı sayılacaktı. Cumhuriyet tarihimizin başlangıç dönemlerinde olduğu gibi topluma rağmen karar ve icratlar bu çerçevede meşrulaştırılmaya çalışıldı. Esasen bir dönemler umut ve heyecan veren millet egemenliği önemli bir meşruiyet yoluydu. Hâlbuki çok muğlak bir kavramdı. Millet şu anda yaşayan ve yaşamayan bütün bir topluma ifade eden kategorik bir ifade olduğuna göre bir kategorinin egemenliği olamaz. Belki millet yerine bir halktan söz edilebilir. Ne var ki fiilî bir gerçeklik olan halkın da iradesi olmaz. İrade ferdi bir iştir, toplu düşünüp bir irade ortaya koyamaz, alternatifler üretmez. Ancak bir iradenin ortaya koyduğu alternatif görüşler üzerinde bir tercihte bulunabilir. Mesela bu bağlamda siyasal seçimler bir halk iradesi değil, halk tercihi olarak bir anlam taşır. Bütün bunlar problemi çözmüş olmuyordu. Çözülmesi gerekli problem bu tercih sahibi toplumun nasıl yönetileceği idi. Tercih sahibi adına hükmedecek mekanizmanın (yani hükûmetin veya yaygın ifadesiyle iktidarın) nasıl belirleneceği idi.

HÜKÜMET ETME BİÇİMİ

Şüphesiz burada önemli gelişmelerden birisi halkın temsil ettiği veya ondan alındığı düşünülen gücün kullanımıyla ilgiliydi ki buna siyasi

literatürde 'kuvvetler ayırımı' adı verilmektedir. Dengelemek için birbirinin karşısına konulmuş güçler; yasama, yargı ve yürütme güçleridir. Yasama, ülkenin yönetiminde kullanılacak kanunları çıkarmakla görevli meclis (Batı dillerindeki karşılığıyla parlamento); yürütme, ülkeyi fiilen yöneten hükûmet, yaygın adıyla iktidar; yargı, yürütmenin yasalara uygunluğunu denetleyen erktir. Sağlıklı bir siyaset ilkece bunların hiçbirinin bir diğerini baskısı altına almadan uygulanmasına bağlıdır. Genel olarak siyasal sistem de bunlar arkasında kurulan dengenin adıdır. Burada asıl sorun da uygulayıcı erkin inisiyatifinin darlığı ve genişliği, eski adlarıyla teşrii ve kazaî kuvvetlere karşı icrai yapının gücü, bu gücün sınırlarıdır.

Ne var ki bu süreçte yürütme hep gözetim ve denetim altına alınmaya çalışılmıştır: Halka muhatap olan hükûmettir. Modern ulus devlet yapılarında, yasalar içinde kalsa da halkla bu sıcak ilişkiye önemli bir kısmı yargıda yer alan yönetici seçkinler sıcak bakmamışlardır, tabir caizse yürütmenin eli tutulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede ortaya çıkan en belirgin sistemin adı Parlamentarizmdir (parlamentar sistem veya dilimizce meclis düzeni de diyebiliriz). Parlamentar sistem, ayrı bir erk olduğu kabul edilen yürütmenin yasama tarafından oluşturulmasından oluşmuş bir alt sistemdir. Başbakan, bakanlar onun içinden çıkar, onun tarafından onay verilir ve istendiğinde onun tarafından düşürülüp görevine son verilir.

İlk bakışta burada bir sorun da yoktur. Genel kabule göre başlangıçta sözünü ettiğimiz o farazi egemenliği hükûmet değil, meclis temsil etmektedir. Aslında egemenlik millettir; yargı, kararlarında içeriği millet iradesine uyar veya uymaz ama doğal olarak "Büyük Türk milleti adına" ifadesiyle bu egemenliği kullandığını ifade eder ama onun icrai gücü bu egemenliği doğrudan temsil etmez. Yargı ve yasama, yürütmeyi sırf uygulamalarında değil konumunda da gözetim ve denetim altında tutar.

Meclisin, egemenliği temsili genel olarak bir üst güce bağlı olmadan karar verebilmesi olarak anlaşılmalıdır. Bu açıklama, parlamentonun egemenliği bağlamında anlamlıdır. Peki, üyeleri millet tarafından seçilen meclis bu temsili her hâliyle edebilir mi? Cumhuriyet tarihinde milletin isteği hilafına alınmış pek çok yasadın söz edilebilir.

Daha ötede meclis egemenliğini ipotek altına alan uygulamalar da vardır. Başbakan Ecevit Hükûmeti döneminde ABD Türkiye'ye Kemal Derviş adlı bir kayyım atamıştır ve bu utanç verici tablo "Egemenlik milletindir!" kaşesini taşıyan meclisin gözetiminde olmuştur.

PARLAMENTARİZM VE SORUNLARI

Önce belirtmeliyiz ki bir yasama organı olan parlamento ile bir yürütme sistemi olan parlamentarizm farklı şeylerdir. Hatta parlamentarizm kavramı yalın bir siyasal sistemden daha fazlasıyla bir ideolojiyi de ifade eder, tıpkı moderniteden farklı olarak modernizmin bir ideoloji olması gibi. Kabaca parlamentarizm, parlamentonun yasama görevinin dışında bir yürütme işlevinin adıdır. Parlamenter sistemde yürütme parlamentonun içinden çıkar, hükûmeti en çok milletvekiline sahip olan parti kurar, devlet başkanı onaylar. Yani yasama ve yürütme iç içedir, birbirlerinden ayrılmamıştır. Yürütme iki başlıdır: Başkan ve başbakan. Başbakan, devlet içinde ikincil bir organ olarak görülen yürütmenin, devlet başkanı ise, adı üzerinde bizzat devletin başkanıdır, Cumhurbaşkanı nitelemesi göreceli bir sıfattır; Cumhur denen toplumun değil, devletin başkanıdır. Başkanı olduğu devletin yönetimi bakımından da hiçbir sorumluluğa sahip değildir. En üst statüde bir devlet yetkilisi olarak kişisel siyasal kanaatleri doğrultusunda bazı icraatlarda bulunsa da işlevsiz, sembolik bir makamdır. Bakanlar kurulu parlamentoya karşı sorumludur.

Aslında parlamentarizm kuvvetler arasında bir denge kurabilmek için oluşturulmuş bir sistemdir. Ne var ki kuvvetler arasında bir gerilim sebebidir. Bizzat kendisi ciddi bir istikrarsızlık kaynağıdır. Öngörülen cumhuriyet ve demokrasi ile bile bağdaştırılamayan bir düzenektir. Başbakana karşı bir sorumluluğu olmayan ve gerektiğinde müdahale etmek için pusuda bekleyen asker, cumhura başkanlık yapmayan, onunla arası kopuk bir devlet başkanı, bir kere cumhuriyetin temel esprisini taşımaz. Yine parlamenter sistem, demokrasinin de yegâne olmazsa olmazı değildir. Anayasal parlamenter monarşiler vardır. Söz konusu sistem ciddi çelişkiler taşır.

Parlamenter sistem bağlamında şüphesiz en önemli sıkıntı ciddi hükûmet sorunlarıdır. Parti hesapları, kıl payı matematiksel dengeler, ideo-

Dünyanın her yerinde sorun hâline gelmiş bulunan parlamenter sistem ciddi bir çöküş içindedir. Bundan sonra Batı'da ciddi hükûmet sistemi arayışları olabilir mi konusunda tereddütlüyüm. Çünkü küresel siyaset istikrarlı hükûmetlerden yana değil.

loji ve program anlaşmazlıkları ciddi hükûmet sorunlarına sebep ola gelmiş, günümüzde bu çok daha ileri boyutlara ulaşmıştır. Bu noktada tüm parlamenter sistemler ciddi sorunlar yaşamaktadırlar. Hükûmetlerin ömürleri iyice kısalmıştır, tabir caizse bir iktidarla, bir yıl kuruluşla geçmektedir. Bu durum toplumlar için kötü bir durumdur. Toplumlara uzun vadeli ve kalıcı icraatlar kazandırmamaktadır. Başkanlık sisteminden önce, Türkiye bu gerçeği fazlasıyla yaşamıştır. Koalisyonlar, kısa vadeli hükûmetler, milletvekili pazarları, bir muvazaa ile istifa ettirilip başka bir partide konuşlandırılanlar, siyasi tarihimizde iç karartıcı tablolar olarak kalmıştır. Böylesi dönemlerde siyasal ayak oyunlarının dışında ciddi sosyal ve ekonomik hükûmet icraatlarından söz edilemez.

Dünyanın her yerinde sorun hâline gelmiş bulunan parlamenter sistem ciddi bir çöküş içindedir. Bundan sonra Batı'da ciddi hükûmet sistemi arayışları olabilir mi konusunda tereddütlüyüm. Çünkü küresel siyaset istikrarlı hükûmetlerden yana değil. Daha önceki bazı yazılarımda da belirttiğim üzere ABD de dâhil Batı ülkelerini yönetenler gerçek yöneticiler değil. Devlet veya hükûmet başkanı olarak ortada dolaşanlar o ülkelerin gerçek yöneticileri gibi gözüküyorlar. Bir taşeron iktidar konumundadırlar.

PARLAMENTARİST ULUSAL SİSTEMLERİN ÇIKMAZI

Gelinen noktada artık ciddi *ulusal iktidarlar* yok, toplumlarının sorunlarını çözümlenmede zorlanmaktadırlar. Tabi küresel iktidar hiçbir toplumun sorununu çözmek için uğraşmaz. Çözüm, onun hiç sevmediği bir şeydir. Kangrenleşmiş sorunlara, kana ve gözyaşına ihtiyacı vardır. Milyonların kanına girmede hiçbir sakınca görmez. Onun için aşağıdaki siyasetler çözüm üretmezler.

Önemleri arttığı iddia edilen ulus devletlerin bizzat kendileri taşeron hükümetleri hâline gelmişlerdir. Bu hükümetlerin en önemli işlerinden birisi ırkçılık yapmaktır, çünkü bu onların pirim yapabileceği yegâne alandır.

Örneklendirmek gerekirse Amerika'yı bunama alametleri gösteren Joe Biden idare etmiyor, Almanya'yı Başbakan Olaf Scholz, Fransa'yı Başbakan Élisabeth Borne veya sesi çok duyulan Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron idare etmiyor. Bu ülkelerin eski devlet başkanları, görüşlerini paylaşmasak bile bir dönemlerin saygın devlet adamları olarak hafızamızda yer almışlardı. Çünkü onlar o zaman bir taşeron hükümet görevlisi değillerdi. Ülkeleri adına bir şey söyledikleri zaman, şimdiki gibi ertesi gün anlamını yitirmez, bir süre orada dururdu. Şimdiki siyaset taşeronları yukarıdan verilen talimatla bugün söylediklerini ertesi gün, sanki ülkeleri için yeni bir şey düşünmüşçesine yalanlayabilmektedirler.

Şüphesiz parlamenter sistemin sorunları yeni görülmüş değildir. Başından beri soruna bazı çözüm yolları aranmış, Parlamenter sistemin sorunlarını aşabilmek için farklı farklı yollar düşünülmüştür. Şüphesiz bunun tek yolu yoktur. Bu sorunu çözümleyici sistemlerin en önemlilerinden birisi güncel dilde başkanlık olarak adlandırılan sistemdir. Ancak bu da tek türden değil, farklı biçimlerinden bahsedilebilir. Aslında genel geçer ilke de bir sisteme körü körüne bağlı kalmak değil, ülkelerin, kendine özgülüklerde siyasal programlar üretebilmeleridir. Aslında tarihte de bu böyle olmuştur.

Mesela bizzat bizim tarihimizde Osmanlı'da siyasal sistem genel olarak bir başkanlık sistemidir. Tepede bir başkan (en yüksek iktidar sahibi, padişah) yer alır. Aşağıda *ilmiye* (yargı ve eğitim), *kalemiye* (yürütme erki, hükümet) ve *seyfiye* (askerî güç, Genelkurmay Başkanlığı) olmak üzere üç temel kuvvet yer almaktaydı. Güncel dildeki yasama, örfi ve şer'i hukuk hâliyle genelde devlet dışında kalan ulema, kamu düzenini sağlayan kuralların belirlenmesi itibarıyla de hükümdarın başkanlık ettiği divan (meclis) tarafından yerine getiriliyordu. Hükümete karşılık olan kalemiyenin başında sadrazam (başbakan) bulunmaktadır. Serasker, askerî yapının kendine bağlı olduğu Genelkurmay Başkanlığı'dır. Şüphesiz bu yapı günümüz için bile önemli sonuçlar çıkarılabilecek, çağına göre ileri düzeyde bir siyasal sistemdi.

Osmanlı örneğinden de hareketle burada önemli bir noktanın altını çizmek gerekiyor. Batılı düşünürlerin demokrasinin karşısına yerleştirip eleştire geldikleri ve Asya toplumlarına ait olarak gördükleri monarşizmin de tek türü yoktur. Farklı monarşiler vardır, tıpkı modernitenin karşısına dikilen ve bütün tepkilerini üzerine yükledikleri gelenek gibi. Modernitenin en temel niteliği belli özellikler taşıyan monist bir karakterde olmasıdır. Hâlbuki buna karşılık gelenek belli bir kurala göre oluşmayan, dolayısıyla da toplumlara göre sınırsız çeşitlilik arz eden, güncel bir ifadeyle çoğulcu olan bir yapıdır. Bu bağlamda geleneksel kategorik bir yapıyı ifade eden Monarşizm farklı modelleri ihtiva eder. Öyle ki Osmanlı örneğinde olduğu gibi çoğu kere başkanlık ve hatta bazen parlamentarist bir görüntü verebilir.

Dikkat çekici ikinci bir önemli nokta tüm sorunlarına rağmen Batı'da dibe vuran parlamentarizmi kurtarmak için kimsenin uğraştığı yok, güçlendirmeye de çalışılmıyor. Çünkü tarihsel tecrübeleri gösteriyor ki parlamentarizmin güçlendirilmesi hükümet sorunlarının artırılması demektir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere geçmişten günümüze kuvvetler arasındaki denge üzerinde çok kafa yorulmuş, ekstra hangisi güçlendiriliyorsa sorun doğurduğu gözlenmiştir. Parlamenter sistemi güçlendirmek retoriği, geri getireceğiz söyleminin tatsızlığını gidermek için uydurulmuş bir söylem gibi gözüküyor. Bunun en önemli delili karşısında yer alan Başkanlık sisteminin ülkeye neler kaybettirdiğinin ortaya konulmasını gerektirir ki böylesi bir değerlendirme ile karşılaşmıyoruz. Erdoğan'ı bir biçimde yıkma düşüncesinden başka bir gelecek tasarımı, ciddi siyasal projeleri olmayan muhalefet bloğunun yegâne konusu parlamenter sistemi, hem de güçlendirilmiş (!) biçimiyle yeniden ikame etmektir.

Sorun altılı masaya yatırılmakta ve güçlendirme yolları düşünülmektedir. Bayram aralığında yapılan son toplantının mutabakat metninde geri getirmeyi düşündükleri parlamentarizmi güçlendirici olarak ileri sürdükleri görüşlerde şunlar ifade edilmektedir: Hukuk düzeninin ikame edilmesi, kamu yönetiminde eşitlik, istişareye önem vermek, anayasada gereken değişiklikleri yapmak, daha demokratik bir ortam sağlamak, din ve düşünce özgürlüğünü, katılımcılığı sağlamak, vb. gibi ilkeler, adı ne olursa olsun, bütün hükümet biçimlerinin gözetmesi gereken ilkelerdir.

Bu genel ilkeleri parlamentarizme mal etmenin veya en azından onun gerçekleştirebileceği iddiasında bulunmanın genel geçer bir mantığı yoktur. Hele parlamentarizmin güçlendirilmiş olmasının bunların geliştirilmesine olumlu katkıda bulunacağını düşünmenin hiçbir tutarlılığı yoktur. Bizde parlamentarizmin en güçlü zamanı 1950'ye kadarki ilk çeyrek yüzyıllık uygulamalardır ki içinde söz konusu ilkelerin yer almadığı, olağanüstü bir dönemin faşizm içerikli bir yapılanmasıdır.

Yine aynı metinde tuhaf bir biçimde bir yasama erkinin iç tüzük gibi ikincil türden yasalar, bir yürütme erkinin sıradan sorunları sayılan sınav sistemlerinin düzenlenmesine kadar sistemi güçlendirici bir ilke olarak sayılmaktadır. Demokrasi ve çoğulculuğun savunulduğu metinde totaliter oda ve baro sistemlerine dönüleceği gibi çelişik ifadeler de yer almaktadır. Tabii ki eleştirimiz yeni düzenlemelerin yapılması değil, bunun güçlendirilmiş parlamentarizmle ilişkilendirilmesidir. Daha kestirmeden söylemek gerekirse parlamentarizmin niçin güçlendirilmek istendiği ve bunun ne ile sağlanacağıdır. Yoksa parlamentarizme ciro edilmek istenen değişiklikler bir başka sistemin ve mesela başkanlık sisteminin de konusudurlar. Peki, Türkiye'de daralan siyaseti açmak için toplum çoğunluğunun ve hatta şimdi yan çizen muhalefet liderlerinin desteğiyle kabul edilen başkanlık sisteminden parlamenter sisteme geri dönme isteğinin sebebi nedir?

TÜRKİYE'DE NİÇİN PARLAMENTARİST SİSTEME İHTİYAÇ DUYUYORLAR?

Kanaatimce Türkiye'de birilerinin parlamenter sisteme dönme çabalarının iki önemli sebebi vardır: Bunlardan birincisi dünyanın yeniden yapılandırılması sürecinde politikalar üretip kendince kararlar verebilen güçlü bir Türkiye'nin oluşmasına engel olmak ve direncini kırmaktır. Günümüzde dünya yeni bir yapılandırma süreci yaşamaktadır. Özellikle 15. yüzyıldan beri devam eden ve gittikçe kristalize edilmiş bulunan sömürgecilik, 18. yüzyılın sonunda gerçekleşen Fransız İhtilali, geçen yüzyılın ilk çeyreğinde oluşturulan Çin Kültür İhtilali ve SSCB yapılanması, Birinci ve İkinci Dünya savaşları ve devamında iki bloklu bir dünyanın oluşturulması ve buna bağlı NATO-Varşova paktlarının yapay gerilimi,

1990'lı yıllarda Doğu Bloğunun tasfiyesi, vb. ilk akla gelen, sıradan yapılan(dır)ma örnekleridir. Günümüzde de ciddi bir yapılandırma süreci işlemektedir. Bu süreç belki geneldir ama İslâm karşıtlığı fevkalade açıktır. Söz konusu yapılandırma bir küresel iktidar veya bir konsorsiyum tarafından yürütülmektedir.

Burada hedef bütün olarak İslâm dünyasıysa da büyük çapta Türkiye üzerinde odaklanmış bulunuyor. Bunun sebebi Türkiye'nin, Müslüman bir ülke olmasının yanında üzerinde bulunduğu coğrafi yapı, Osmanlı'nın halefi olarak temsil ettiği tarihsel misyonu, kültürel birikimi, ekonomik potansiyeli, genç nüfusuyla demografik nitelikleri itibarıyla çok önemli bir konuma sahip olmasıdır. Lozan Antlaşması'yla T.C.'nin kendilerine verdiği taahhüt üzerine uzun süre ülke üzerinde daha pasif ve daha kristalize denebilecek bir mücadele yürüttüler. Esasen ülkeyi yönetenler bağımsız bir politikaya sahip değillerdi ve isteneni yaptıkları için de bir sorun olarak görülüyorlardı. 2002'den beri iktidarda olan Erdoğan başkanlığındaki AK Parti yönetimi mümkün olduğunca bağımsız bir politika yürütülmesi gerektiği kanaatine vardı ve bunu sürdürmeye çalışmaktadır. Bu ise küresel siyasetin öfkesini artırmaktadır.

İkinci sebep, bir bakıma birincisinin sonucudur. İstikrarsız bir siyaset ortamı hazırlamak, kaba bir deyişle "çapul siyaset" ortamını garantiye almaktır. Esasen bu işin peşinde koşutanlar ya toplum tarafından iktidar görevi verilmeyenler ya da iktidardan düşenlerdir. Bunların mevcut siyasal sistem içerisinde iktidara gelmeleri söz konusu değildir. Böylesi bir ortamda bir dönemlerin Marksistleri gibi binde 1'lik, 5'lik oylarıyla (bir yazar, bir düşünür olarak değil, bir siyasetçi olarak) kendinde sistemi tartışma hak ve yetkisi görenlerin tezgâhları kapanmıştır. Hangi matematiği kullandırlarsa kullansınlar, nasıl bir pazar kurarlarsa kursunlar bir hükümet olup ülkenin ciddi yatırımlarını, Libya'dan Azerbaycan'a dış dünyadaki açılımlarını geri çekme yetkisini elde edemeyeceklerdir!

Artık ideolojiler, sloganlar, kalıp yargılar dönemini geçiyoruz. Parlamento teknik tarafları değişime uğrasa da istişari bir kurum olarak insanlık tarihi boyunca vardır ve keşfedilmiş bu değer gelecekte de var olacaktır. Ama parlamentarizm gibi icat edilmiş değerler devirlerini zamanla tamamlamaktadırlar.

GÖÇMENLER ÜZERİNDEN KURULAN AKREP KISKACI: AÇIK KAPI POLİTİKASI AB GERİ KABUL ANTLAŞMASI

BURHANETTİN CAN

B oğaziçi Üniversitesi'nde rektör atanması ile başlatılan *beşinci nesil kadife darbe süreci*, göçmenler/sığınmacılar/mülteciler/geçici koruma altında olanlar üzerine inşa edilen *yedinci aşamasına* ulaşmıştır. Yedinci aşamanın en temel özelliği, göçmenler olgusu ile ekonomik krizin iç içe geçmiş olmasının neden olduğu sosyal "pozitif geri besleme" veya sosyal "kritik üstü durum" (olumsuzlukların olumsuzlukları tetikleyip beslemesi, yaygınlaştırması ile ortaya çıkan olumsuz durum) olgusudur.

Geçen yazıda, kadife darbelerin beyni ve finansörü olan George Soros'un Türkiye'deki göçle ilgili politikası merkeze konarak göçmenler sorunu değerlendirilmiş ve analiz yapılmıştır. Burada, Türkiye'nin göç ile ilgili politikasındaki birbirini olumsuz anlamda besleyen iki kırılma ekseninin oluşturduğu akrep kısıkaçı (açık kapı politikası, AB Geri Kabul Antlaşması) üzerinde durulacaktır.

TÜRKİYE'NİN GÖÇ OLGUSUNDA TEMEL YANILGISI: GÜNÜBİRLİK TEDBİR VE İTHAL YASALAR

Türkiye'nin jeostratejik, jeopolitik, jeoekonomik konumu tarih boyu ülkenin coğrafyasını önemli kılmıştır. Türkiye farklı kültürlerin, farklı inançların farklı ırkların/etnik yapıların bulunduğu ve çatıştığı bir yerdir. Tarihî süreçte dünya hâkimiyet mücadelesi veren bütün imparatorluklar, Anadolu'yu elde etmek için savaşmışlardır. Anadolu sürekli bir mücadele alanıdır. Bu durum çok farklı göç türlerinin bu coğrafyada iç içe geçmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin, iç göç, transit göç, dış göçlerin vuku bulduğu ve iç içe geçtiği bir coğrafyada bulunduğu unutulmamalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca ardı arkası kesilmeyen iç göçle ve bunun neden olduğu sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve kültürel sorunlarla ilgili acı tecrübeleri vardır. Bu nedenle bu ülkeyi yöneten siyasetçiler ile sivil ve askerî

bürokrasinin, göç ve savaş konularında hayli iyi bir tarihî birikime sahip olduklarını, olmak zorunda olduklarını düşünüyoruz. Bu büyük tarihî birikim ve tecrübeye rağmen zamanında Türkiye'nin ne iç göç, ne transit göç, ne de dış göçle ilgili gerekli, tutarlı, yasal bir düzenlemenin olmadığını görmek gerçekten üzücüdür.

Türkiye'nin göçlerle ilgili yasal öngörülerini 25-50-100 yıllık stratejilerin üzerine oturtmakta anlık, günlük kararlar almakta, AB'ye bağımlı olarak hareket etmektedir.¹ Böyle düşünmemizin sebebi; T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İşleri Genel Müdürlüğü'nün, "Göç Hukukumuzdaki Gelişmeler" bölümünde, yaptığı bir değerlendirmedir: "...5543 sayılı İskân Kanunu (2006) göçmen, serbest göçmen, iskânlı göçmen, münferit göçmen ve toplu göçmen gibi çeşitli göçmen türlerini tanımlamış ise de soydaş odaklı düzenlemelerle sınırlı bir yapı öngörmektedir. Dolayısıyla bahsi geçen göçmen tanımındaki sınırlayıcı yaklaşım, günümüz koşullarında düzenli, düzensiz göç ve uluslararası koruma alanlarını içeren göç kavramından uzak kalmıştır. (...) Bu düzenlemelerin yanı sıra farklı kanunlarda kısmen ve dağınık olarak düzenlenmiş göç alanına ilişkin hükümlere yer verildiği görülmekte ise de bu alanda hissedilen kanun düzeyindeki mevzuat eksikliği çoğunlukla idari düzenlemelerle giderilmeye çalışılmıştır. (...)

Bu çalışmaların sonucunda, Türkiye'de bütüncül bakış açısına sahip bir göç yönetimi yapısı kurulmasının temelini oluşturan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu) kabul edilmiştir. (...) Anayasamızın 16. maddesi uyarınca yabancıların temel hak ve özgürlüklerinin milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlandırılması gerektiği ilkesidir. Yabancılar ve uluslararası koruma alanını her yönüyle düzenleyen kapsamlı bir kanunun olmayışı gerek anayasal, gerek uluslararası yükümlülüklerimizin tam olarak yerine getirilmesini güçleştirmiştir. Bu durum, ihtiyaç duyulan alanlardaki boşlukların idari düzenlemeler yoluyla giderilmesi sonucunu doğurmuştur.

Ayrıca kanun düzeyinde kapsamlı bir düzenle-

1 İlyas Topsakal, "Türkiye'de Göç Olgusu: Tarihsel Süreç", Milliyetçi Hareket Partisi, *Sınırı Aşan Göç Komisyonu, Sınırı Aşan Göçler Raporu*, AR-GE Yayınları 1, Ankara, 2018, s. 11-33. Akif Karaca, "Türkiye'ye Sığınan Yabancıların Hukuki Statüsü", Milliyetçi Hareket Partisi, Sınırı Aşan Göç Komisyonu, *Sınırı Aşan Göçler Raporu*.

Türkiye'nin menfaatlerini savunmak söz konusu olduğunda şer ittifakı akrebi hem göçmenlere hem de ev sahiplerine farklı zehirler salgılayarak her iki kesimi karşı karşıya getirip çatıştırmaktadır ve de çatıştıracaktır.

memizin olmayışı, özellikle sınır dışı ve idari gözetim işlemleriyle uluslararası koruma (iltica) konularında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından ülkemiz aleyhine verilen ihlal kararlarındaki artış, kapsamlı mevzuat çalışmalarını zorunlu hâle getirmiştir. (...) 2003 tarihli Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı" doğrultusunda hazırlanan "İltica ve Göç Alanındaki Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Eylem Planı" (İltica ve Göç Eylem Planı) Başbakanlık tarafından 25 Mart 2005 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bu plan uyarınca, göç alanına ilişkin AB müktesebatına uygun yasal düzenleme çalışmaları yapılması yasanın hazırlanmasında başlıca müessirdir."²

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün alıntı yaptığımız yukarıdaki açıklaması olumlu bir itiraf şeklinde değerlendirilmelidir. Eleştirimiz, 2013 yılına kadar Türkiye'nin göçle ilgili "uzun vadeli bir genel stratejisinin" olmamasıdır. 11 Nisan 2013 tarihinde kabul edilen 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) bünyesinde barındırdığı zaafllara rağmen çok olumlu bir gelişmedir. Bu yasanın hazırlanmasında öngörülemeyen bazı olumsuz olgular, pratikte ortaya çıkacaktır. Bunlar, yönetmeliklerle, genelgelerle halledilmelidir. Bu nedenle süreç iyi takip edilmelidir. Türkiye'nin göçle ilgili yasal ve yapısal mevzuatının tarihsel süreci, ana hatları ile aşağıda özetlenmiştir:³

2 T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, gocidaresi@goc.gov.tr www.goc.gov.tr; Ankara, s. 12-15.

3 M. Murat Erdoğan, Suriyeliler Barometresi 2020 "Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi", Eğiten Kitap Yayıncılık, Eylül 2021, Ankara, www.unhcr.org/tr/yayinlar/ www.mmuraterdogan.com Akif Karaca, "Türkiye'ye Sığınan Yabancıların Hukuki Statüsü", Milliyetçi Hareket Partisi, Sınırı Aşan Göç Komisyonu, *age*, İlyas Topsakal, *age*, Sümeyye Saadet İldır, Göç Politikaları Çerçevesinde Türkiye-AB Geri Kabul Antlaşması, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020. Cüneyt Akalın, "Afganistan'dan Göç: Türkiye Hedef Ülke mi Oluyor?" *Teori*, sayı: 390, 2022, s. 28-33.

- 14.06.1934 tarih ve 34/2510 sayılı İskân Kanunu,
- 11.08.1941 tarih ve 41/4104 sayılı Muharip Yabancı Ordu Mensuplarından Türkiye'ye İltica Edenler Hakkında Kanun,
- 15.07.1950 tarih ve 5682 sayılı Pasaport Kanunu,
- 15.07.1950 tarih ve 50/5683 sayılı Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun,
- 29.08.1961 tarih ve 359 sayılı Kanunla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde "1951 Tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nin kabul edilmesi,
- 11.02.1964 tarih ve 64/403 sayılı Türk Vatandaşlık Kanunu,
- 1.07.1968 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile Kabul Edilen 1951 Tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesine ilişkin 1967 tarihli Protokol,
- 12.02.1981 tarih ve 2383 sayılı Kanunla 11.02.1964 tarih ve 64/403 sayılı Türk Vatandaşlık Kanunu'nda Değişiklik,
- 30.11.1994 tarih ve 94/6169 sayılı Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik,
- 12.06.1995 tarih ve 22311 sayılı Kanunla 11.02.1964 tarih ve 64/403 sayılı Türk Vatandaşlık Kanununda Değişiklik,
- 07.11.1995 tarih ve 7473 sayılı Muharip Yabancı Ordu Mensuplarından Türkiye'ye İltica Edenler Hakkında Yönetmelik,
- 1998 tarihli ve 98/4360 sayılı Kanunla yapılan değişiklikleri içeren 15.07.1950 tarih ve 50/5683 sayılı Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun
- Aralık 2000: Türkiye, "Sınır Aşan Organize Suçlarla Mücadele Birleşmiş Milletler Sözleşmesi" ile bu Sözleşme'ye ek "Göçmen Kaçakçılığı" ve "İnsan Ticareti" konularını düzenleyen protokollerin imzalanması ve Mart 2003'te de taraf olması.
- 20.01.2000. Türkiye ile Yunanistan arasında "Suçla Özellikle Terörizm, Örgütlü Suçlar, Yasadışı Uyuşturucu Madde Ticareti ve Yasadışı Göçle Mücadelede İş Birliği Antlaşması" imzalanmış ve 17.08.2001 tarihinde yürürlüğe girmiş,
- 2001: Hazırlanan Türkiye'nin "Ulusal Programında" ve AB'nin "Katılım Ortaklığı Belgeleri"nde, Schengen Antlaşması'nın tam olarak uygulanmasına, düzensiz göç ile mücadele ve entegre sınır yönetimi konularına özel bir yer verilmiştir.
- 08.11.2001 Yunanistan'la "Yasa Dışı Göçmenlerin Geri Kabulüne İlişkin Protokol", T.C. Bakanlar Kurulu'nun 12.03.2002 tarih ve 2002/3914 sayılı kararı ile onaylanarak 24/04/2002 tarih ve 24735 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Protokol Ağustos ayı başında da Yunan Parlamentosunca onaylanmıştır.
- 10.09.2001: Suriye ile Yasa Dışı Göçmenlerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma; 17.06.2003 Tarih ve 4901 sayılı Kanun'la Onaylanarak 24.06.2003 Tarih ve 25148 Sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.
- 06.05.2003: Kırgızistan ile Yalnızca Her İki Ülkenin Vatandaşlarını Kapsayan Bir Geri Kabul Anlaşması, 12.02.2004 tarih ve 5097 sayılı Kanunla Onaylanarak 17.02.2004 tarih ve 25376 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.
- 04.06.2003 tarih ve 4866 sayılı Kanunla 11.02.1964 tarih ve 64/403 sayılı Türk Vatandaşlık Kanununda Değişiklik,
- 27.02.2003 tarih ve 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun
- 24. 07. 2003 tarih ve 25178 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren "AB Topluluk Müktesebatının Benimsenmesine İlişkin 2003 Yılı Türkiye Ulusal Programı"
- 19.01.2004: Romanya ile yasa dışı göçmenlerin geri kabulüne ilişkin bir antlaşma imzalanmıştır.
- 25. 03. 2005: İltica ve Göç Alanındaki Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Eylem Planı kabul edildi.
- 2006: Göçmen, serbest göçmen, iskânlı göçmen, münferit göçmen ve toplu göçmen

- gibi çeşitli göçmen türlerini soydaş merkezli olarak düzenleyen 5543 sayılı İskân Kanununu kabul etmiştir.
- Ekim 2011: Türkiye'deki Suriyeliler için fiili "Geçici Koruma" rejimi uygulanmaya başlandı (geçici koruma statüsü Ekim 2014'te resmîyet kazandı).
  - 11.04. 2013 YUKK yürürlüğe girdi.
  - 14.11. 2013: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Taşra Teşkilatı Kuruluş, Görev ve Çalışma Yönetmeliği çıkarıldı.
  - 16.12. 2013: Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Antlaşma imzalanmış ve 1 Haziran 2016'da yürürlüğe girmiştir.
  - 11.04. 2014: 6458 sayılı Kanun'a uygun olarak, yürürlükten tam bir yıl sonra Göç İdaresi Genel Müdürlüğü faaliyete geçti.
  - 22.04. 2014: Kabul ve Barınma Merkezleri ile Geri Gönderme Merkezlerinin Kurulması, Yönetimi, İşletilmesi, İşletirilmesi ve Denetimi Hakkında Yönetmelik Çıkarıldı.
  - Eylül 2014: Göç İdaresi Taşra Teşkilatı oluşturulmaya başlandı.
  - 22.10. 2014: Geçici Koruma Yönetmeliği Yürürlüğe girdi.
  - 18.04. 2015: Emniyet Genel Müdürlüğü Yabancılar Şube Birimleri Tarafından Yerine Getirilen İş ve İşlemleri ve Kanunda Belirtilen Diğer İş ve İşlemleri Yerine Getirmek Üzere İl Göç İdaresi Müdürlükleri görevlendirildi.
  - 15.01 2016: Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik yürürlüğe girdi.
  - 17.03. 2016: İnsan Ticaretiyle Mücadele ve Mağdurların Korunması Hakkında Yönetmelik yürürlüğe girdi.
  - 17.03 2016: Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik yürürlüğe girdi.
  - 18.03. 2016: AB-Türkiye Mutabakatı imzalandı.
  - 26.04 2016: Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statüsü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik yürürlüğe girdi.

- Ocak 2017: Suriyelilerden alınan kayıt bilgilerinin güncellenmesi ve eksik bilgilerin tamamlanması (kayıtların güncellenmesi) süreci başladı.
- 22.07 2019: İstanbul Valiliği kayıtsız veya başka illerde kayıtlı Suriyelilerin il dışına çıkışı için yazılı karar aldı.
- 6.12. 2019: YUKK'da 7196 sayılı yasa ile değişiklikler yapıldı. (Bazı Kanunlarda ve 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun)

Yukarıda verilen yasal zincir, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün yaptığı tespiti doğrulamaktadır. Yasal mevzuatın ortaya çıkmasında, düzenlenmesinde genel bir stratejiden ziyade yol boyu, pratikte ortaya çıkan olaylara birer çözüm arama yaklaşımının etkin, baskın olduğu görülmektedir. Bir başka önemli etken ise AB'ye üye olmak için AB'nin yasal mevzuatına uyma mecburiyetidir.

Normal şartlar altında olayların gelişimine bağlı olarak mevcut yasalarda değişiklik yapmak ya da yeni yasalar çıkarmak normaldir. Anormal olan yapılan değişikliklerin ve çıkarılan yasaların ülkenin menfaatine olacak şekilde *uzun vadeli bir strateji* üzerine oturtulması; pratikte karşılaşılan sorunlar üzerinden anlık, günlük, pratik çözümler üreten yasal düzenlemelerin yapılmasıdır. Bu durumu Suriye'de başlatılan "Arap Baharı" sonrası, meydana gelen olaylar zincirinin Türkiye'ye yansımada görebilmekteyiz.

Aşağıda özet olarak verilen olaylar zincirini⁴ göz önüne alarak yukarıda verilen yasal düzenlemeler karşılaştırıldığı zaman, bu olgu bütün çıplaklığı ile karşımıza çıkmaktadır:

- Mart 2011: Suriye'de mevcut yönetim karşıtı gösteriler başlamıştır.
- 2011: Türkiye'de uluslararası koruma altında/başvurusu yapmış kişi sayısı: 58 bin 018.
- 15 Mart 2011: "Suriye Dera'da demokrasi yanlısı", "yönetim karşıtı gösteriler başlamıştır."

4 M. Murat Erdoğan, *Suriyeliler Barometresi Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*, Eğitim Kitap Yayıncılık, Eylül 2021, Ankara, www.unhcr.org/tr/yayinlar/ / www.mmuraterdogan.com

- 29 Nisan 2011 Suriye'den Türkiye'ye sığınan 252 kişilik bir grup Hatay'ın Yayladağ sınırından Türkiye'ye ulaşmıştır.
- 26 Nisan 2011 Suriye ordusu, Dera'ya girmiştir.
- Ocak 2012: Göçmen sayısı 14 bin 237.
- 30 Mayıs 2012: Türkiye, Suriye'nin tüm diplomatik personelinin ülkeden ayrılmasını talep etmiştir.
- 30 Haziran 2012: BM destekli Suriye Eylem Grubu öncülüğünde ilk Cenevre Görüşmesi yapılmıştır.
- Ocak 2013: Göçmen sayısı 224 bin 655.
Ocak 2014: Göçmen sayısı 1 milyon 519 bin 286.
- 22 Ocak 2014: İkinci Cenevre Görüşmeleri başlamıştır.
- 11 Haziran 2014: DAES T.C. Musul Başkonsolosluğu'nu ele geçirmiştir.
- 28 Haziran 2014: DAES "İslâm Devletini ve Hilafetini ilan etmiştir."
- Kasım 2014: DAES Kobani'ye saldırmıştır.
- Ocak 2015: Göçmen sayısı 2 milyon 503 bin 549.
- Eylül 2015: Aylan Kürdî adlı çocuğun denizde boğulması.
- Ocak 2016: Göçmen sayısı 2 milyon 834 bin 441.
- Ocak 2016: Suriye ile Türkiye serbest vize antlaşması sonlandırılmıştır.
- 25 Ocak 2016: Üçüncü Cenevre görüşmeleri başlamıştır.
- Ağustos 2016: Fırat Kalkanı Harekâtı başlamıştır.
- Ocak 2017: Göçmen sayısı 3 milyon 426 bin 786.
- 23-24 Ocak 2017: Türkiye ve Rusya'nın girişimiyle ilk Astana Toplantısı yapılmıştır.
Ocak 2018: Göçmen sayısı 3 milyon 623 bin 192.
- Ocak 2018: Zeytin Dalı Harekâtı başlamıştır.
- Mart 2018: Geçici Barınma Merkezleri AFAD'tan GİGM'ye devredilmiştir.
- 31 Aralık 2019: Göçmen sayısı 3 milyon 576 bin 370.

- Ocak 2019: Göçmen sayısı 3 milyon 628 bin 120.
- 28 Şubat 2020: Türkiye Yunanistan sınırlarını kontrol etmeme kararı almıştır.
- 11 Mart 2020: Dünya Sağlık Örgütü küresel salgın ilan etmiş ve Türkiye'de ilk korona vakası tespit edilmiştir.
- Aralık 2020: 911 km'lik Türkiye-Suriye sınırına örülen 837 km uzunluğundaki duvar tamamlanmıştır.
- 31 Aralık 2020: Göçmen sayısı 3 milyon 641 bin 370.

Türkiye'nin göç üzerinden alınmak istendiği akrep kışkıncını daha iyi anlamak için dünyada şu an başlatılmak istenen iki süreci göz önüne almak gerekmektedir:⁵ **1.** Şer ittifakının küresel yeni bir paylaşım kavgası/Yalta paylaşımı, **2.** Siyonizm'in **3.** Dünya savaşını Ortadoğu/Avrasya coğrafyasında çıkarma isteği. Bu iki ciddi tehlikeden dolayı, göç olayının 21. asrın savaşları olarak kabul edilen hibrit savaşlarındaki yerini, konumunu ve önemini ana hatları ile göz önüne almamız gerekmektedir.

BEŞİNCİ NESİL SAVAŞLAR, HİBRİT SAVAŞLAR/ SESSİZ SAVAŞ VE GÖÇ OLGUSU

Yeni nesil savaşlar farklı şekillerde isimlendirildiğinden adlandırma konusunda genel bir uzlaşma yoktur.⁶ Sessiz savaş, beşinci nesil savaş, hibrit savaş⁷ kavramlarını kullanmayı tercih ettik. *Hibrit savaş*; "hem devletler hem de devlet dışı çeşitli aktörler tarafından yürütülebilen" bir savaş türü olup "temelini, sınırsız savaş, birleşik savaş ve dördüncü nesil savaş olmak üzere üç farklı savaş teorisi oluşturmaktadır."⁸ Geleneksel savaşlarla modern savaşların entegrasyonu hibrit savaşlardır.

ABD ve NATO hibrit savaş kavramı yerine 'hibrit tehdit' kavramını kullanmaktadır. NATO'nun Stratejik Planlama ve Kavramlar Çalışma Gru-

5 Burhanettin Can, "Ukrayna Kazakistan Hattındaki Kriz Neyin Habercisidir? 3. Dünya Savaşının mı Yoksa 5. Dünya Soğuk Savaşının mı?" *Umrân*, sayı: 331, 2022; Burhanettin Can, "Avrasya Satranç Tahtasında Çatışan Stratejiler-2: Hibrit Savaşlar Dönemi", *Umrân* sayı: 333, 2022.

6 Uras Ufuk, "Beşinci Nesil Savaş/Sessiz Savaş", Harkul Savunma Araştırma Merkezi, 2020. Mustafa Şenol, Hibrit Savaş Kapsamında Siber Savaş ve Siber Caydırıcılık, Siber Güvenlik ve Savunma Farkındalık ve Caydırıcılık, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, s. 181-221.

7 Burhanettin Can, "Avrasya Satranç Tahtasında Çatışan Stratejiler-2: Hibrit Savaşlar Dönemi", *age*.

8 Mustafa Şenol, *age*, s. 181-221.

bu, Şubat 2010'da, *hibrit tehdit* kavramını şu şekilde tanımlamaktadır: “Hibrit tehdit, devlet ve devlet dışı güçleri de içeren, çok yönlü ve düşük yoğunluklu uluslararası barış ve güvenlikle ilgili tehditler arasında yer alan siber savaş, asimetrik çatışma senaryoları, küresel terörizm, göç, yolsuzluk, etnik çatışmalar, korsanlık, uluslararası organize suçlar, kaynakların güvenliği, küreselleşmeden ve kitle imha silahlarının çoğalmasından kaynaklanan geri dönüşler gibi çok çeşitli mevcut olumsuz koşul ve eylemleri kapsayan şemsiye bir terimdir.”⁹

NATO'nun hibrit tehdit tanımlamasındaki “...küresel terörizm, göç, yolsuzluk, etnik çatışmalar, korsanlık, uluslararası organize suçlar, kaynakların güvenliği...” kavramlarının yer alması konumuz açısından önemlidir. Hibrit savaşın devletler ve devlet dışı olmak üzere iki temel aktörü vardır.¹⁰ *Devlet dışı askerî aktörler*, “askerî ve sivil olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.”¹¹ “Ulusal, bölgesel, Birleşmiş Milletler şemsiyesi altında veya bölgesel güvenlik kuruluşları ile koalisyon güçlerinde görev alan askerler ve savaş müteahhitlerinin paralı askerleridir.”¹² *Devlet dışı sivil aktörler*, “medya kuruluşları, çok uluslu şirketler, sivil halk, terörist gruplar, organize suç örgütleri, asi güçler, göçmenler, göçmen savaşçılar yerel milisler gibi sivillerdir.”¹³

Hibrit savaşlarda “düzenli orduyla beraber düzensiz silahlı gruplar”, “askerle beraber sivil halk”, “askerî güçle beraber askerî olmayan (ekonomik, sosyolojik, psikolojik, politik vb.) güçler”, “sıcak çatışmayla beraber şiddet içermeyen yöntemler”, “paralı askerler”, “vekâlet savaşları”, “terör yöntemleri”, “ayaklanmalar”, “iç isyanlar”, “gayrinizami savaş türleri”, teknolojinin getirdiği ‘siber savaşlar’, ‘dron savaşları’ gibi her türlü yeni imkânlar kullanılmaktadır; ortaya çıkacak yeni imkânların ek olarak kullanılması da amaçlanmaktadır.¹⁴

Hibrit savaş konusunda dünyadaki gelişmelere baktığımızda geleceğin savaşlarında, küçük ve

etkili devlet dışı aktörlerin çok baskın olacağı görülebilir. Bu unsurları daha da etkili kılacak olan teknolojideki gelişmelerdir. Son yıllarda “Paramiliter Güçler” (PMG) ve “Özel Askerî Güvenlik Şirketleri” (ÖAGŞ) devlet dışı aktörler olarak sürece ağırlıklı bir şekilde dâhil olmuşlardır.¹⁵

Hibrit savaşın safhalarına ilişkin görüşler, zamanla değişmekte ve de gelişmektedir. Sahadaki uygulamalardan hareketle teori geliştirilmekte ve etkili unsurlar göz önüne alınarak hibrit savaş stratejisi inşa edilip uygulamaya sokulmaktadır. Hibrit savaşta, düşük ve orta yoğunluklu çatışma için konvansiyonel unsurlarla, konvansiyonel olmayan unsurlar birlikte hareket etmektedirler. Bu iç içe geçmişlik bulanıklığa neden olmaktadır. İç içe geçen bileşenlerin ve aktörlerin nasıl, ne şekilde ve ne zaman kullanacağı hususu hibrit savaş stratejisinin safhalarını belirlemektedir. Hibrit savaş stratejisinde birbirine bağımlı önemli safhalar mevcuttur (Şekil 1).¹⁶ Göç konusunda ilk beş safha devrededir.

Şekil 1’de de görülebileceği gibi ‘askerî yöntemlerin kullanılmadığı asimetrik savaş (bilgi/enformatik, etik, psikolojik, ideolojik, diplomatik ve ekonomik yöntemlerin arzu edilen yönde politik, ekonomik ve askerî altyapı oluşturma planının bir parçası olarak kullanılması)’ hibrit savaşın birinci safhası, birinci aşamasıdır.

İkinci safhada dezenformasyon savaşı başlatılıp neyin gerçek, neyin yanlış olduğuna ilişkin bir kaos ortamı meydana getirilmektedir. Bunun başarılabilmesi için diplomatik ve askerî kurumlardan, basın organlarından koordineli bir şekilde ‘yanlış bilgiler’, ‘emirler’, ‘direktifler’ ve ‘talimatlar’ etrafa yayılmaktadır. Siyasi ve askerî yöneticilerin yanlış karar vermeleri, yanlış yönlere yönlendirilmeleri için ‘aldatıcı özel operasyonlar’ yapılmaktadır. ‘Aldatma ve rüşvet gibi yöntemlerle’ hükümet görevlileri ve askerî personel üzerinde yoğun bir baskı uygulanarak istifa etmeleri sağlanmak istenmektedir (3. Safha).

9 Mustafa Şenol, *age.*, s. 181-221.

10 Yusuf Özer, “Savaşın Değişen Karakteri: Teori ve Uygulamada Hibrit Savaş”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 2018, 7(1), s. 29-56.

11 H. Yalçınkaya, “Savaşın Değişimi ve Savaş Çalışmalarında Farklı Disiplinler”, İçinde H. Yalçınkaya (Ed.), *Savaş, Farklı Disiplinlerde Yeni Yaklaşımlar*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2010.

12 H. Yalçınkaya, *age.*

13 H. Yalçınkaya, *age.*

14 Uras Ufuk, *age.*

15 Erol Işıklı & Erman Kiraz “Hibrit Savaş Kavramının Yeni Savaşlar Perspektifinden İncelenmesi”, *Savaş Savunma ve Savaş Araştırmaları*, 2020, cilt: 30, sayı: 2, s. 253-266.

16 Ali Nedim Karabulut, “Eski Savaş, Yeni Strateji: Rusya'nın Yirmi Birinci Yüzyıldaki Hibrit Savaş Doktrini ve Ukrayna Krizi'ndeki Uygulanması”, *Uluslararası İlişkiler*, cilt13, sayı: 49, 2016, s. 25-42. Burhanettin Can, *age.*

Dördüncü safhada sokak hareketleri ile siyasi iktidara karşı tüm gayrimemnunların toplanması ve bir baskı unsuru hâline gelmesi sağlanarak hem halkın hem de iktidarın içinde gerilim ve huzursuzluk artırılmaktadır. İktidarın saflarında bölünme, taraftarlarında saf değiştirme hedeflenmektedir.

Şekil 1: Hibrit Savaş Stratejisinin Aşamaları¹⁷

Hibrit savaşta, ‘saldırıya uğrayan tarafın saldırıya uğradığını ve hatta yenilgiye uğramakta olduğunu’ fark etmemesi, düşman kuvvetlerin imha edilmesinden ziyade, sistemlerin imhası ve karşı tarafın siyasi otoritesinin yıkılması öncelikli önemli hedeflerdir.

HİBRİT SAVAŞIN AKTÖRÜ OLARAK YABANCI/ GÖÇMEN SAVAŞÇILAR/GÖÇMENLER

Hibrit savaşın çok önemli devlet dışı unsurlardan biri de *yabancı savaşçılar/göçmen savaşçılar ve göçmenlerdir*.¹⁸ Bu savaşçılar, savaşma yeteneğine sahip olup savaştıkları düşmana karşı kin, nefret ve motivasyonla doludurlar. Savaşı alışkanlık hâline getirdikleri için savaştıkları ülkede savaş bitince veya ayrılmaya karar verince ya kendi ülkelerine dönmekte ya da bir başka ülkeye savaşmak için gitmektedirler. Dolayısıyla bunlar hibrit savaşın amacına uygun olarak *savaş yayıcı* bir görev üstlenmektedirler. Bunlar barış içinde yaşamayı değil genellikle savaşarak yaşamayı tercih etmektedirler. Her türlü terör eyleminin içinde bulunmakta bir sancı görmemektedirler.¹⁹ Bu nedenle yabancı/göçmen savaşçılar, hibrit savaşın en iyi yayıcılarıdır. Bugün yabancı/göçmen savaşçılar, Irak, Afganistan, Suriye, Libya ve Ukrayna’da aktif olarak savaşta yer almaktadırlar.

¹⁷ Ali Nedim Karabulut, *age*.

¹⁸ Yusuf Özer, *age*.

¹⁹ H. Yalçınkaya, “*Yabancı Terörist Savaşçılara Karşı Uluslar Arası İş Birliği: Türkiye’nin Tecrübesi*”, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2015, s. 16.

Hibrit savaşta göçmenler ise, hedef ülkeleri istikrarsızlaştırmak için kullanılmaktadır. Hedef konan ülkelere düzenli ve düzensiz göçler, sığınmacılar, mülteciler yönlendirilmektedir. Hedef ülke göç açısından *tampon ülke* hâline dönüştürülerek göçmenlerin ülkede yoğunlaşması, sayılarının artması, gettolar oluşturacak şekilde yerleşmesi ile yerli halkta gerilim ve huzursuzluk meydana getirilmek istenmektedir. Amaç göçmenlerin/sığınmacıların sorunlarını çözmek değildir. Onları Hibrit savaşın aktörleri hâline getirip kullanmaktır. İtalyan filozof Agamben bu olguyu şu şekilde ifade etmektedir: “Mülteciler ve düzensiz göçmenler gayriinsanileştirerek, biyopolitikanın nesnelere hâline getiriliyor. Gelişmiş ülkeler böylelikle, insanın yaşamını, onurunu, güvenlik ve sığınma hakkını garanti altına alan 1948 İnsan Hakları Beyanname-si ile 1967 tarihli mültecilerle ilgili Cenevre Sözleşmesi’ni fiilen yürürlükten kaldırıyor.”²⁰

Genelde, din, dil, inanç, mezhep, kültür-mediyet, örf, âdet, gelenek, görenek, ekonomik farklılaşma gibi özellikler, insanlar arasında farklı etkileşimlere, gerilimlerin oluşmasına sebebiyet verebilmektedir. Psikolojik olarak gerilimlerin derinleşmesi, sosyal fay hatlarının ortaya çıkmasına imkân vermektedir. Hatta aralarındaki gerilimler, bazen fiili çatışmaya dönüşebilmektedir. Bu nedenle hibrit savaş bağlamında göçmenler, hedefe konan ülkede yeni fay hatları oluşturmak amaçlı kullanılmaya çalışılmaktadır. Göçmenlerin “gettolar oluşturması” ya da yerli halkla arasına mesafe koyması, yerli halkın sosyokültürel yapısına, inanç yapısına, örf, âdet, gelenek göreneklerine, ekonomik yapısına, aile yapısına ters düşecek davranışlar sergilemesi, hibrit savaşın beyin takımı tarafından özel olarak değerlendirilmekte, bu farklılaşmanın tezada dönüşüp çatışmaya sebebiyet verebilmesi için çalışılmaktadır. Süreç iyi takip edilip gerekli çatışma ortamı oluşabilmesi için özel strateji ve taktikler geliştirilmekte, göçmenler içerisine yerleştirdikleri özel aktörler devreye sokulmaktadır.

Bu yaklaşımla ülkede meydana gelen, ekonomik ve sosyal sorunların kaynağı olarak göçmenler gösterilmekte, yerli halk tahrik edilmektedir. Hatta göçmenler adına göçmenlerle hiç ilgi-

²⁰ Sümeyye Saadet İldır, *age*.

si alakası olmayan ajan provokatörler ya da parayla satın alınmış suçlular aracılığıyla ya da göç sürecinde göçmen olarak aralara yerleştirilmiş profesyonel ajanları aracılığıyla yerli halka saldırılmakta, dükkânları, işyerleri, tahrip edilmekte, çocukları, kadınları, kızları taciz edilmektedir.

Hibrit savaşın ana mekanizması bir taraftan bunları yaptırırken diğer taraftan elindeki medya ve sosyal medya aracılığıyla her türlü kötülüğün kaynağı olarak göçmenleri ve onları ülkelerine geri göndermeyen siyasi iktidarları göstermektedir. Siyasi iktidarlar gerekli basireti, dirayeti gösteremediği, şeffaflığı, berraklığı ortaya koyamadığı, kendi içerisinde tezatlar sergilediği, kendi hatalarını görmeyip hep başkalarını suçladığı zaman göçmenler üzerinden başlatılan kampanyanın sonucu olarak oy kaybına uğramaktadırlar.

Boğaziçi kadife darbe sürecinin göçmenler aşamasını göz önüne aldığımızda hibrit savaşın ilk 5 safhası (Şekil 1) Türkiye’de başarılı bir şekilde kullanılmıştır ve kullanılmaya devam edecektir.

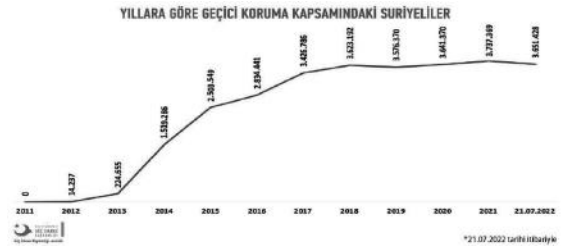
GÖÇMEN KISKACINA ALINAN TÜRKİYE

“Arap Baharı” operasyonu, Büyük Ortadoğu ve Büyük İsrail Projesi, İslâm’ın İslâm’la Çatışması Projesi ve yaratıcı kaos gibi projeler kapsamında hayata geçirilmiştir. “Arap Baharı”nı yaşayan bütün ülkeler, kaosa sürüklenmiş, şer ittifakının rızası hilafına iktidara seçimle gelen tüm yönetimler, darbe, postmodern darbelerle düşürülmüşlerdir. Mısır hariç ülkeler hukuken olmasa bile fiilen bölünmüşlerdir. Mısır’da Muhammed Mursi’nin şehit edilmesi, şer ittifakına göre “Demokrasinin kurtarılması amaçlı başarılı bir harekettir.”, “Darbe değildir” Şer ittifakının Suriye’yi dörde ya da beşe bölme planı, Rusya ve İran’ın kendi stratejik menfaatleri açısından Esed’in yanında yer alması ile süreç şer ittifakının öngördüğü bir şekilde gelişmemiştir. Afganistan ve Irak operasyonlarında süreç, şer ittifakı tarafından zamana yayılmıştır. Kısa zamanda düşürebilecekleri iktidarları düşürmeye zamana yaymışlar hem iç göçün hem de dış göçün olmasını sağlayarak operasyon yapılan ülke ile ona komşu bölge ülkeleri istikrarsızlaştırmak istemişlerdir. O nedenle şer ittifakı Suriye ve Libya’da sürecin uzamasını hem

ülke içinde hem de komşu ülkelerde göçe bağlı yeni fay hatlarının meydana gelmesini istemektedir. Türkiye tarafından iki ay içerisinde sonlandırılacağı düşünülen Suriye Operasyonu “Obama’nın bizi aldatması” sonucu 11. yılına girmiş bulunmaktadır. Ne kadar süreceği de belli değildir.

Hibrit savaş teorisi kapsamında Suriye operasyonunda hedef, sadece Suriye yönetimi olmayıp başta Türkiye olmak üzere tüm bölge ülkeleridir. 2011’de nüfusu 22.5 milyon olan Suriye’de operasyonun başlatılması ile birlikte, 2020 yılı verilerine göre 6.8 milyon Suriyeli ülke dışında, 6.7 milyon ise ülke içinde olmak üzere toplam 13.5 milyon Suriyeli, zorla yerinden yurdundan edilerek göçmen olmuştur. 6.8 milyon Suriyeli sığınmacı 126 farklı ülkede yaşamaktadır. Suriyelilerin %83’ü komşu ülkelerde yaşamaktadır. (31 Aralık 2020 itibarı ile) Türkiye’deki Suriyelilerin sayısı 3 milyon 641 bin olup yurt dışındaki Suriyeli göçmenlerin %54,7’sidir. Lübnan’da 865 bin (%13), Ürdün’de 662 bin (%9,95), Kuzey Irak’ta 242 bin (%3,63), Mısır’da 130 bin (%1,95) ve yaklaşık %15’i Avrupa Birliği, diğer Avrupa ülkeleri, Kanada, ABD gibi ülkelerde yaşamaktadırlar. Avrupa’daki Suriyelilerin %70’inden fazlası Almanya’da (572 bin) ve İsveç’te (113 bin) yaşamaktadır.²¹

29 Nisan 2011 tarihinde Suriye’den Türkiye’ye ilk göç hareketi, 252 kişilik bir grubun gelmesi ile başlamıştır. Bu tarihten sonra sayıları değişmekle beraber düzenli bir göç akışı devam etmiştir. Türkiye’de kendilerine “geçici koruma” statüsü verilen Suriyelilerin yıllara bağlı değişimi Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2: Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Yıllara (2011-2022) Göre Dağılımı²²

21 M. Murat Erdoğan, *age.*, s. 25.

22 <https://www.gov.tr/gecici-koruma>

GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ SURİYELERİNİN İLLERE GÖRE DAĞILIMI

İL SIRA	İLLER	KAYITLI SURİYELİ SAYISI	İL NÜFUSU	İLDE YAŞAYAN TOPLAM KİŞİ SAYISI	KAYITLI SURİYELİ SAYISININ İLDE YAŞAYAN TOPLAM KİŞİ SAYISINA ORANI	İL SIRA	İLLER	KAYITLI SURİYELİ SAYISI	İL NÜFUSU	İLDE YAŞAYAN TOPLAM KİŞİ SAYISI	KAYITLI SURİYELİ SAYISININ İLDE YAŞAYAN TOPLAM KİŞİ SAYISINA ORANI
1	ADANA	257.449	2.263.373	2.520.822	10,21%	42	KAHRAMANMARAŞ	95.805	1.171.298	1.268.103	7,63%
2	ADYAMAN	23.418	632.148	655.566	3,57%	43	KARAMÜK	1.766	249.287	251.053	0,70%
3	AFYONKARAHİSAR	12.618	744.179	756.797	1,67%	44	KARAMAN	827	258.838	259.665	0,32%
4	AĞRI	1.281	524.644	525.925	0,24%	45	KARS	189	281.077	281.266	0,07%
5	AKSARAY	4.261	429.069	433.330	0,98%	46	KASTAMONU	1.605	375.592	378.197	0,69%
6	AMASYA	1.487	335.331	336.818	0,44%	47	KAYSERİ	83.968	1.434.357	1.518.325	5,53%
7	ANKARA	100.285	5.747.825	5.847.610	1,71%	48	KIRIKALE	1.975	275.968	277.943	0,71%
8	ANTALYA	4.424	2.619.832	2.624.256	0,17%	49	KIRILARELİ	1.032	366.363	367.395	0,28%
9	ARDAHAN	117	94.982	95.059	0,13%	50	KIŞEHİR	2.057	242.944	245.001	0,84%
10	ARTVİN	71	369.543	369.614	0,04%	51	KİLİS	91.233	345.826	337.059	38,49%
11	AYDIN	8.545	1.134.031	1.142.576	0,75%	52	KOCAELİ	56.639	2.033.441	2.090.080	2,71%
12	BALIKESİR	5.006	1.250.610	1.255.516	0,40%	53	KONYA	123.738	2.277.017	2.400.755	5,15%
13	BARIN	555	201.711	202.266	0,27%	54	KÜTAHYA	2.010	578.640	580.650	0,35%
14	BATMAN	16.069	626.319	642.388	2,50%	55	MALATYA	32.646	808.692	841.338	3,88%
15	BAYBURT	188	85.042	85.230	0,22%	56	MANİSA	14.284	1.456.626	1.470.510	0,97%
16	BİLECİK	653	228.334	228.987	0,29%	57	MARDİN	91.877	862.757	954.634	9,82%
17	BİNGÖL	1.197	383.112	384.309	0,42%	58	MERSİN	243.861	1.891.145	2.135.006	11,42%
18	BİTLİS	1.160	352.277	353.437	0,33%	59	MUĞLA	11.790	1.021.141	1.032.331	1,14%
19	BOLU	4.551	320.014	324.565	1,40%	60	MUŞ	1.719	405.228	406.947	0,42%
20	BURDUR	9.268	273.716	282.984	3,28%	61	NEVŞEHİR	13.925	308.003	321.928	4,33%
21	BURSA	184.807	3.147.818	3.332.625	5,55%	62	NİÇDE	7.197	363.725	370.922	1,94%
22	ÇANAKKALE	5.066	357.276	362.342	0,90%	63	ORDU	1.172	760.872	762.044	0,15%
23	ÇANKIRI	796	196.515	197.311	0,40%	64	OSMANİYE	43.175	553.012	596.187	7,24%
24	ÇORUM	3.473	526.282	529.755	0,66%	65	RİZE	1.338	345.662	347.000	0,39%
25	DEĞİRLİ	14.163	1.051.056	1.065.219	1,33%	66	SAKARYA	15.821	1.060.876	1.076.497	1,47%
26	DİYARBAKIR	24.547	1.791.373	1.815.920	1,35%	67	SAMSUN	10.236	1.371.274	1.381.510	0,74%
27	DÜZCE	1.677	400.976	402.653	0,42%	68	SİRT	4.693	331.980	336.673	1,39%
28	EDİRNE	1.100	412.115	413.215	0,27%	69	SİNOP	458	218.408	218.866	0,21%
29	ELAZĞ	13.248	588.088	601.336	2,20%	70	SİVAS	3.668	696.121	639.789	0,57%
30	ERZİNCAN	290	237.351	237.601	0,13%	71	ŞANLIURFA	384.606	2.143.020	2.527.626	15,22%
31	ERZURUM	1.175	756.493	758.068	0,15%	72	ŞİRNAK	14.909	546.589	561.498	2,66%
32	ESKİŞEHİR	6.559	398.369	404.928	0,72%	73	TEKİRDAĞ	12.618	1.113.400	1.126.018	1,12%
33	GAZİANTEP	464.541	2.130.432	2.594.973	17,90%	74	TOKAT	1.213	602.567	603.780	0,20%
34	GİRESUN	461	450.154	450.615	0,10%	75	TRABZON	3.686	816.684	820.370	0,45%
35	GÜMÜŞHANE	249	150.119	150.368	0,17%	76	TUNCELİ	75	83.645	83.720	0,09%
36	HAKKARİ	5.893	278.218	283.311	1,80%	77	UŞAK	3.292	373.183	376.475	0,87%
37	HATAY	369.699	1.670.712	2.040.411	18,12%	78	VAN	2.169	1.141.015	1.143.184	0,19%
38	İZİR	82	203.159	203.241	0,04%	79	YALOVA	3.860	291.001	294.861	1,31%
39	ISPARTA	8.264	445.678	453.942	1,82%	80	YOCGAT	5.516	418.500	424.016	1,30%
40	İSTANBUL	548.108	15.840.900	16.389.008	3,34%	81	ZONGULDAK	701	589.684	590.385	0,12%
41	İZMİR	150.113	4.425.789	4.575.902	3,28%						

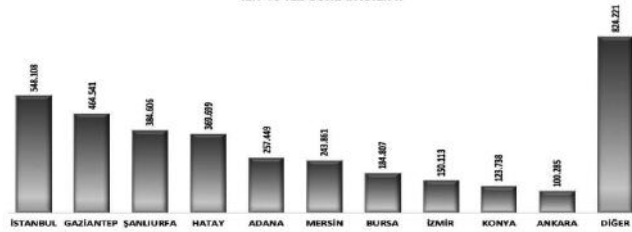
Tablo 1: Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin İllere Göre Dağılımı²⁴

Şekil 2'de 2022 yılında Suriyelilerin Türkiye'deki toplam nüfusu, 3 milyon 651 bin 428'dir. 2022 yılı itibarıyla Türkiye nüfusu ise 84 milyon 680 bin 273'tür. Buna göre Türkiye'deki Suriyelilerin Türkiye nüfusuna oranı yaklaşık olarak %4,31'dir. 2022 yılı itibarıyla Türkiye'deki yabancıların toplam sayısının, 5 milyon 651 bin 684 olduğunu²³ göz önüne alarak yabancıların Türkiye nüfusuna oranını hesapladığımızda bu rakam %6.1 olmaktadır. Suriyeli Göçmenlerin Türkiye'de yerleşimleri ilden ile değişiklik göstermektedir. (Tablo 1) Suriyelilerin yoğun olarak yaşadıkları 10 il Şekil 3'te görülmektedir.

23 Halil Özaraç, "Güçlü Bir Melez Silah: Kritik Nüfus Hareketleri", Teori, sayı: 390, 2022, s. 35-42.

24 <https://www.gov.tr/gecici-koruma>

GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDA BULUNAN SURİYELİLERİN İLK 10 İLE GÖRE DAĞILIMI

Şekil 3: Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin 100 Binin Üzerinde Yerleştikleri İllere (2022) Göre Dağılımı²⁵

Türkiye'deki Suriyelilerin Türkiye nüfusuna oranının yaklaşık olarak %4,31, tüm yabancıların ise %6.1 olduğunu göz önüne aldığımızda Suriyelilerin ve tüm yabancıların ülke içerisinde değişik illerdeki dağılımı buna göre ayarlanmalı ve buna göre bir dağıtım ve yerleşme planı orta-

25 <https://www.gov.tr/gecici-koruma>

ya konmalıydı. Belli bir stratejiye göre oranlar göz önüne alınarak Suriyeliler ve tüm yabancılar yerleştirilmeliydi. Ne yazık ki bu yapılamamıştır. Pek çok ilde göçmenler gettolar meydana getirmişlerdir. Bu da yerleşik halkta bir gerilim meydana getirmiş, arada fay hattı oluşmuş ve fay hattı enerji ile yüklenmiştir. Şer ittifakı da bu gerilimin daha artması ve bir çatışmanın ortaya çıkması için çalışmaktadır.

Hem sevindirici hem de geç kalındığı için üzücü olan İçişleri Bakanlığı'nın, gettolaşmaya engel olmak için "1 Temmuz İtibarıyla Mahallelerde İkamet Edebilecek Yabancı Oranının Yüzde 20'ye Düşürülmesi", "1200 Mahalle Hem Geçici Koruma Statüsüne Hem İkamet İznine Kapatılması", "Geri Gönderme Merkezi Sayısının 30'a Yükseltilmesi", "Sınır Güvenliği İçin Hem Askerî hem de Teknolojik Özel Tedbirler Alınması", "Turizm Amaçlı İkamet İzni Taleplerinin Reddedilmesi" gibi tedbirleri²⁶ almaya başlamasıdır.

Göç olgusunda göz ardı edilmemesi gereken bir başka unsur, düzensiz göç ve göçmen olgusudur. Düzensiz göçmenler, Türkiye'de ciddi bir sorun hâline gelmiştir. Düzensiz göçmenlerin yıllara göre dağılımı Şekil 4'te görülmektedir. Dikkat çeken husus 2015- 2020 döneminde düzensiz göçmen sayısının hızla artmış olmasıdır. Bu düzensiz göçmenler ağırlıklı olarak Afganistan, Pakistan ve Irak menşelidir. Yakalanan düzensiz göçmenler içinde en büyük gruplar, 470 bin ile Afganistan, 196 bin ile de Pakistan vatandaşıdır. Türkiye 2016-2021 arasında toplam 283 bin 790 yakalanan göçmeni kendi ülkelerine geri göndermiştir. Ayrıca 2016 yılından itibaren Türkiye sınırlarında engellenen düzensiz göçmen sayısı ise 2 milyon 327 bindir.²⁷

İçişleri Bakanı Süleyman Soylu, 13 Nisan 2022, Göç İdaresi Başkanlığı'nın 9. kuruluş yıl dönümündeki açıklamasında; Türkiye'de 5,5 milyon yabancı uyruklu insanın yaşadığını, bunların 3,7 milyonunun "geçici koruma" altında olan Suriyeliler olduğunu, geçici koruma altında bulunan Suriyelilerden 193 bin 293'ünün Türk vatandaşlığı aldığını, Suriyeliler dışında

yaklaşık 1,4 milyon kişinin çeşitli ülkelerden ikamet izniyle ülkede kaldığını, 318 bin kişinin de uluslararası koruma kapsamında olduğunu; 2016'dan bu güne 2,5 milyon kişinin kaçak girişinin engellendiğini; yakalanan düzensiz göçmen sayısının 1 milyon 4 bin civarında olduğunu belirtmiştir.²⁸ (Şekil 5)

Göç İdaresi Başkanlığı Düzensiz Göçle Mücadele ve Sınır Dışı İşleri Genel Müdürlüğü'nün, 17 Nisan 2022 tarihli açıklamasında ise sadece 2022 yılında 21 bin 87 düzensiz göçmenin geri gönderildiğini; bu geri gönderilenlerin 9 bin 654'ünün Afgan, 4 bin 206'sının da Pakistan uyruklu olduğunu ifade etmiştir.²⁹ Düzensiz göçmenlerin uyruklara göre dağılımı Şekil 5 ve Şekil 6'da verilmektedir.

Düzensiz göçmenlerin menşelerine baktığımız zaman, işgal, çatışma ve iç savaşın olduğu ülkeler olduğunu görmekteyiz. Afganlıların başı çekmesi, ABD'nin işgal hareketi ve ardından çekilme kararı ile alakalı olabilir.

Şekil 4: Türkiye'de Yıllara Göre Yakalanan Düzensiz Göçmen Sayısındaki Değişim

Şekil 5: Türkiye'de Yıllara Göre Yakalanan Düzensiz Göçmenlerin Uyruklara Göre Dağılımı³⁰

26 30.06.2022 Göç İdaresi Başkanlığı; <https://www.goc.gov.tr/mahalle-kapatma-duyurusu-hk2>; İçişleri Bakanlığı, 11.06.2022. <https://www.icisleri.gov.tr/bakanimiz-sn-suleyman-soylu-1-temmuz-itibariyla-mahallelerde-ikamet-ede-bilecek-yabanci-orani-yuzde-20ye-dusurulecek>,

27 M. Murat Erdoğan, age.

28 Ali Kemal Erden, "Suriyeli ve Afganistanlıların ardından şimdi de Pakistanlı düzensiz göçmenler gündemde... Nasıl geliyor, kalıcı mı olmak istiyorlar?" *Independent Türkçe*, 21 Nisan 2022.

29 Ali Kemal Erden, age.

30 <https://www.gov.tr/duzensiz-gocmen>

Cenevre Sözleşmesi, 1967 protokolü ve BM kararları kapsamında açık kapı politikasında göçmenlere, sınırda gerekli işlemler yapıldıktan sonra, göçmenlerle ilgili gerekli belgeler hazırlandıktan sonra, ülkeye girme hakkı tanınmakta, nerelere yerleştirilecekleri belirlenmekte ve görevliler vasıtasıyla ilgili bölgelere getirilip yerleştirilmektedirler. Açık kapı politikası demek, sınırların yol geçen hanına dönüşmesi, dönüştürülmesi demek değildir. Belli bir disiplin içinde yasal mevzuata uygun olarak hem yerli halkın hem de göçmenlerin güvenlikleri, geçimleri göz önüne alınarak bir kayıt ve yerleştirme stratejisinin, politikasının uygulanması gerekir.

Genel olarak “açık kapı” politikası, son derece insanı bir yaklaşımdır. Ancak süreç uzarsa, göçmen sayısı artarsa ortaya sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve güvenlik sorunları çıkacaktır. Tek bir ülkenin bunun altından kalkması çok zordur, hatta imkânsız olabilir. Eğer uluslararası antlaşmalar, “açık kapı” politikasını zorunlu görüyorsa, tüm uluslararası kuruluşların devreye girmesi, mağdur duruma düşme eğilimi gösteren, göçmenleri bağrında basan ülkelere yardım etmesi gerekmez mi? Uluslararası kuruluşların yardım yapmaması, destek vermemesi durumunda, “açık kapı” politikası göçmenlere kapıyı açan ülkelerin mağdur edilmesi politikasına dönüşmektedir. Bugün Suriye’de de olan budur. “Başlangıçta Türkiye’ye açık kapı politikası uygulayın diye ısrarcı olan AB”³⁴ Suriye krizi uzayınca kendisine dokunmadığı zaman bu coğrafyada olan biteni ne görmekte ne de işitmektedir. İnsan haklarından, zulümden bahseden tüm dünyada Suriyeli göçmenlere “açık kapı” politikası uygulayan tek ülke Türkiye’dir.³⁵

Türkiye Suriyeli göçmenlerin üç farklı şekilde Türkiye’de yerleşmesine, barınmasına, imkân sağlamış, izin vermiştir: “Kendi ülkelerinde barınma imkânlarının neredeyse tamamen yok olduğu bu insanlara yönelik Türkiye’ye girişlerinden itibaren üç farklı barınma yöntemi geliştirilmiştir. İç savaşın başladığı tarihlerde akrabalık ilişkilerinin sonucu olarak özellikle Şanlıurfa, Gaziantep, Hatay, Mardin ve Siirt başta olmak üzere Türkiye’nin birçok ilindeki

akrabalarının yanına yerleşmişlerdir. İkinci barınma yöntemi ise Türkiye’nin 10 ilde açmış olduğu ve 2016 yılının sonuna doğru, sayısı 25’i bulan geçici barınma merkezlerinde (kamplarda) sunulan barınma hizmetidir. Üçüncüsü ise sığınmacıların hiçbir yasal engelle takılmadan kendi imkânlarıyla Türkiye’nin 81 ilinde kiralama ya da satın alma yoluyla edindiği barınma imkânlarıdır.”³⁶

Bu noktada ana sorun, üçüncü barınma politikasıdır. Göçmenlerin kayıt altına alınmadan (Sonradan kayıt altına alınmışlar), hiçbir kıstas, ölçü olmadan, kendi imkân ve iradeleri ile Türkiye’nin 81 vilayetini dağılıp yerleşmiş olmaları bugünkü sorunların ana kaynağıdır. Yanlış olan “açık kapı” politikasının “serbest geçiş ve yerleşme” politikasına dönüşmesidir. Sınırda göçmenlerin belli bir bölgede tutularak kayıtlarının yapılması ülkenin neresine, ne oranda gönderileceklerine karar verildikten sonra gönderilmemiş olması, başlangıçta göçmenlerin ciddi bir şekilde kayıtlarının tutulmamış olmasıdır. Kayıt dışı bir yerleşimin ve göçmenleri ülke sathına yerleştirmede belli bir strateji ve politikanın olmaması, yol boyu iki farklı toplum kesimi arasında sorunların ortaya çıkmasına, yaygınlaşmasına, ciddi fay hatları oluşmasına sebebiyet vermiştir. Başlangıçtaki çok isabetli olan, “ensâr-muhacir” yaklaşımı göçmen nüfus çoğalıp yaygınlaştıkça, gettoleşmeler meydana geldikçe üzücü bir şekilde düşmanlığa doğru evrilme sürecine girmiştir.³⁷

2011’de “Arap Baharı” ile başlayan Suriye krizindeki şer ittifakının ana stratejisini, hibrit savaşlar dönemini, krizinin bu kadar uzayacağını ve göçmen sayısının bu denli hızlı ve çok olacağını, Türkiye, zamanında görememiştir. Göremediği için de “2 ay sonra Emeviye camisinde namaz kılacaklarını” beyan etmişlerdir. Bu yaklaşımın sonucu Türkiye, göçmenden ziyade Suriye yönetiminin devriliş gitmesine kendisini odaklamıştır. Bir an önce Esed yönetiminin devriliş gitmesi için yoğun çaba göstermiştir.

Şer ittifakı tüm paralı, kiralık savaşçıları bölgeye sevk etmiş ve IŞİD operasyonu ile Esed arka plana itilmiş; IŞİD’in daha büyük tehlike

34 M. Murat Erdoğan, *age*.

35 İbrahim Göğebakan, *Göç ve Ahlak: Sinema Örnekleri*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, s. 39.

36 Coşkun Taştan & Ayşe Çolpan Kavuncu & Ayşe Merve Akbulut ve diğerleri, *age*.

37 Bu dönüşümün nedenleri gelecek yazıda ele alınacaktır.

olduğu Batı dünyasında inşa edilmeye başlanmıştır. Bu gelişmelerin ardından ABD, Rusya, İran, İsrail, İngiltere ve diğer güçler Suriye’de devreye girmişlerdir. Esed’in yönetimden gitmesinden sonra, Suriye’de Müslüman Kardeşler’in iktidar olacağı korkusu Suudi Arabistan, BAE ve Mısır’ın Esed’in yanında yer almasına sebep olmuş; İsrail ve ABD Suriye’yi parçalayabilmek için iç savaşın uzamasını, buna bağlı olarak iç ve dış göçlerin çoğalmasını ve sürekli hâle gelmesini öngörmüşler ve süreci ona göre yönetmeye çalışmışlardır.

Hibrit savaş olgusunu göz önüne aldığımızda, Türkiye’nin “açık kapı” politikası/serbest geçme ve yerleşme politikası, Türkiye’yi yıpratana ve içerde fay hatları oluşturan bir mekanizma hâline gelmiştir. Dolayısıyla akrebin bir kıskacı “açık kapı” politikası/serbest geçme ve yerleşme politikasıdır.

AB İLE YAPILAN GERİ KABUL ANTLAŞMASI

Göçmen sorununda akrebin ikinci kıskacı, AB ile yapılan Geri Kabul Antlaşması ve 18 Mart Mutabakatıdır. AB bir taraftan Türkiye’ye Suriyeli göçmenler başta olmak üzere tüm göçmenler için “açık kapı” politikasını, baskı düzeyinde, tavsiye ederken; diğer taraftan kendisine göçmenlerin gelmemesi, gelenlerin de iadesi için kendisi ile göçmenlerin geriye kabulü için geri kabul antlaşması yapılmasını dayatmış ve bunda da ısrarcı olmuştur. Vize serbestisini ve göçmenler için maddi yardım yapmayı adeta rüşvet olarak sunmuştur.

Geri Kabul Antlaşması ile ilgili süreç Avrupa Komisyonu’nun 4 Mart 2003 tarihinde Türkiye’ye yaptığı teklifle başlamıştır. “2005 ile 2006 yılları arasında dört tur müzakere edilmiş” ve “2009 ile 2010 yılları arasında teknik düzeyde görüşme yapılmış, anlaşma metni, 21 Haziran 2012 tarihinde paraf edilmiş, 16 Aralık 2013 tarihinde imzalanmış ve 1 Ekim 2014’te antlaşma yürürlüğe girmiştir.³⁸

Geri Kabul Antlaşması ile ilgili yürütülen süreci ve antlaşmayı daha iyi anlayabilmek ve adil bir şekilde değerlendirebilmek için

38 Sümeyye Saadet İldir, *age*. Necmettin Doğan, “Küreselleşme, Hareketlilik ve Mekân”, 22 Nisan 2022; <https://www.perspektif.online/duzensiz-gocmen-ve-siginmaci-sorunu-cozulebilir-mi/> İlyas Topsakal, *age*.

antlaşma metninde sıkça geçen bazı kavramların hatırlanmasında fayda vardır. Geri Kabul Antlaşması’nın 1. maddesi kullanılan kavramları tanımlamaktadır:

“Madde 1-Tanımlar Bu Anlaşmanın amaçları bakımından:

- (a)—Akit Taraflar, Türkiye ve Birlik anlamına gelir;
- (b) —Türk Vatandaşı Türkiye mevzuatı uyarınca Türk vatandaşlığını taşıyan herhangi bir kişi anlamına gelir;
- (c) —Üye Devlet Vatandaşı, Avrupa Birliği’nin bir Üye Devletinin vatandaşlığını taşıyan herhangi bir kişi anlamına gelir;
- (d) —Üye Devlet Danimarka Krallığı dışında kalan tüm Avrupa Birliği Üye Devletleri anlamına gelir;
- (e) —Üçüncü ülke Vatandaşı, Türkiye veya herhangi bir Üye Devlet vatandaşlığı dışında bir vatandaşlık taşıyan herhangi bir kişi anlamına gelir;
- (f) —Vatansız kişi herhangi bir ülke vatandaşlığı taşımayan herhangi bir kişi anlamına gelir;
- (g) - İkamet izni, Türkiye veya Üye Devletlerden biri tarafından düzenlenmiş olan ve bir şahsa söz konusu devletin topraklarında ikamet hakkı tanıyan her tür izin anlamına gelir. Bu, bir iltica başvurusu veya bir ikamet izni başvurusu süreciyle bağlantılı olarak ülkede kalmak için olan geçici izinleri kapsamaz;
- (h) —Vize, Türkiye veya Üye Devletlerden biri tarafından topraklarına giriş veya topraklarından transit geçiş için gereken verilmiş bir yetki veya alınmış bir karar anlamına gelir. Bu, havalanı transit geçiş vizesini kapsamaz;
- (i) —Talep Eden Devlet bu Anlaşma’nın 8. Maddesi uyarınca geri kabul veya 15. Maddesi uyarınca transit geçiş başvurusunda bulunan (Türkiye veya herhangi bir Üye Devlet) devlet anlamına gelir;
- (j) -Talepte Bulunulan Devlet, bu Anlaşma’nın 8. Maddesi uyarınca geri kabul başvurusunda veya 15. maddesi uyarınca transit geçiş başvurusunda bulunan (Türkiye veya herhangi bir Üye Devlet) devlet anlamına gelir;

(k) —Yetkili Makam Türkiye veya Üye Devletlerden birinin Anlaşmanın 20(1)

(a) Maddesi uyarınca uygulama protokolünde belirlendiği gibi uygulanması hususunda yetkilendirilmiş herhangi bir yerel makamı anlamına gelir;

(l) —İzinsiz ikamet eden kişi, yerel mevzuatta belirtilen ilgili usul uyarınca, Türkiye Cumhuriyeti'ne veya Üye Devletlerden birine girme, buralarda bulunma ya da ikamet etme şartlarını taşımayan veya artık taşımayan kişiler anlamına gelir;

(m) —Transit geçiş, üçüncü ülke vatandaşlarının ya da vatansız kişilerin Talep Eden Devlet sınırlarından döneceği ülkeye seyahat ederken Talepte Bulunulan Devletin sınırlarından geçişleri anlamına gelir;

(n) —Geri kabul, bu Anlaşmanın hükümleri uyarınca, Talep Eden Devlete yasadışı giriş yaparken, yasadışı orada bulunurken veya ikamet ederken yakalanan kişilerin (Talepte Bulunulan Devlet vatandaşları, üçüncü ülke vatandaşları ve vatansız kişiler) Talep Eden Devlet tarafından transferi ve Talepte Bulunulan Devlet tarafından kabulü anlamına gelir;

Geri kabul kavramı, anlaşmanın Madde 1-n'de tanımlanmaktadır. Tanımda "Talep Eden Devlete yasa dışı giriş yapmak isteyen", "yasa dışı olarak orada bulunan" ve "ikamet eden" olmak üzere üç farklı duruma vurgu yapılmaktadır. Bu kapsamda yakalananlar 1- "Talepte Bulunulan Devlet vatandaşları", 2- "Üçüncü ülke vatandaşları" ve 3- "Vatansız kişiler" olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktadır.

Geri Kabul Antlaşması'nın hükümlerinin geçerli olduğu ülkeler ve anlaşmanın kapsam alanı Madde 2'de belirlenmiştir. İlgilendiğimiz kapsam alanı Madde 2-1'dir: Madde 2-Kapsam 1. Bu Anlaşmanın hükümleri, Türkiye veya Avrupa Birliğine Üye Devletlerden birinin topraklarına girme, burada bulunma veya ikamet etme şartlarını taşımayan veya artık taşımayan kişiler için geçerlidir."

Bu maddeye göre iade edilecek olanlar "ülkeye girme", "bulunma" ve "ikamet etme şartlarının uygun olmayanlardır. Bunlara ek olarak eskiden bu şartları taşıdığı hâlde şimdi/"artık taşımayanlar" da iade edileceklerdir. Antlaşmanın 3. maddesi Türkiye'nin kendi vatandaşlarının geri kabulü ile ilgilidir.

"Madde 3- Kendi vatandaşlarının geri kabulü 1. Türkiye, bir Üye Devletin başvurusu üzerine, söz konusu Üye Devletin veya Avrupa Birliği'nin kanunlarına göre Talep Eden Üye Devletin ülkesine girme, ülkesinde bulunma veya ikamet etmeye ilişkin yürürlükte olan koşulları sağlamayan veya artık sağlamayan tüm kişileri, 9. Madde uyarınca Türkiye vatandaşı olduğunun kanıtlanması şartıyla söz konusu Üye Devlet tarafından bu Anlaşmada öngörülen işlemler dışında başka herhangi bir işlemin yerine getirilmesine gerek kalmaksızın geri kabul eder.

Madde 3.2 ve Madde 3.3, iadesi kabul edilecek kişilerin aile efradına ilişkin bazı özel durumlarla; madde 3.4 ve Madde 3.5 ise yapılacak bazı özel işlemlerle ilgilidir.

Geri Kabul Antlaşması açısından Türkiye için en sıkıntılı olan durum, "Üçüncü ülke vatandaşlarının ve vatansız kişilerin" geri kabul edilmesidir. AB ile Geri Kabul Antlaşması'nın 4. Maddesi tamamen bu konu ile alakalıdır: "Madde 4- Üçüncü ülke vatandaşlarının ve vatansız kişilerin geri kabulü 1. Türkiye bir Üye Devletin başvurusu üzerine, Talep Eden Üye Devletin ülkesine girme, ülkesinde bulunma veya ikamet etmeye ilişkin yürürlükte olan koşulları sağlamayan veya artık sağlamayan tüm üçüncü ülke vatandaşlarını veya vatansız kişileri, 10. Madde uyarınca söz konusu kişilerin aşağıda belirtilen durumlarının kanıtlanması şartıyla, söz konusu Üye Devlet tarafından bu Anlaşmada öngörülen işlemler dışında başka herhangi bir işlemin yerine getirilmesine gerek kalmaksızın geri kabul edecektir.

(a) Bu kişiler geri kabul başvurusunun ibrazı esnasında Türkiye topraklarından bir Üye Devletin topraklarına doğrudan giriş için Türkiye tarafından düzenlenmiş geçerli bir vizeye sahip ise,

(b) Türkiye tarafından düzenlenmiş bir ikamet iznine sahip ise veya

(c) Türkiye topraklarında kaldıktan veya transit geçiş yaptıktan sonra Üye Devletlerin ülkesine yasa dışı ve doğrudan giriş yapmış ise. 2. Bu Anlaşmanın 1. Paragrafındaki geri kabul yükümlülüğü aşağıdaki durumlarda geçerli değildir:

(a) üçüncü ülke vatandaşı veya vatansız kişi sadece Türkiye'nin bir uluslararası havalimanının aktarma sahasından geçmiş ise; veya (b) Talep Eden Üye Devlet, üçüncü ülke vatandaşına veya vatansız kişiye, kişi kendi top-

raklarına girmeden önce veya girdikten sonra Talep Eden Üye Devlet topraklarına giriş için kullanılan bir vize veya ikamet izni düzenlenmiş ise ve söz konusu kişi Türkiye tarafından düzenlenmiş daha uzun geçerlilik süresine haiz bir vizeye veya ikamet iznine sahip değil ise veya (c) üçüncü ülke vatandaşı veya vatansız kişi, Talep eden Üye Devletin ülkesine vizesiz giriş imkânına sahip ise.” Madde 4.3 ve Madde 4.4 ise geri kabul edilen şahıslarla için yapılacak bazı işlem ve gerekli evraklarla ilgilidir. Türkiye’ye mali yardım konusu hem hükümlerde (Madde 23) hem de Anlaşmaya ek olarak ortak bildiri şeklinde antlaşmada yer almaktadır.

Antlaşmanın giriş bölümünde Türkiye’ye göçmenleri geri kabul etmesinden dolayı maddi yardım yapılacağına özel bir vurgu yapılmıştır. Ayrıca antlaşmanın giriş bölümünde; “Bu Antlaşmanın, ortak sorumluluk, dayanışma, Türkiye ve Birlik arasındaki göç akımlarının yönetiminde eşit ortaklık ilkelerine dayandığını ve bu bağlamda Birliğin, Türkiye’yi bu Antlaşmanın uygulanmasında desteklemek için mali kaynaklar sağlamaya hazır olduğunu vurgulayarak,” şeklinde maddi yardım yapılacağına özel bir vurgu yapılmaktadır.

Madde 23’e ve giriş bölümündeki vurguya göre AB Türkiye’ye maddi yardımda bulunmayı taahhüt etmiştir. Buna rağmen bugüne kadar taahhüt ettiğinin ne kadarını ne kadar sürede ne ciddiyetle yerine getirmiştir; belli değildir.³⁹

Türkiye bu sorgulamayı bugün yapmalı ve gereğini yerine getirmelidir. Çünkü Madde 24-4’e göre “ tarafların anlaşmayı bildirimde bulunarak feshetme yetkisi” bulunmaktadır. Geri Kabul Antlaşması’nda dikkat çeken bir nokta, sığınma talep eden insanlarla ilgili herhangi bir bilginin, şartın, maddenin metinde yer almamasıdır. Sığınmacıların geri gönderilebilmesi için gönderilecek ülkenin, “güvenli üçüncü ülke” (AB 1990’lardan sonra artan sığınma başvurularıyla baş edebilmek için güvenli üçüncü ülke kavramını icat etmiş ve sığınmacıların geri gönderilmesine meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır.) kabul edilmesi gerekmektedir. Türkiye, AB tarafından güvenli üçüncü ülke olarak henüz kabul edilmemiştir.⁴⁰ Muhtemelen bu nedenle Geri Kabul Antlaşması’na sığınmacı kavramı konmamıştır. AB, Geri Kabul Antlaşması imza-

lamak istediği ülkelere hem vize serbestisi hem de maddi yardım teklifinde bulunmaktadır. Ancak vize serbestisi için yığınla reform yapılmasını istemektedir. Nitekim AB-Türkiye Vize Yol Haritasında AB, Türkiye’ye bir dizi reform yapması şartını getirmiştir. Oysa Geri Kabul Antlaşması’nda vize ile ilgili herhangi bir madde yer almamaktadır. Buna rağmen böyle şartlar koşmasının sebebi nedir? Yoksa Türkiye Geri Kabul Antlaşması’nı imzaladıktan sonra AB vize yol haritasını askıya mı almak istemektedir?

Türkiye bu durumu zamanında sezmiş bununla ilgili bazı çekincelerini, açık bir şekilde belirtmiş ve net bir tavır takınmıştır.⁴¹ AB Türkiye ile zorunlu olarak, muğlaklıklar içermesine rağmen bir Vize Yol Haritası (Geri Kabul Antlaşması’nın dışında olmak şartıyla) yapmak zorunda kalmıştır.⁴² Geri Kabul Antlaşması’nda vize ile ilgili hiçbir hükmün yer alması rağmen böyle bir tavrın sergilenmesi dikkat çekicidir. Bu da bir art niyetin göstergesi olarak yorumlanabilir.

Genelde geri kabul antlaşmalarına ilişkin uygulamalarda; **1.** Geri kabule ilişkin belirli bir standart yoktur. **2.** Teknik detaylar anlaşma içeriklerine göre değişiklik göstermektedir. **3.** Antlaşmalarda sığınmacıların/mültecilerin haklarına ilişkin düzenlemeler bulunmamaktadır.⁴³ Özellikle sonuncu durum, amacın göçleri engellemek, göçmenleri/sığınmacıları korumak olmadığının AB coğrafyasından çıkıp gitsinler de ne olurlarsa olsunlar mantığının bir tezahürüdür.

Antlaşmanın tanım ve muhtevasını göz önüne aldığımızda göç güzergâhı/rotası üzerinde bulunan “transit ülkeler” Geri Kabul Antlaşması’nı imzalamakla “üçüncü ülke vatandaşlarını” ve “vatansızları” kendi ülkelerine alarak daha fazla sorumluluk, yükümlülük altına girmiş olmaktadır. Eğer transit ülkeler kaynak ülkelerle geri kabul anlaşmaları yoksa göç açısından otomatik olarak “tampon bölge” durumuna gelmekte ve göçmenlerden dolayı ekonomik, sosyal, kültürel, güvenlik ve siyasi sorunlarla boğuşmak zorunda kalmaktadırlar.

41 333 Türkiye-AB Vize Yol Haritası için <https://www.ab.gov.tr/50120.html>.

42 Sümeyye Saadet İldir, *age.*, 105-107.

43 Sümeyye Saadet İldir, *age.*, s. 25.

39 M. Murat Erdoğan, *age.*

40 Sümeyye Saadet İldir, *age.*, s. 96.

Türkiye AB ile Geri Kabul Antlaşması imzalamakla, geri dönüşüm antlaşması olmayan Afganlıları, Suriyelileri ve Bangladeşlileri ülkelerine geri gönderme imkânına sahip değildir. Otomatik olarak Türkiye göç açısından bir tampon bölge olmuştur ve topraklarında yaklaşık 5 milyon civarındaki göçmeni barındırmaktadır, barındırmaya da devam edecektir. Bu durum, AB'nin düzensiz göç konusunda geri kabul antlaşmalarını stratejik bir araç olarak kullandığının bir göstergesidir. Böylece düzensiz göç hareketini kendi sınırları dışında durdurmayı başarmıştır. Evet, AB Geri Kabul Antlaşması, akrebin ikinci kısıkağı olup Türkiye'yi hareketsiz bırakmak için sıkıştırılmaktadır.

SONUÇ: AKREBİN KISKACINI PARÇALAMAK İÇİN İTHAL YASALARA SON VERİLMELİDİR

Türkiye'nin 100 yıllık bir strateji eksikliği, kriz dönemlerinin göz önüne alınmaması, uluslararası düzlemde barış ve dostlukların geçici olduğunun öngörülüp ona göre bir planlama yapılmaması, bölgesel ve küresel denkleme savaşın 20'ye yakın projenin ele alınıp değerlendirilmesine ve ona göre bir strateji geliştirilip bir planlama yapılmasına engel teşkil etmiş olaylar kısa vadeli strateji ve taktiklerle önlenmeye çalışılmıştır.

Özellikle Büyük Ortadoğu Projesi, Büyük İsrail Projesi, Yaratıcı Kaos/Yıkım Projesi, 21. Asır Haçlı Seferleri Projesi, İslâm'ın İslâm'la Savaştırılması Projesi, Şehir Devletleri Projesi ve hibrit savaşlar kapsamında, genel olarak, kadife darbeler projesi özel olarak da, ikinci nesil kadife darbe olan "Arap Baharı" süreci, Türkiye tarafından zamanında gerektiği gibi algılanamamış, Şer ittifakının (ABD, AB, İngiltere, İsrail- Siyonizm) Afganistan, Irak ve Suriye'de başlattığı operasyonların amacı, kapsamı ve hedefi gerektiği gibi okunamamıştır. Türkiye tarafından 2 ay içerisinde biteceği öngörülen Suriye operasyonunun yıllara yayılması ve her geçen gün daha da derinleşmesi, bölgede ve dünyada çarpışan projelerin Türkiye tarafından iyi okunmadığının bir göstergesidir. "Obama bizi aldattı!" ifadesi, bu olgunun en canlı tezahürüdür.

5 milyon civarında göçmenin var olduğu bir Türkiye'de yöneticiler, bu olguyu göz önüne almalı ve gereğinden fazla hassas davranmalı-

dırlar. Serbest sınır geçiş ve serbest yerleşme politikası göçmenler için son derece yanlıştır. Şer ittifakı akrebinin bir kısıkağı "açık kapı" politikası, diğer kısıkağı ise AB Geri Kabul Antlaşması'dır. Bunun anlamı bir taraftan hibrit savaşın malzemesi olarak kullanılan tüm göçmenlere kapını açacaksın, diğer taraftan AB'ye giden, gitmiş olan tüm göçmen/sığınmacıları geri alıp ülkende besleyerek göçmenler açısından tam bir tampon bölge hâline geleceksin. Türkiye'nin menfaatlerini savunmak söz konusu olduğunda şer ittifakı akrebi hem göçmenlere hem de ev sahiplerine farklı zehirler salgılayarak her iki kesimi karşı karşıya getirip çatıştırmaktadır ve de çatıştıracaktır.

O nedenle Türkiye önce gelecek 100 yıl için nerede, ne olmak istediğine ilişkin bir strateji çizmeli her şeyi o stratejinin üzerine oturtacak şekilde yeni bir yapılanmaya gitmelidir. Bu bağlamda yasalar kendi inanç ve kültür ve medeniyet değerlerimize, kodlarımıza göre hazırlanmalıdır. Türkiye'de yapılan bir yasanın AB yasalarını merkezine alarak hazırlanması yanlıştır. Ülkemizde yasaları kendi kültür ve medeniyet kodlarına göre yapabilecek insan potansiyeli vardır. Farklı inanç sistemi ve farklı kültür-medeniyetin çocuklarıyız. Başkalarının tecrübelerinden yararlanmak ile başkalarının hukukunu merkeze alıp uygulamak aynı şey değildir. Bunun en güzel örneği 2011 İstanbul Sözleşmesi'dir. Sözleşme uygulamalarının neden olduğu felaketler göz önüne alınarak, Sözleşme bizzat kabul edenler tarafından iptal edilmiştir. Bu gerek şartı fakat yeter şart değildir. Yeter şart, İstanbul Sözleşmesi'ni referans alarak hazırlanan 6284, 5237 ve 4721 sayılı yasaların da yürürlükten kaldırılıp yenilenmesiydi. Bu yasalar hâlâ yürürlüktedir ve de aileyi tahrip etmeye devam etmektedir. Akrebin kısıkağından kurtulmak istiyorsa Türkiye, kendi kültür ve medeniyet kodlarımıza göre her şeyi yeniden yapılandırmak zorundadır.

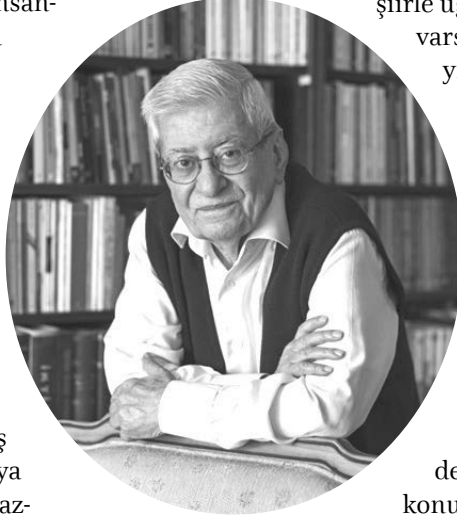
Konumuz açısından AB'nin onay ve desteği ile çıkarılmış olan tüm göçle ilgili yasalarda aynı tehlikenin var olduğunu görmek, öncelikle Türkiye'yi yönetenlerin sonra da Türkiye'de yaşayan herkesin görevidir.

Henüz vakit varken! Yarın çok geç olabilir.

RASİM ÖZDENÖREN'İN ARDINDAN

SÜLEYMAN CERAN

Bana hep rüzgâra karşı kol kola girerek yürüme gayretinde olan insanları hatırlatır Yedi Güzel Adam adı verilen o güzel insanlar. Türkiye'nin zorlu yıllarında bir araya gelmiş, aralarına kırgınlıklar girse bile asla birbirlerinden kopmamış dostların ortak hikâyesidir. İşte bu dostluk halesi pek çok dergiyi doğurmuş, pek çok kitaba evrilmiş, sayısız konferans ve programla Anadolu'nun tüm kılcal damarlarına ulaşmış ve yitirilmiş bir hafızayı yeniden inşa ve ihya etmiştir. Cahit Zarifoğlu'nun yazmaya yıllar evvel başlamış olsa da 1973 yılında yayımladığı *Yedi Güzel Adam* kitabını ölçü alırsak Yedi Güzel Adam'ın elli yıllık serüveni, 23 Temmuz 2022 tarihinde son temsilcisi Rasim Özdenören'in vefatıyla nihayete ermiştir. 35 yıl evvel Cahit Zarifoğlu'nun ölümüyle ilk kaybını veren güzel insanlar, çizgilerini bozmadan, çok yönlü, derinlikli şahsiyetler olarak hem kendi kuşaklarını hem de sonraki nesilleri ve yazı dilini derinden etkilemişlerdir.

içeriği bir yana son elli yılda camiamızda şiirle uğraşmak yerine öykü yazan kim varsa bu kararının altında altmış yıldan fazla bir süredir ilkeli bir şekilde öyküler kaleme alan Rasim Özdenören'in payı muhakkak vardır. Özdenören buz kırıcı mıdır? Buz gibi buz kırıcıdır. Özdenören'in öykülerindeki kadın ya da erkek figürler, cümle karakterlerin ruh halleri, aşk motifi, tercih edilen mekânların tamamı müstakil çalışılmayı hak eder boyutta ve derinliktedir. Hayata ilişkin her konuda olduğu gibi öykü yazımında da içerik ile biçim arasında hep bir "denge" tutturmuştur. Yerinden yurdundan ayrılp modern kentlere taşınan insanları, varoşlara mahkûm bırakılanları, kültür şokunun getirdiği çaresizlikleri, yalnızlıkları en güzel O anlatır. Varlığı, öykü yazmaya hevesli her Müslüman gence rol model olmuştur.

İSLÂMÎ BİLİNCİN YANSIMASI DENEMELER

Rasim Özdenören'in denemeleri de öyküyle birlikte yazı hayatının diğer bir ana damarını oluşturur. "Tanzimat'tan beri bize ait olmayan düşünceleri savunuyoruz" diyen Özdenören, "protez fikirler"e sahip olduklarını söylediği yurdum aydınlarına, düşüncenin nasıl sistematik üretileceğini gösterir adeta. Özdenören, "Doğu-Batı", "uygarlık", "laiklik", "medeniyet", "modernizm", "postmodernizm" gibi temel ayrışma kavramlarını soğukkanlılıkla çalışır. Muhafazakârlığı, dindarlığı hiçbir zaman yeterli bulmayan, İslâmî bilinci en başından beri önemseyen Özdenören, tüm yazı hayatında bu duruşunu büyük bir bilinçle destekleyerek var olmuştur. En önemli deneme kitabı *Müslümanca Düşünme Üzerinde Denemeler* daha başlığın-dan derdini okurla paylaşan bir eserdir.

KENDİ YOLUNU AÇAN ÖYKÜCÜ

Grubun Gaffar Taşkın "kod" adlı üyesi Rasim Özdenören, yazdığı öyküleriyle edebiyatımızın öncü ve velut şahsiyetlerinden birisidir. Çağdaşları, yol arkadaşları Alaeddin, Cahit, Akif, Erdem gürül gürül şiir yazarken, meydanlarda, ekranlarda kitlelere hitap ederken Rasim Özdenören, köşesine çekilip öyküler yazar. Ağabeyleri Üstad Necip Fazıl ve Sezai Bey coğrafyamızın en büyük şairlerindedir. O ise soğukkanlılıkla öyküler kaleme alır. Yol arkadaşlarına şiirde öncülük yapacak isimler varken öykü yazar Rasim Özdenören için kendi camiasında yol gösterecek kimse yoktur. Yolunu kendi açmış ve istikrarlı bir şekilde yürümüştür. Yazdıklarının

Yıllarca tartışılan İslâmî edebiyat tartışmalarını “İslâmî duyarlılıkla yazılan eserler” şeklinde tanımlayarak aşan (Bu tanım dönemin sinemacılarının da elini kolaylaştırmıştır) berrak bir zihne sahip insandır Rasim Özdenören. Hayatında gri yoktur. Üzerinde düşünmediği, tartışmadığı kavram da. Buradan hareketle Müslümanca düşünme ve yaşamaya ilişkin birbirinden değerli yazılar yazmıştır. Denemelerinde işlediği kimi konuları köşe yazılarında da çalışmış bazen öyküleri de denemelerinin bir uzantısı olmuştur. *Kent İlişkileri* adlı deneme kitabında anlattığı “kent-uygarlık” ilişkisini sadece deneme diliyle değil, bir yandan öyküleriyle bir yandan da köşe yazılarıyla işlemiştir. Anadolu’nun sosyolojik haritasını çok yönlü çıkarmıştır.

Rasim Özdenören’in tek romanı olan *Gül Yetiştiren Adam*, tek başına edebiyat dünyamız içinde anılmaya, okunmaya ve üzerinde çalışılmaya değer bir eserdir. Cumhuriyet’le hesaplaşan yazar, yıllar boyu demir yumruğa karşı evlerine kapanan Anadolu insanını ve camiye giderken dahi teslimiyetin sembolü olan şapka’yı kullanan cemaati kıyasıyla eleştirir. Romanda evine kapanıp gül yetiştiren ve her şeyden izole olan kişi, Cumhuriyet rejimi ile mesafeli olup inzivaya çekilen Muhammed Hamdi Yazır’ı andırır. Bu olasılık oldukça yüksektir. *Gül Yetiştiren Adam* romanı kitaptan dolayı Rasim Bey ile özdeşleştirilebilir ama roman kahramanı ile kendisinin bir benzerliği yoktur. Zira Özdenören, evine kapanıp kimsenin haberi olmadan kendince pasif direniş yapan bir insan değildir. Onun safı ve duruşu en baştan nettir ve cümle âlem de şahittir. Statükoya karşı gelme bilincini hep diri tutmuştur. *Mavera* dergisinin ilk sayısının Ocak 1977 değil biraz çabayla öne çekerek Aralık 1976’da bile isteye çıkarıldığını ve bunun nedeninin de miladi yılbaşı ile örtüşmemesi için yapıldığını buraya kaydedelim. Müthiş bir hassasiyet eşiği değil mi? “Kuşkusuz, sonucun zafer olmasını dileriz, fakat amaç zafer değildir. Amaç, Allah’ın rızasını kazanmaktır. O’nun rızasını kazanabilmişsem, görünürde yenilmiş olsam da gerçekte galip sayılırım” diye yazacak bir insandır O. “Müslüman, çağın gözüyle İslâm’a bakmaz İslâm’ın gözüyle çağa bakar.” diyerek pasifizmi reddeden bir insandır Özdenören.

ÖDÜNSÜZ BİR MÜSLÜMAN

Denemeler, öyküler yazan Rasim Özdenören, aynı zamanda örnek bir köşe yazarıdır. İlk gençlik yıllarından itibaren *Gençlik* gazetesinde başlayan *Yeni Devir*’le devam eden tefrika serüveni vefatına kadar sürmüştür. 1995 yılında başladığı *Yeni Şafak* gazetesinde günümüze kadar kesintisiz yazı yazmıştır. Değindiği konu kalmamıştır neredeyse. Güncele ilişkin okura perspektif kazandırır, deneme tadında yazılan yazılar adeta strelizasyon işlevi görür. Özdenören sorunu teşhis edip, Kur’ân’a, Sünnet’e ve mantığa süzdürerek olaylara yaklaşır. Yıllar boyu büyük bir titizlik, dakiklik içerisinde kusursuz Türkçe ile yazılar kaleme alır. Fıkra yazarlığında dengi çok az bulunacak bir kalem erbabıdır.

Okumayı, düşünmeyi ve yazmayı hayatının merkezine alan Rasim Özdenören’in hayatında hiç yazı ameliyesi içinde olmasaydı bile, onun yüksek şahsiyeti aynı düzeyde anılmayı hak ederdi. Nuri Pakdil’in onun için “Rasim Özdenören ödünsüz bir müslümandır, mümindir. şakası yoktur.” demesi son derece anlamlıdır.

Yıllar yılı onunla yol yürüyenlerden ayaküstü tanıştığı insanlara kadar hepsinin üzerinde uzlaştığı örnek vasfı Rasim Özdenören’in karakteridir. Mütevazılığı, kadirşinaslığı, vefası, sabrı, soğukkanlılığı, sıcak çehresi ve basireti ile örnek bir insan, mümtaz bir şahsiyettir.

Rasim Özdenören’in sağlığında, kendisi hakkında yüzlerce yazı yazılmış, tezler kaleme alınmış, kitaplar neşredilmiş, özel sayılar, dosyalar hazırlanıp belgeseller çekilmiştir. Eserleri farklı dillere çevrilmiştir. Çoğu yazara nasip olmayacak ilgi ve alakaya şahit olmuştur. Anadolu’nun uzak coğrafyasındaki bir genç de onu okuyup taltif etmiş, devlet kademesinin başındaki zat da aynı teveccühü göstermiştir. Onunla alakalı yeni şeyler söylemenin ne kadar zor olduğu da bir gerçektir.

Maraş Lisesi’nde bir “Hamle” yapıp kol kola giren Yedi Güzel Adam’ın rüzgâra, fırtınaya rağmen yaptıkları yürüyüş; *Büyük Doğu, Diriliş, Edebiyat* ile *Mavera* duraklarında demlenmiş ve Rasim Özdenören’in vefatıyla nihayete ermiştir. İşte şimdi, bu güzide oluşumla alakalı daha derin daha sakin ve daha oylumlu çalışmalar yapmanın vaktidir. Bu çabalar çoğalsın. Bununla birlikte yeni güzel, adanmış, vefakâr adamların da önü açılsın; kesintisiz gelen meşale yeni nesillere ulaştırılsın isteriz.

ARAP LİBERALİZMİ VE BATI AKLINA AŞIRI BAĞIMLILIK

Cemal NASSAR

Batı liberalizmi Avrupa'da uzun bir gelişim ve modernleşme dönemini katetmesi sonrası Avrupa'da ortaya çıktı. Varlığını motive eden şey ise Avrupalı bireyin bu ekonomik, sosyal ve politik sisteme duyduğu ihtiyaçtı. Bu sistem, kiliseye karşı yürütülen devrim, iktidar ve yönetimden uzaklaştırılması sonrası bireyin özgürlüğünü ve onurunu teminat altına aldı, hayatı ihtiyaçlarını dengeli şekilde sağladı. Batılı liberal düşüncenin özü, birey özgürlüğünün serbest bırakılmasıydı.

Batı liberalizminin Arap dünyasına intikali Napolyon'un 1789-1801 döneminde yaptığı Fransız hamlesi sırasında Mısır kanalıyla başladı. Mısır'dan da diğer Arap ülkelerine intikal etti. Çünkü Mısır Arap ve İslâm dünyasında bilimsel, kültürel, siyasi ve coğrafik ağırlığı temsil ediyordu.

Napolyon'un hamlesinin bitmesinden sadece 10 yıl sonra Avrupa'ya misyon hareketi baş gösterdi. Şöyle ki Mehmet Ali Paşa Mısır'dan Avrupa'ya bilimsel misyonlar gönderme politikasını benimsedi. İlk öğrenci grubu İtalya'ya 1813'te, ardından 1826 yılında Fransa'ya gönderildi. 1813-1847 döneminde Avrupa'ya 336 misyon elçisi gönderildi. Misyon politikası devam etti ve gönderilen isimler ülkeye dönmeleri sonrası eğitim, ordu, mühendislik, tıp ve çeviri alanlarında çalıştılar. Bu isimlerin, Mısır'ın Avrupa modernleşmesinin etkisi altına girmesi için uygun ortamı oluşturma noktasındaki rolleri açıktı. Rifat et-Tahtavi, Taha Hüseyin, Zeki Necib Mahmud, Ab-

durrahman Bedevi ve diğerleri bu gönderilen isimler arasındaydı.

Yoğun tercüme hareketleri başladı ve içlerinden Tahtavi, Ahmed Zaglul ve Ahmed Fethi Osman gibi birçok mütercim çıktı. Net liberal eğilimlere sahip Avrupa'nın siyasi ve sosyal metinlerinin tercümesiyle ilgilendiler. Bu eğilimler Batılı liberal düşüncesinin Mısır'a ve ardından Arap dünyasına taşınmasına katkıda bulundu.

Buna ilaveten Avrupa fikrinin tanıtılmasında bariz rol oynayan bazı gazeteler ve dergiler vardı. *El-Muktetif* dergisinin yanı sıra *el-Hilâl* ve *el-Cami'atü'l-Osmâniyye* dergileri başlarda geliyordu. Bu dergiler ve gazeteler Batı düşüncesi, felsefe, edebiyat ve ilmi ekollerinin tanıtılmasına katkıda bulundu.

ARAP LİBERAL SÖYLEMİNİN UYGULANMASI VE PRATİKTEKİ SORUNU

Arap söylemindeki liberalizme baktığımız zaman teorik açıdan Batılı metinlerdekenden farklı olmadığını ancak uygulama ve pratik açıdan farklı olduğunu görürüz. Bu farklılıkların en belirginleri şunlardır:

1- Batı liberalizmi laiklik, ardından liberalizm ve son olarak demokrasi ile başlayan otomatik hiyerarşik sıralamaya göre kuruldu. Şöyle ki bir süreci diğerinden ayırmak veya sonrakinin öncekini aşması mümkün değil. Avrupa Rönesans'ının başlangıcı bilimsel aklın zalim kilisenin otoritesinden kurtarılması anlamına gelen laikleşme hareketiyle birlikte oldu.

Arap dünyasında ise liberalizm yanlıları önceki hiyerarşik aşamaları azaltma eğiliminde olmuşlardır. Zira Arap liberallerin çoğunluğu, Batılı demokratik liberal kavramının sanki Arap dünyasının sorunlarını hemen çözeceği sihirli bir reçeteymiş gibi hiçbir değişikliğe tabi tutulmaksızın derhal ve radikal bir şekilde uygulanması çağrısını yaptı.

2- Liberalizmin temel oluşumlarından biri olan laiklik kavramı çoğu Arap liberale göre bilimin dinle kaçınılmaz çelişkisi ile sınırlıdır. Şu veya bu dinin hususiyeti dikkate alınmamakta, izole edilmek istenen İslâm dini ile esasında İslâm'ın şemsiyesi altında -altın çağında- ortaya çıkan deneysel bilimsel yöntem arasındaki farklı yönler araştırılmamaktadır. Müslümanlar nezdinde din ile bilim arasında bir ayırım da olmamıştır.

3- Avrupa Rönesans tarihi bizlere Batılı liberal düşünürlerden hiçbirinin, kendine ait olduğu Avrupa toplumu ile diğer toplumlar arasında zihinsel bir karşılaştırma yaptığından bahsetmedi. Keza içlerinden hiçbiri dışarıdan herhangi bir siyasi veya ekonomik sistemi iktibas etme girişiminden bulunmadı.

Arap liberalizmi ise bunun tam tersidir. Şöyle ki Batı zihniyetini çarpık şekilde kopyalamaya ve bunu yerli gerçeklik yerine koymaya çalıştı. Arap liberaller Arap Rönesans hareketinin başlamasından itibaren bu söylemin yayılması çağrısında bulundular. Zeki Necib Mahmud şöyle diyor: "Tüm bu gelenek kendi çağımız açısından konumunu kaybetti. Zira teknik ve endüstriyel bir kültüre ulaşmak, eski bir mirasa atıfta bulunmakla olmaz. Bu atfın tek kaynağı ise bizlerin Avrupa ve ABD'ye yönelmemiz, vermek istedikleri ve bizim kabul ettiğimiz kaynaklarından almamızdır."

4- Batı liberalizmi teori ve kıyasta gerçekliğin ve nesnelliğin göreliliğini gerektirir. Belki de liberal aklın en önemli özelliklerinden biri, aklın soyutlanması, tarafsızlığı, ön yargılı fikirlerden, düşüncelerin ve tasavvurların klişelerinden temizlenmesi, tüm olguları önyargısız şekilde deneme, kıyaslama ve eleştirme hakkının verilmesi diye özetlenmektedir. Batı liberalizmi referansının sadece akıl olduğuna inanır. Bu akıl Batılı olsun veya doğulu fark etmez. Avrupa merkeziliğinden hareketle çoğu durumda Batı aklına sarılmaktadır.

Arap liberalizmi ise "İslâmcı" rakipleri için kurulan tuzağa düştü. Zira liberal referansını o kadar yüceltti ve kutsadı ki neredeyse liberalizm karşısındaki iradesini tamamen kaybetti. Arap liberalizmi, İslâmcıları dinî metni kutlamakla ve mutlak bir referans olarak kabul etmekle suçlarken kendisi Avrupa rasyonalizminin büyük düşünürlerinin metin ve ilkelerine bağımlılığını sürdürmektedir.

5- Arap liberalizmi genelde Batı'yı hatalarından dolayı kovuştururken haklı çıkarmaya çalışıyor. Hatta sanki suçluluk düğümünün esiri olmuş gibi bilinçsizce her hatadan kendini sorumlu tutuyor. Durum bazıları nezdinde Arap ve İslâmî olan her şeyi mutlak şekilde kınama boyutuna varabiliyor. İslâm tarihi incelemesi, adeta dinden kutsallığı almak amacıyla nesnel eleştiriden öte geçmişin hatalarını bilinçli şekilde araştırmaya, sembol isimlerini kınamaya ve suçlu çıkarmaya dönüşmektedir. Hatta gerektiğinde bu sembol isimlere iftaralar atılmaktadır. O derece ki Vatikan'ın zulmünden kurtarmasına rağmen Fatih Sultan Mehmet'i, Konstantinopolis Hıristiyanlarını Avrupa'ya sınır dışı etmesi bağlamında Şaron ve Stalin'e benzettiler.

6- Arap liberal söylem, yeni bir medeniyet ve kültürün -Avrupa medeniyeti ve kültürü- muştulanmasıyla sınırlıydı. Çünkü Batı fikri manzumesi hazırды ve havzasında Arap liberalizme yardımcı olan çokça bilgi verileri ve entelektüel cevaplar bulunmak-

taydı. Arap liberalizmi bu verileri geri yüklemekle ve kökleştirme çabası içine girmeden Arap kültürü içinde yeniden üretmekle iktifa etti.

Dolayısıyla fikrî ve siyasi alanlarda prensipleri apaçık tamamlanmış, yapıcı ve kurucu bir projeye sahip gerçek bir Arap liberalizminin olmadığı söylenebilir. 1990'lı yılların ortalarında bu akımın isimlerinden biri olan Dr. Usame el-Gazali Harb bu durumu şöyle ifade etmişti: "Şimdiye kadar ki (doksanlı yılların ortaları) dönüşümlerin tamamı kuşatma altında ve kendini kristalize edememiş gibi görünüyor."

Arap düşünür Muhammed Abid el-Cabiri Arap liberalizminde eleştiri ruhunun olmamasının sebebinin, Batı'ya yönelik fikrî açılımımızın mal ve teçhizat ithal eder gibi bir ithalat türü hâline geldiğine işaret etti. Konserveleşmiş ve hazırlanmış fikirleri ve ideolojileri ithal ediyoruz ve böylelikle çoğumuz sendromlu ikilemlerin esiri oluyoruz.

(arabi21.com, 14 Temmuz 2022)

GANNUŞI'NİN HEDEF ALINMASI TUNUS'U İLK KAREYE GÖTÜRDÜ

Said ŞİHABİ

Raşid el-Gannuşi, bu yakışık-
sız eziyete maruz kalmak
için ne yaptı? Cumhurbaşkanı-
nın anayasa, parlamento ve diğer
anayasal kurumlara karşı yaptığı
darbeye karşı Batı'nın bu ölüm
sessizliği niçin? Birçok Arap ülke-
sini kaplayan ve o vakitler "Arap
Baharı"nu tutuşturan devrim kı-
vılcımının başladığı ülkede bu
yaşananların gerekçesi nedir? Bu
kıvılcım birçokları için ve özellikle
de Ortadoğu'da demokratik dö-
nüşüm ilkesini -ikiyüzlülü politik
söylemlerle- hiçe sayan Batılılar
için sürprizdi.

Tunus devriminin ivmesi o kadar
güçlüydü ki eski Cumhurbaşkanı
Bin Ali kendini koruyamadı. Dev-
rimi sonlandırmak ve rejimin
düşüşünü engellemek için Bin
Ali'nin devrilmesi kararı alındı.
Aynı senaryo birkaç hafta sonra
Mısır'da tekrarlandı. Devrimin
değişimci projesi bitirildi, Hü-
nü Mübarek'in başkanlığı kur-
ban edildi ve rejim muhafaza
edildi. O vakit Arap dünyasının

şartlarını ele geçirmek, gerçekçi
demokratik dönüşüme yol aç-
cak temel değişimin yaşanmasını
engellemek ve işgalci oluşumla
normalleşmeyi gündeme taşımak
için çalışan karşı devrim güçleri-
nin ittifakı oluşturuldu. Adeta bu
bölgeye sonsuza kadar despotluk
altında kalma cezası verildi ve
halkları özgürlükten tatma, ken-
di ülkelerinin idaresine katılma
ve egemen olma hakkından mah-
rum edildi. Batılılar sonraki 10
yıl içinde Tunus'un, demokratik
dönüşümün "başarılı tecrübesi"
olduğunu pohpohladılar. Amaç
ise Tunus halkını ve dünyayı bu
ülkede yaşananların gerçekten
demokratik bir dönüşüm olduğu
konusunda yanıltmaktı. Ancak
şu an yaşananlar karşısında derin
bir sessizlik var ve Arap-İslâmî
uyanışın son öncülerini devir-
mek için Batı desteğinin olduğu
sır değil.

Bu iftira sadece dünyayı aldat-
madı, devrimin sembol isimleri,

aktivistleri ve despotluğun gölge-
sinde aynı şartları tatmış muha-
lif partiler bu boş açıklamalarla
avundular ve önceki rejimin asla
düşmediğini ve yabancının hima-
yesinde kaldığını bilmelerine rağ-
men siyasi çalışmalar yürütebile-
ceklerine, çoğulculuk ve iktidar
değişimi iddiaları kapsamında
iktidarın en yüksek mertebeleri-
ne kadar gelebileceklerine inan-
dılar. Önceki rejimin kutupların-
dan biri olan Muhammed Said
Sibsi'nin cumhurbaşkanlığını
kabul ettiler. Sonrasında cumhur-
başkanlığına bağımsız ve önceki
rejimle ilişkisi olmayan bir isim
olarak sunulan Kays Said geldi.
İslâmcıların yeni duruma özdeş-
leşmeleri önceki rejimin sürmesi-
ni kabul etmekle sınırlı kalmadı.
İdeolojik ve siyasi ödünlerinin
kendilerine karşı devrim güçle-
ri karşısında bir dokunulmazlık
vereceğini düşündüler. Çok geç-
meden bu karşı devrim ittifakı
kendi politikalarına karşı çıkan
başı kesmek için kılıcını keskin-
leştirdi. Nahda hareketi bazen
İslâmî söylemlerini bırakarak,
bazen liberalizm yönünü vurgu-
layarak ve bazen de diğer İslâmî
deneyimlerden uzak durma giri-
şimiyle bir ölçüde zekice hareket
etti. Bunu yaparken de bu tutu-
munun karşı devrim güçlerinin
taşkınlıklarını hafifleteceğini dü-
şündü. Bu politikalarına rağmen
hareket, kendisi, kimliği ve siyasi
tarihi hakkındaki izlenimi, tarih-
sel olarak Müslüman Kardeşler
teşkilatı kimliğini, cemaatin da-
ğılımadan önce uluslararası örgüt
kapsamı içinde yer aldığı düşün-
cesini ortadan kaldıramadı. Ha-
reket bu politikaların halk taba-
nını zayıflatacağı ve bir gün
dahi özgürlükler ve huku-
kun üstünlüğü seviyesine
çıkmayan siyasi rejimin
alternatifi olarak ön
plana çıkma şansını
azalttığı ger-
çeğini gözden
kaçırdı.

Nahda liderleri, referanslarının açıklığına ve çokluğuna rağmen bir başka gerçeği de gözden kaçırdılar. Bu gerçek, karşı devrim güçlerinin herhangi bir hareketin -özellikle de İslâmcıysa- tarihî kimliğine daha fazla yoğunlaşmalarındır. Bu onlara göre birçok özelliği olan bir suçtur: Birincisi kendisiyle yaşanmasının imkânsızlığı anlamında cezası idam olan bir suçtur ve ilkeleri ne kadar farklı olursa olsun her İslâmî harekete kucak açılması imkânsızdır. İkincisi Siyasal İslâm kimliği hiçbir başka suçun dengelemeyeceği bir suçtur ve bu suçu işleyen affedilemez, liderlik konumuna gelmesi bir yana vatandaş olması dahi doğru değildir. Üçüncüsü zaman aşımıyla düşmeyecek bir suçtur. Siyasal İslâm projesiyle bir gün dahi irtibatı olan kişi her daim reddedilecektir ve hakkında en ağır hükümler uygulanacaktır.

Gannuşi'nin maruz kaldığı zulüm gözlemcilerce bekleniyordu. Bu gözlemciler Gannuşi'nin Tunus'ta ve keza Mısır'da karşı devrim güçlerinin tasarladığı "değişime" katılmakta acele etmesini eleştiriyordu. "Yarım devrimi" kabulü sebebiyle Nahda ağır bir darbe aldı, siyasi olarak ve halk bazında marjinalleştirildi. Ayrıca düşmanları halk desteğini azaltmak için mihenk taşı kimliğine zarar vermeye çalışmaktadır. Geçen hafta Af Örgütü Tunus raporunda şöyle yazdı: "Tunus'ta insan haklarının durumu Kays Said'in iktidarı ele geçirmesinden bir yıl sonra geçmiştekinden daha fazla kırılmalı. Kurumsal güvenceler neredeyse tamamen dağıldı. Yargı, bağımsızlığını korumak için gerekli güvenceleri kaybetti. Askerî mahkemeler, baskıcı yasalar sebebiyle cumhurbaşkanını eleştirenleri daha fazla hedef alırken ifade özgürlüğü hakkı, yargı kovuşturmasıyla kısıtlandı. En az 29 önemli muhalif zayıf suçlamalarla kovuşturuldu." Raporda ay-

Tunus Cumhurbaşkanı Kays Said Askerî Heyetle Toplantı Halinde

rıca şu ifadeler yer aldı: "Bugün şartlar despot bir rejime dönüş için olgunlaşmış durumda. İfade özgürlüğü baskıya maruz kalıyor ve örgütlenme veya örgüte katılma özgürlüğü tehdit altında. Hâl böyleyken adil yargılanma hakkı çiğneniyor. Kötü muameleyle karşı siper olarak görülen kurumlar ya zayıf ya da dağıtılmış durumda."

Gannuşi'nin, Sisi'nin 2013'te yaptığı askerî darbe sonrası Mısır İhvanı'nın performansını eleştirdiğine ve onları aşırılıkla suçladığına işaret etmek gerekir. Türkiye'de 2018'de yapılan İhvan Konferansı'ndan alenen çekilerek bu tavrının, Nahda hareketini Mısır İhvanı'nın yaşadığı akıbetten koruyacağını düşündü. Belki de Sisi ile Said arasında özde bir farklılık görüyordu. Ancak Said'in siyasal İslâm'a karşı koyma kararı sürüyor ve gayet ciddi. Karşı devrim güçlerinin ittifakı, dinden uzakta kendi düşüncesini yeniden inşa eden hareketin genç nesillerdeki kökünü kurutmaya çalışıyor. Nahda doğal hakkını kullandı ve özellikle de ideolojik eğilimlerini dondurmaya çalıştı. Belki hareketin bazı liderleri bu eğilimin karşı devrim güçlerini, kendilerini hedef almaktan caydıracak bir etken olacağını düşündü ancak bu eğilim kendilerini zayıflattı. Özellikle de hareketin geniş genç kesimi bu eğilime karşı çıkıyorken...

Nahda'nın, gelecek dönemde 40 yıl önceki Burgiba rejiminin başta Gannuşi olmak üzere liderlerini yargıladığı zamanlardakinden daha zor şartlarla karşılaşacağı uzak ihtimal değil. O vakit rejim kendilerini Humeyniciler ve İran uşakları olmakla suçluyordu. Zira İslâmî hareketlere yönelik baskın suçlamalar bunlardı. O dönemde yargılamalar hareketin liderlerinin hapse atılmasıyla sonuçlanmıştı. Hapisten çıkmaları sonrası Gannuşi 1989'da Tunus'tan ayrılmak ve İngiltere'ye sığınmak zorunda kaldı. Ülkeye de ancak 2011'deki devrim sonrası dönebildi.

Belki de ümmetin düşmanlarının boğmaya çalıştığı Nahda'nın köklerine döneceği ve Arap halklarını hayal kırıklığına uğratan "Batı demokrasisine" güvenmediğini ilan edeceği açık tutum alma zamanı geldi. Bununla birlikte Gannuşi'nin ve hareketinin hedef alınması, İsrail işgalini korumak ve İslâmî uyanışın engellediği İsrail'le normalleşmeyi gündeme taşımaya hedefleyen karşı devrim güçlerinin kurduğu şer ittifakının uzun kara listesine eklenen bir başka suçtur.

(El-Kudsü'l-Arabi, القدس
Bahreynli yazar, 25 Temmuz 2022)

CİDDE-TAHRAN ZİRVELERİ VE RUSYA'NIN CEVABI

Ammar DEYUB

ABD Başkanı Biden enerji üretiminin artırılması veya İsrail'le güvenlik ve askerî koordinasyonun güçlendirilmesi hususunda olumlu vaatler elde etmekte başarısız oldu. ABD'ye bağımlılıktan çıkan Körfez ülkelerinin politikalarında bir değişim olmadığı kesin. Bu ülkelerden ikisinin İsrail'le hızlı ilişkiler yaşadığı doğru ancak ABD Başkanı'nun "kişinin Siyonist olması için Yahudi olmasının gerekmediğini ve kendisinin Siyonist olduğunu" ifade etmesi, ABD'nin bölge ülkelerini savunmakla ilgilenmediği veya bu ülkelerle eşit ilişkiler kurmayacağı, aksine İsrail'e boyun eğmelerini istediği anlamına geliyor. Biden İsrail'in üstte olmasını istediğini dile getiriyor.

Biden'in bu düşünceleri bölge ve özellikle de Körfez ülkelerini ABD'ye güvensizlikten aşırı güvene geçmelerine teşvik etmemektedir. Aksine bu ülkeler İran'la ilişkilerini yeniden düzenlemeye önem vermekteler. Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri ziyaret sırasında bu hususu açıkladılar ve dolayısıyla İsrail'le koordinasyon İran'la mücadele etme anlamına gelmiyor. Bu hususta İsrail'le ayrı düşüyorlar. İsrail bu mücadeleyi istiyor ve hatta ABD İsrail'le bu konuda hem fikir değil. Son sendelemesine rağmen nükleer müzakereler sürüyor. Körfez ülkeleri bu durumun bilincinde ve uzun yıllar eski Başkan Trump'ın yaptığı gibi bu anlaşmanın durdurulmasını istediler. Dolayısıyla ABD İran yönünde çabalamayı sürdürdü. Bu ülkelerin İran'la ilişkilerini iyileştirmeleri hakları. İran, Irak arabolucuğu üzerinden yakın-

laşmayı istiyor. Körfez ülkeleri ve İran'ın Rusya ve Çin ile kurdukları ilişkiler üzerinden de yakınlaşma istenmektedir. Her iki taraf bu yakınlaşmada Amerikan izolasyonunun, insan hakları ve demokrasi dosyasıyla ilgili eleştirel politikalarının alternatifini buldu.

Aylar önce programlanmasından bahsedilmesine rağmen Putin Tahran'ı ziyaret etmekte gecikmedi. Avrupa ve ABD tarafından izole edilmiş Putin çağrıldığı her zirveye gidecek ve böylelikle kendine yeniden güven gelecekti. Buluşma mekânı Tahran olunca neden katılmasın ki! Her iki ülke arasında büyük ortak çıkarlar var, ekonomik, askerî ve güvenlik anlaşmaları imzalandılar. Her ikisi de ABD ve Avrupa tarafından yaptırıma tabi tutuluyorlar. Örneğin Brics ve Şanghay antlaşmalarında yer almaktalar. Bu antlaşmalar Tahran ile Çin arasındaki güvenilir ilişkilerden sonra gerçekleşti. Buradaki doğrudan çıkarım, Putin'in başı Rusya, Çin, İran, Avrasya bölgesi, Brics ve Şanghay ülkeleri olan güçlü bir ittifak kurmak istediği yönünde.

Zirve Türk, Rus ve İran liderleri arasında gerçekleşti. Türkiye'nin bir NATO üyesi olmasına rağmen müttefik ülkelerin yaptığı gibi Türkiye'ye Rusya'ya yönelik yaptırımlar uygulanmadı. Aksine Türkiye Rusya ile ilişkilerini güçlendirdi, Ukrayna ile Rusya arasında tarafsız politika izlemeye ve ikisi arasında arabuluculuk rolü oynamaya çalıştı. Tahıl Koridoru Antlaşması'nın yapılmasında başarılı oldu. Putin bu antlaşmaya imzayı Erdoğan'ın talebiyle

Tahran'da atmuş olabilir. Dahası iki Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Reisi iki ülke arasındaki ilişkinin stratejik iş birliği olması ve ticari ilişkilerin 30 milyar doları aşması için çalıştı. Ukrayna konusu Tahran'da Türkiye ve Rusya arasındaki tartışma konularından biriydi. Gerçi zirve esasında Suriye konusunun izlenmesi ve muhtemelen Türk askerî operasyonunun ele alınmasıyla ilgili Astana sürecini tamamlamak üzere gerçekleşmişti.

Putin'in Tahran'a gelmesi Biden'in başarısızlığının göstergesi ve Körfez ülkelerine değil, Cidde'deki Biden'a doğrudan cevaptır. Rus Dışişleri Bakanı Lavrov ilişkileri güçlendirmek için bir aydan fazla bir süre önce bu ülkeleri ziyaret etmişti zaten. Bu durum Körfez ülkelerinin hoşuna gitti. Şöyle ki ABD bu ülkeleri himaye etmekten vazgeçmiş ve politikalarına karşı çıkmıştı. Hatta Trump bu ülkelere şantaj yapmış ve rejimlerini büyük ölçüde karalamıştı. Dolayısıyla Rusya'nın Ukrayna savaşı gibi büyük küresel krizler gölgesinde bu ülkeler, ABD'nin kendileriyle anlaşma yapma ihtiyacını kullandılar. Özellikle de Biden hassaten Avrupa'daki enerji kaynaklarının azalması sorununu çözmek ve Rusya yerine Körfez'i koymak için gelmişti. Körfez ülkeleri bu amacı iyi biliyorlardı ve ABD'ye güvenleri bitmişti. Dolayısıyla ABD ile Suudi Arabistan arasındaki antlaşmaların çokça yapıldığı Biden ziyareti, -Washington'un rasyonel ve sakin düşünmesini sağlaması, Körfez'e yönelik yeni ve ciddi Amerikan politikası benimsemeye teşvik etmesi için- yoğun fikrî alışveriş girişiminden başka bir şey sağlamadı. Dolayısıyla Biden'ın, kendisini Siyonist olarak görmesi gibi hatalarını sonlandırması, Filistin sorununa adil çözüm bulunması, başta Kudüs'ün Filistin'in başkenti olmak üzere Filistin haklarını görmezlikten gelen

Kudüs bildirgesinin marjinalize edilmesi ve iki devletli çözümün uygulanması gerekmektedir.

Körfez ülkeleri uluslararası ittifaklara katılma eğiliminde değil. Hatta İsrail'in bile Amerikan politikalarına ve özellikle de nükleer antlaşmanın gerektiği yönündeki görüşüne yönelik eleştirileri var. Türkiye de bu politikalara ve özellikle de Suriye'deki Kürtlerle ilgili politikalarına karşı temkinli ve NATO üyesi olmasına rağmen tarafsız kalmayı benimsiyor ve İran'a yönelik yaptırımların sürmesine karşı çıkıyor. ABD Başkanı Körfez ülkelerindeki NATO politikalarına dâhil olmalarını ve Rusya'yı izole etmelerini istiyor. Şöyle ki Biden ziyaretlerindeki hedeflerinden birinin de bölgeyi Rusya veya Çin'e ve kesinlikle İran'a bırakmamak olduğunu vurguladı. Yani Amerikalılar tüm bölgeyi Tahran'ın ağızına bırakmasından bu yana ve önceki politikalarının aksine bir tutum sergiliyorlar ancak bu yeni politikalara Körfez'in güvenliğini yok.

Tahran Konferansı ülkenin ilişkilerini güçlendiriyor ve Körfez ülkeleri bunu olumlu görmüyor. Tahran'daki tartışmaların ekseninde İran'ın Arap ülkelerindeki bölgesel müdahalesi, Irak veya Suriye'deki Türk rolünün müdahaleciliği, Suriye veya Yemen dosyasının sonlandırılması yer almadı. Bu sorunlar öncelikle Arap sorunlarıdır ve sadece Körfez'i değil tüm Arap ülkelerini ilgilendirmektedir. Üç ülkenin politikaları ve keza Biden'in İsrail yanlısı politikaları Arap ülkelerini, kendilerini kuşatan ülkelerle ilişkilerini çıkarlar temelinde yeniden düzenlemeye sevk etmektedir. Bu yüzden Arap

ülkeleri ile Türkiye, İsrail ve İran arasındaki ilişkiler gelişti.

Arap ülkelerinin sorunu, kendi aralarında ortak politikaların yokluğunda ve bölge ülkeleriyle ilişkilerde birbirlerine referans olmamalarıdır. Bu nedenle bazen İsrail tarafından bazen de İran veya Türkiye tarafından avlanıyorlar, ABD veya Rusya ile eşit olmayan ilişkilere maruz kalmaktalar. Küresel alanda yükselen kriz içinde Arap ülkeleri Rusya, Çin veya ABD ile beraber saf tutmama eğiliminde. Bu yüzden Biden'ın NATO'nun yanında yer alma veya Rusya'ya yaptırım uygulama isteklerine ve diğer yandan da Putin'in Ukrayna'ya karşı kendi yanında durmaları yönündeki isteklerine de cevap vermeyecekler. Tarafsızlık, agresif şekilde askerleşen bir dünyada oldukça komplike bir politikadır ancak "zayıf" ülkeler için en iyi seçenektir.

Rusya, İran ve Türkiye ile yeni bir kutup oluşturabilecek mi? İran'ın Rusya ile büyük çıkarları var ve şu an iki ülke aralarında stratejik ilişkiler kurmaya yöneliyor. Nükleer antlaşmaya varılması hâlinde bile bu durum değişmeyecek ancak İran'a dünyanın esaslı ülkeleriyle ilişkilerde "tarafsız"

kalma gücü verecek ve böylece Körfez ülkeleriyle daha yakın bir uluslararası politikaya girecektir. Tabii nükleer antlaşmaya yeniden çalışılması hâlinde.

Tüm yakınlaşma girişimlerine rağmen İran'ın bölge ülkeleriyle ve keza Türkiye ile sorunu devam edecek. Hatta Rusya bile ABD'ye alternatif olmayacak ancak ABD Körfez ülkelerini daha güvenilir ilişkilere sevk edecek yeni politikalara ihtiyaç duymaktadır. O hâlde Cidde ve Tahran'daki iki temel ve önemli zirveye, yapılan antlaşmalara ve stratejik ilişkilerle ilgili konuşmalara rağmen bölge hâlâ iki liderin ziyareti öncesi sorunlardan mustarip. Ne İsrail'le tam normalleşme yönünde bir Arap eğilimi var ne de küresel anlamda güçlü ülkelerle ilişkilere yönelen, ABD'ye olan güvenini yeniden pekiştirmiş, ABD'nin enerji ihtiyaçlarını karşılayan bir Körfez var. Tahran'a yönelik yaptırımlar sürüyor, Çin ve Rusya antlaşmaları İran'daki aşılmaz sorunları çözebilir. Türkiye de Rusya ve NATO arasındaki açık tutumunu bırakmadı.

(El-Arabi El-Cedid gazetesi, 22 Temmuz 2022)

Tahran Konferansı: Vladimir Putin, İbrahim Reisi, Recep T. Erdoğan

MISIR'DA DİYALOG İSTİYORSAK...

Abdulhalim KANDİL

Mevzu Mısır'da yapılacak ulusal diyalog konferansının düzenlenmesinde ve konferansın tertip komitesinin makul isimlerden oluşmasında değil ancak en önemli husus diyalogun içeriğinde, beklenen sonuçlarında, ülke ve halkı için en acil sorunlara dokunma boyutundadır.

Diyalog bilindiği üzere Mısır Cumhurbaşkanı Abdulfettah Sisi'nin ramazan ayında yaptığı çağrısıyla geldi. Sisi, her ne kadar terör eylemlerine katılmaları ve suçlamaları zemininde İhvan ve diğer dinî sağcı cemaatlerin uzak tutulmasını istese de tartışmalardan çıkacak sonuçlara saygı duyacağı sözü verdi. Gerçi dışarıdaki muhalefet olarak adlandırılan bazılarının itirazı olsa da çağrı, davet edilen katılımcıların çoğunca coşkusuyla karşılaştı. Ancak diyalog oturumları resmen başlamadan önce bile siyasi tikanıklığın dağılması, hapishane duvarlarının ardındaki tutuklular dosyasının siyasi olarak çözülmesi acil ve gerekli görülüyor.

Uzun yıllardır Mısır içindeki platformlarda sözlü ve yazılı olarak sürekli zikrettiğimiz değerlendirmelerimiz doğrultusunda, tutuklular mevzusu görüşmelerinin başlaması gerekir ve çeşitli değer-

lendirmelerin beklenmesi doğru değildir. Bu mevzu devletin başı olması itibariyle Sisi'nin kararıyla ilgilidir. Yeniden etkinleştirilen, onlarca ve yüzlerce tutukluyu serbest bırakma işini yürüten "Cumhurbaşkanlığı Af Komisyonu" yoluyla konunun parça parça ele alınması istenmemektedir. Aksine toplu olarak bu konu ele alınmalı ve binlerce mahkûmun trajedisi sonlandırılmalıdır. Tamamen nesnel bir temelde siyasetin anlamı ile terörün anlamını birbirinden ayıran bir çizgi çekilecek, Cumhurbaşkanının kendi yetkilerine sahip olacağı "Kapsamlı Af Yasası" çıkarılacak, yasa parlamentodan geçirilecek ve bu doğrultuda siyasi sebepler ve düşünce sorunlarından ötürü tutuklu herkes serbest kalacaktır. Fikrî renkleri ne olursa olsun fark etmez: Şiddet eylemlerinden ve doğrudan terör eylemlerinden suçlu bulunanlar ve hüküm giyenler hariç.

Evet, siyasi tutukluların topluca serbest bırakılması gerekli başlangıç noktasıdır. Ülkenin ihtiyaç duyduğu bir diyaloga zemin hazırlayacak doğal uygulama budur. Mevzu, katılan veya uzak tutulan grupların tutumları değil, yıllardır siyasi tutuklulara

ve ailelerine uzanan sıkıntıların sonlandırılmasıdır. Hapishanelerin karanlıklarından çıkmak için bir umut ışığı görülüyor, sil baştan yapılan soruşturma ve yargılamaların da bir sonu yok. Bu soruşturmanın çoğu karamsarlığı teşvik etme veya yalan haberler yayma, barışçıl gösteriler başlatmak yahut sosyal medya araçlarında ve başka platformlarda diyalogu yayma ve anayasaya saygı ilkesine aykırı görüş yazma gibi yasal tanımları yapılmayan suçlamalarla ilgili.

Siyasete canlılık getirmek istiyorsak parlamento bileşenini gözden geçirmenin hâlihazırdaki görevlerden olduğunu düşünüyoruz. Eski Mısır'da siyasetin ölüm hikâyesinin üzerinden elli yıl geçti ve Ekim 1973 zaferi akabinde çöküşleri arka arkaya geldi. Rejimin yerini molozların alması, siyasetin silah gücünü kontrol etmede başarısız kalması, kapsamlı bir medeniyet yenilgisine kayması, Abdunnasır'ın mirasının kapsamlı reddi kampanyası içinde Sedat'ın sağcı dinci gruplarla ittifak kurması, Mısır'ın diriliş deneyimini baltalayan, ayaklarını söken ve Mısırlıların çoğunluğunu iki göçe zorlayan adımların birbiri ardına gelmesi. İlki gelişigüzel dinî dönüş olgusuyla tarihe göç ve çöl krallıklarında rızık aramak için coğrafyaya göç. Cumhuriyet sistemi kendi içinde uzatmalı krallığa ve aile mirasına dönüştü. Bu durum bu yüzyılın ilk 10 yılında protestolara yol açtı. Öncesinde Kifaye Hareketi ve benzerlerinin sesleri yükselmiş, 25 Ocak 2011 devriminden 30 Haziran 2013 devrimine kadar 30 ay devrimiyle son bulmuştu. Milyonlarca insan ne istemediğini biliyordu. Gerçi tam olarak ne istediğini de kaçırmıştı. Yolsuzluk grubunun yönetimini istemiyordu ancak protestonun siyasi

“Mısır nüfusunun yüzde 90’ından fazlasını” Batık Mısır’ oluşturmaktadır. Bu kesimler ‘ekonomik reform’ programının ağır bedellerini ödediler, ‘özelleştirme’ ve ‘çözüm’ programlarına dönüşle birlikte daha fazla ödüyorlar.”

öncüleri protestoların gücünden daha zayıftı ve devrimi sahadan parlamentoya taşımaktan yoksundu. Bu da devrimi manipülasyonlara açık hâle getirdi.

Siyaseti canlandırmanın toplumu canlandırmayı ve topluma canlılığını tekrar kazandıracak üretken, endüstriyel, zirai ve teknolojik bir ekonomik sistemin inşasının gerekli olduğu açıktır. Zira toplum siyasete hayat suyunu uzatır ve burada yasal önlemlerin özellikle seçim sisteminin belirlenmesinde ve insanların sandığa güveninin kazandırılmasında geçici olarak yararlı olacağı görülüyor. Hâlihazırdaki Mısır anayasası, niyetler samimi olursa yasa koyuculara uygun seçim sistemini seçme hakkı vermektedir. Başlangıç şartsız nisbi liste sistemiyle yerel seçimlerle olabilir. Mısır’da yerel seçimler geçen 15 yıl boyunca yapılmadı. Anayasa yerel meclislerdeki koltukların dörtte birinin gençlerden, diğer dörtte birinin kadınlardan seçilmesini gerekli görüyor. Şu an

60 binden fazla koltuk boş ve bu koltukların doldurulması Mısır toplumunun özlemlerinin ve bastırılmış hayallerinin ayrıntılı haritalarını çizecektir.

Yukarıdaki satırlarda Mısır’ın hâlihazırdaki sorunları daha kapsamlı yer alsa da esasen siyasi dosyaya yoğunluk verilmiştir. Bu satırların yazarına göre devasa kazanımlar son yıllarda geldi ancak bugüne kadar elde edilen tahmini kazanımı fakirler ve orta sınıfların lehine olmayan tersyüz edilmiş bir önyargı karşılamıştır. Bu da merhum Dr. Rüşdi Said’in de tabiriyle ülkeyi “Batık Mısır’a çevirmiştir. Ülke nüfusunun yüzde 90’ından fazlasını bu “Batık Mısır” oluşturmaktadır. Bu kesimler “ekonomik reform” programının ağır bedellerini ödediler, “özelleştirme” ve “çözüm” programlarına dönüşle birlikte daha fazla ödüyorlar. Varlıkların satımından ise sadece ülkeye hükmeden müreffeh azınlık istifade etmektedir. Batan Mısır’da çoğunluk ise hayatta kalma mü-

cadelesini vermekten mustarip. Özellikle korona salgını, Rusya-Ukrayna krizinin fırtınaları, buğday, zeytinyağı ve petrol ithalat faturalarının artması, ekonomi borçlarının birikmesi, enflasyon ve pahalılık dalgalarının yükselmesiyle birlikte bu mücadele neredeyse imkânsız hâle geldi.

Bu durum herhangi bir diyalogda, siyasi dosyaya ek olarak büyük tercihlerin gözden geçirilmesine öncelik verilmesini elzem kılmaktadır. Özellikle de Mısır’ın karar alma bağımsızlığını tamamlama, kapsamlı sanayileşme dosyalarına sınırsız öncelik verme, sosyal adaletin ilkelerine ve yaklaşımlarına itibar kazandırma, hâlâ ülkenin zenginliklerini ve oylarını çalmaya devam eden yolsuzluk imparatorluğu gruplarını silip süpürme, yaratıcılık, görüş, ifade ve medya özgürlüklerini verme ve Mısır’ın tıkanık gözeneklerini açma tercihleri öncelenmelidir.

(El-Kudsü'l-Arabi gazetesi, القدس Mısırlı yazar, 16 Temmuz 2022)

ABD BAŞKANININ “SİYONİSTLİĞİ” NE ANLAMA GELİYOR?

Tevfik Ebu ŞUMER

Kişinin Siyonist olması için Yahudi olması şart değil”. ABD Başkanı Biden 13 Temmuz 2022 günü Lid Havalimanı’nda ilk konuşmasında bu sözünü Amerikan başkanları tarihinde ilk kez (aleni olarak) Siyonist hareketin içinde bariz bir üye olduğunu kabul etmiş oldu.

ABD Başkanının, Siyonist hareketin ilkelerine bağlılığını ilan etmesi, işgalcilerin -yerleşimleri işgal ve baskı olarak gören onlarca BM kararıyla çelişen- Filistin’in (vadedilmiş topraklar) gasp edilmesi hedeflerine katıldığının açık itirafıdır.

Bu itirafı Biden sadece Siyonist hareketin akidesini desteklemekle kalmıyor, aynı zamanda ABD’nin anayasasındaki “ABD demokratik bir devlettir” şeklindeki temel söylemi iptal ediyor ve zihinlere yeniden yerleşimler üzerine kurulmuş ABD devleti ile yerleşimci İsrail arasındaki benzerlik formülünü getiriyor. Her ikisi de yerli nüfusun enkazı üzerine kuruldu.

Acaba Biden Siyonizm’e bağlılığının ABD’yi uluslararası hukuk örgütleri; Af Örgütü, İnsan Hakları İzleme Örgütü ve onlarca insan hakları örgütünün sınıflandırmasına göre apartheid ve ırkçı ayrımcı ülkeler arasına koyduğunu biliyor mu? Zira bu hukuk örgütleri ABD tarafından tanınmaktalar.

Görünen o ki ABD Başkanının hafızası 1975 yılında dünya ülkelerinin çoğunluğunca Siyonizm’i ırkçı bir hareket olarak gören 3379 nolu BM kararının çıktığını unuttu. Ayrıca ABD Başkanı

Siyonist harekete aidiyetini itiraf ederek dünyadaki hiçbir barış anlaşması için adil arabuluculuğa soyunmaya ehil olmadığını göstermiştir. ABD’den adalet ve eşitlik isteyen herkes dursun. Bu nedenle her gittiği yerde tekrarladığı iki devletli çözüm sloganıyla çalışmaktadır.

ABD Başkanının Siyonistliği kesinlikle en aşırı olanıdır. Ulusal Güvenlik Danışmanı, CIA ve Pentagon çalışanı Anna Nuremberg’in formüle ettiği püriten Haredi dini bir Siyonistliktir. Kendisi Siyonist din akımından Haredidir. Biden’in Siyonistliğini başlatan da bu isimdir. *Yedioth Ahronoth* gazetesinin 13 Temmuz 2022 tarihinde yazdığı üzere bu isim Biden’in ziyaret programını icra etti, kendisine kipa giydirdi. Şöyle ki Biden Yad Vashem Müzesi’nde Holokost kurbanlarına saygı için dizlerinin üzerine çöktü, “dünyanın her yerinde antisemitizm zehriyle savaşacağıma söz veriyorum.” sloganını tekrarladı.

Bu danışman Başkan Biden’ı, miladi birinci yüzyılda Yunanlılara isyan eden Yahudi isyancı Judas Maccabee’ye dayandırılan Yahudi-Dini Matematik Olimpiyatı’nı başlatması için yönlendirdi. Bu olimpiyat sadece Yahudilere hastır. Bu da matematik ilkelerinin en önemlisiyle çalışmaktadır. Böylece matematik sadece tek bir dinle veya dinle sınırlı kalmaktadır. Zira matematik, inançları, dinleri ve sınıfsal ve fikri farklılıkları iptal eder. İnsanlığı yeniden formüle eder, ırkları reddeder, matematikle uğraşanlara sevgi ve barışı öğretir.

Başkan Biden ayrıca Siyonist olmayı reddeden ünlü Yahudi liderleri -başlarında Albert Einstein, Yehuda Magnus, Israel Shahak ve Israel Finkelstein-, tüm yeni tarihçiler- Shlomo Sand, Ilan Pappé, Simcha Flaban, Avi Shalaim, Tom Segev-, Knesset üyeleri -Sholomit Aloni, Yossi Sarid ve diğerleri- ve onların dışında binlerce aydın Yahudi şahsiyeti dinlememiş gözüküyor. Bu isimler tıpkı gazeteci Gideon Levy, Knesset üyesi Ofer Kasif gibi ırkçılık anlamında Siyonizm’i benimsemeyi reddettiler. Çünkü bunu benimsemek diktatörlük ve faşizm demektir.

Biden Siyonistliğini ilan ederken reformcu ve muhafazakâr Amerikan Yahudilerinin çoğunluğu Siyonist İsrail’i tanımamaktadırlar. Çünkü bugüne kadar İsrail’e hicret etmeye karşı çıktılar. Sayın Siyonist Biden ayrıca kendisinin böylelikle başta Neturei Carta hareketinin başını çektiği İsrail’deki Ultra-Ortodoks hareketlere karşı olduğunu bilmiyor. Bu dini hareket Siyonistlerin fiillerini inkâr etmekle yetinmiyor, dünyada Siyonizm’e ait herkesten uzak olduğunu ilan ediyor.

Son olarak Sayın Başkan niçin Siyonist İsrail Devleti’nde seni hoş karşılayan sloganlar atan İsrail barış hareketlerinin temsilcileriyle buluşmadın. Kendileri Beit Selim Hareketi, Barış Şimdi Hareketi, Zochrot Derneği, İr Amim Derneği, Yesh Din Derneği, Sessizliği Bozmak Derneği, Emek Shaveh, Barış Derneği, İfnet Şimdi Derneği ve onlarca dernek-hepsine de İsrail hükümeti tarafından ruhsat verilmişti ve Siyonist olmayı reddetmişlerdi- “Apartheid devletine hoş geldiniz!” şeklindeki sloganlar atmışlardı.

(Filistin *el-Eyyâm* gazetesi, 21 Temmuz 2022)

Arap dünyası mediasından derleyerek ORTADOĞU’ dan sayfasını hazırlayan ve tercüme eden Halil Çelik.

İSTANBUL'UN TARİHİ NASIL YAZILMALI?

REVNAKOĞLU'NUN İSTANBUL'U

ŞEHRİN KİMLİĞİ VE KÜLTÜR OKUMALARI

İstanbul'un iç tarihini yazmaya Galatasaray Lisesi'nde henüz öğrenci iken karar veren Cemaladdin Server Revnakoğlu önce şehrin son ediplerini, sufilerini, müderrislerini tespit eder. Sonra kademe kademe İstanbul'un iç tarihini cami, tekke ve medrese üzerinden güzel sanatlarıyla ve kültür değerleriyle yazmayı sürdürmüştür. Onun vefatından sonra Galata Mevlevihanesi'ne ardından Süleymaniye Kütüphanesi'ne intikal eden arşivinden hareketle Mustafa Koç Hoca'nın hazırladığı *Revnakoğlu'nun İstanbul'u; İstanbul'un İç Tarihi Fatih* sur içi İstanbul'unun kültür tarihini farklı şekilde ele alan bir çalışma. Beş ciltlik eser Topkapı, Şehremini, Samatya, Yedikule, Kocamustafapaşa, Yenikapı, Aksaray, Mevlanakapı, Belgradkapı, Sılvrikapı, Haseki, Samatya gibi semtlerin görülmelik mekânlarına girip bilinmedik şahsiyetleriyle hasbihal etmeyi mümkün kılıyor. Dileğimiz bu çalışmanın Eyüp, Haliç, Beyoğlu, Üsküdar ve kademe kademe boğaz ve diğerleriyle devam etmesidir. Şehrin mirasını vesikalarıyla tespit ederek, doğru bilinip anlaşılmasını sağlayan *Revnakoğlu'nun İstanbul'u* odaklı bir soruşturma hazırladık. Bir şehri sevmenin bir hayatı, bir zamanı ve bir dünyayı sevmek anlamına geldiğini düşünerek sorularımızı İstanbul'un kültür tarihiyle ilgilenen pek çok isme ilettik. Ne var ki tümünden cevap alamadık. Sorularımıza toplu veya ayrı ayrı cevap veren Necmettin Turinay, Mustafa Kara, D. Mehmet Doğan ve Yusuf Turan Günaydın'a, düşünceleriyle bakış açılarımızı geliştirip genişleten Metin Önal Mengüşoğlu, Kamil Ergenç, Mehmet Furkan Ören, Güngör Göçer ve Ömer Kantarcı'ya teşekkür ederiz. Soruşturma sorularımız şöyleydi:

1) *İstanbul'un bilinmezlerini aşikâr kılan Cemallettin Server Revnakoğlu, tekkeler, kültür dünyası, edebî simalar ve hayat üzerine hem notlar tutmuş hem gazetelerde yazmış bir sima. Onun Süleymaniye'nin raflarına hapsolmuş arşivinden bir kesit 'Revnakoğlu'nun İstanbul'u-İstanbul'un İç Tarihi' adıyla 5 cilt olarak okurlarla buluştu. Ne var ki memleket kültürü için hayırlı ve isabetli bir kararın neticesi olan ve herkes tarafından önemsendiği bilinen eser ses kültür dünyamızda müellifiyle aynı kaderi paylaştı, eserinin hakkı verilmedi, farklılığı görülmedi. Şu soruyla başlayalım istiyoruz: İstanbul'un mekânlar kadar çok*

farklı şahsiyetlerini de içeren bu eserle ilgili olarak hangi hususları vurgulamak istersiniz?

2) *Müellifin bir ömrün emeğini barındıran dosyalar şehirle ilgili araştırmalara kültür tarihine uzanan oldukça geniş bir alana katkı sunuyor. Şehir tarihi ile kültür tarihini dolayısıyla edebiyatı ve diğer sanatları birbirine geçişliliği olan, ayılmaz alanlar olarak görmesinin payı yüksek bunda. İlimler tarihinden temaşa sanatlarına, musikiden bina ve mezar kitabelerine portrelerden biyografiye uzanan çizgide çoğu kendisine kadar işlenmemiş bakir ve orijinal meselelere ve konulara temas eden eserin/müellifin ne gibi farklılıkları var? Bu çerçevede eserde öne çıkan temel unsurlara, güçlü ve zayıf yanlarına dair ne dersiniz?*

3) *Kültürel dokuya biraz daha eğilirse, Revnakoğlu'nun şahitlik ettiği Osmanlı'nın son zamanlarıyla Cumhuriyet dönemi karşılaştırıldığında gündelik hayatta ne değişti, ne aynı kaldı?*

4) *Şehrin kültür tarihini, folklorunu bilhassa iç hayatını tarihe mal etmenin çok kolay olmadığını biliyoruz. Başta İstanbul'u en iyi bilenlerden Ahmet Rasim'in yazdıkları ile Reşat Ekrem Koçu'nun 'İstanbul Ansiklopedisi' olmak üzere modernleşme sürecinde kaleme alınan İstanbul merkezli eserlerde, tutturulan istikametten dolayı eski İstanbul'da insanı inşa eden tekke, medrese gibi mekânların ihmal edildiği dile getiriliyor. Entelektüel muhiti hayli geniş olan Revnakoğlu'nun şehirle ilgili metinlerinde ise şehri şehir yapan bu iki mekânın hafızasıyla hemhâl olunabileceği şeklinde özetlenebilecek bir yaklaşımının olduğunu biliyoruz. Bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?*

5) *Geçmişten günümüze tarihin biçimlendirdiği bir dünya hüviyetindeki İstanbul'u çeşitli veçheleriyle ele alan pek çok çalışma yapıldı, hâlen de yapılıyor. İstanbul'un tarihinin hakkıyla ele alındığını düşünüyor musunuz, yoksa daha çok, ezberler mi tekrarlanıyor? Şehrin görkemli ama "kör kazma" salgınına kurban giden gerçekliğini elle tutulur, gözle görülür biçimde sunan Revnakoğlu'nun şehir tarihi yazımındaki yeri ve bundan sonraki çalışmalara sunacağı katkılar hakkında neler söylersiniz?*

REVNAKOĞLU'NUN CİNNET-İ CELÎLE'Sİ YA DA TARİHİN YENİ BİR KIRILMA ANI

— NECMETTİN TURİNAV —

1950'li yılların ilk yarısında çıkmış bazı dergi ve gazeteleri karıştırırken, Cemaleddin Server Revnakoğlu adı ile sık sık karşılaşmıştım. Eski hayatımızla, o yıllarda vefat etmiş, unutulmaya yüz tutmuş gazeteler ve onların yazarlarıyla ilgili peyderpey yazılardı bunlar. Kendisi hakkında yeterli bir bilgim bulunmasa bile, akışkan bir dil ile yazdığı hatıra metinlerini zevkle okuduğumu söyleyebilirim. Fakat dediğim gibi de hakkında herhangi bir bilgim bulunmuyordu.

Hâl böyle iken, bir anda, Revnakoğlu'na ait beş büyük ciltlik bir külliyatla karşılaşmak beni şaşırtmadı değil. Beş büyük cilt ve binleri aşan bir sayfa hacmi! Eski yılların dergi ve gazetelerinde yazdığı parça parça makaleler bir yana, bir anda şehir tarihimiz ve Eski İstanbul ile ilgili devâsa bir külliyatla karşılaşmak doğrusu insanın üzerinde büyük bir şaşkınlık tesiri bırakıyor. Kaldı ki bu şaşkınlık sırf benimle de sınırlı değil, ilgili ciltleri karıştıran hemen herkes için geçerli. Nitekim işte, Revnakoğlu'nun eserini özel bir dosya konusuna dönüştüren, onunla ilgili uzman kişilerin görüşünü almak isteyen *Umran* dergisi de buna dâhil. Belki bu şaşkınlığı daha da genişletmek mümkün. Yeter ki eski şehir hayatımıza, kültüre ve sanata ilgi duyan her kim bu eseri görse, kuşkusuz onlar da aynı şaşkınlığa düşmekten kendilerini alamayacaktır.

ACILI DUYGULARDAN KUVVET ALAN DEVASA KÜLLİYAT

Dolayısıyla kendim de dâhil, bu şaşkınlık nereden ileri geliyor diye düşünmeden yapamıyor insan. Gene düşünün ki şuurunu yitirmiş, mazisini hatırlamayan birinin hafızası birden bire aydınlanıveriyor. Ya da uzun yıllardır görme duyusunu yitirmiş bir âmânın, beklenmedik bir anda gözlerinin açılıvermesi gibi! İşte böyle bir şaşkınlık, ilgili eser karşısında hissettiğimiz.

1940'lardan 1960'lara kadar Türkiye ve İstanbul, günübirlik modern hayatı yaşamaya devam ederken, Revnakoğlu o hayatın hem içinde hem dışında, kendine önemli bir meşgale edinmiş. Onun meşgalesi de İstanbul'un tarihi mezarlıklarını dolaşmak, mahalle aralarında gözlerden kaybolmaya yüz tutmuş, akar suları akmaz olmuş tarihi çeşmeleri, eski binaları, onların kitabelerini bir bir tespit etmeye, onları okumaya, unutulmuş hikâyelerini kendine mahsus bir üslûpla notlara dönüştürmeye çalışması. Eski medreseler, oralarda ders vermiş başları kavuklu büyük müderrisler, ardından eski İstanbul'a kendi rengini veren dergâhlar, oraların şimdi susmuş musikileri ve daha neler neler!.. Yani günübirlik modern hayatın hemen yanı başında, belki bir adım ötemizde, sessiz bir inzivaya gömülüp gitmiş eski kültürümüzü, canlı yaşanan bir hayat olarak resmetmiş Cemaleddin Server Revnakoğlu. Yani o güne kadar kimsenin hatırına gelmeyen, belki tenezzül de edilmeyen bir büyük iş gerçekleştirmiş.

Dolayısıyla onun yirmi yıl boyunca tuttuğu notlardan, yaptığı izahlardan, yerine göre de kendi içinden taşan acılı duygulardan kuvvet alan bu devâsâ külliyyat, ister istemez bizim üzerimizde büyük bir tesir meydana getiriyor.

Düşündüm de, Revnakoğlu'nun yaptığı işe şimdi birileri soyunsa, onların tuttuğu notlardan veya yazdığı metinlerden böyle bir tesir hâsıl olur muydu? Tutun ki bu işi üstlenen bir mimar veya sanat tarihi uzmanı olsun! Ya da meselâ bir gazeteci veya modern ilâhiyatçı, fark etmez! Onlar böyle bir eser düzenlese, sözünü ettiğimiz tesir hâsıl olur muydu? O eseri okurken, Revnakoğlu'nda olduğu gibi, bir hayranlık tesiri hâsıl olur muydu üzerimizde?

Kuşkusuz hayır! Çünkü biz kendi hayatımıza ve kültürümüze, dinî kurumlarımıza (medreseler, dergâhlar, tarihî bina ve abideler, eski çeşmeler, şadırvanlar, neyi sayarsanız sayın), Revnakoğlu gibi sıcak bakmayı bilmeyiz. Çünkü bugünkü in-

san tarihe ve kültüre karşı, Cumhuriyet dönemi nesillerine benzer şekilde hem daha soğuk, hem de daha pozitivist ve rasyonalisttir. Nesnellik saplantısı ile, her değere daha bir mesafeli yaklaşır bugünkü insan. Dikkat ederseniz buradaki farkı, dindar veya liberal olmakla veya olmakla izah etmiyorum. Alabildiğine genelleştirmeye çalışıyorum.

Hâl böyle olunca Revnakoğlu'nun eserini hazırlarken takındığı tutumun tespiti, daha bir önemli hâle geliyor. Dikkat edilirse Revnakoğlu yaptığı işe büyük bir aşkla yaklaşıyor. Kimselerin yapmadığı bir işe soyunduğunun da o kadar şuurunda. Bir de, tasfiye edilmeye karar verilmiş bir kültür ve medeniyetin önüne gerilmiş perdeleri, bir bir açmaya karar vermiş. Ya da karanlıkta kalmış eski bir âlemin üzerine şok ışıklar tevcih ediyor. Necip Fazıl'ın ifadesi ile: "Durun kalabalıklar!" diye bize seslenmek istiyor, fakat haykıramıyor. Sessiz, acılı, fakat bilgi ve hafıza birikimi olarak da o kadar muhtevalı bir dil ile karşımıza çıkıyor. Şeytan taşlamakla uğraşmıyor, tam tersine anlam ve bilgi üretmek onun bütün amacı. Kendi zamanını yaşayan günümüz insanına, hemen yanı başında mevcut olan bir başka âlemin varlığını haber veriyor.

Dolayısıyla sözünü ettiğimiz beş cildi okurken insanın başı dönüyor ve büyük bir şaşkınlığın içine düşüyoruz. Ya da ne bileyim aynı anda, eski ve yeni hayatımızı, keskin bir kılıçla ikiye ayrılmış gibi hissediyoruz. İki farklı zamanı, tarihî zamanla şimdiki zamanı bir anın içinde, fakat araya asırlar girmiş gibi, birbirinden uzaklaşmış olarak algılıyoruz.

Kuşkusuz Revnakoğlu yaptığı işi bir sanatkâr, felsefeci olarak yapmıyor. Sezgileri ile yola çıkıyor. İstanbul'da dokunmadığı mezar, okunmuş kitabe, ziyaret etmediği semt, mahalle, cami, eski tekke ve medrese bırakmayan bu adam, tuttuğu notları ve gözlemlerini anlatırken, farkına varmadan iki şeyi birden gerçekleştiriyor. Tarihî mezarlıklarda ve hazîrelerde devrilmiş kabir taşlarını ayağa kaldırmak, parçalanmış ve yerlerde sürünen mermerlere işlenmiş hat levhalarını birleştirmek için neredeyse bir ömür harcamış olan Revnakoğlu'nun ruhunda duyduğu acı, ister istemez onun metinlerine siniyor. Örtük, mahcup fakat acılı bir duygu bu!

Okuduğumuz metinlerin satır aralarından, onun bu hisleri bize kadar ulaşıyor. Dolayısıyla Revnakoğlu ne kadar dikkat ederse etsin, duygularını ne kadar sınırlarsa sınırlasın, yazdığı satırların ruhuna derin bir merhamet siniyor, millet olarak maruz bırakıldığımız köksüzlüğün daha bir şuuruna eriyoruz.

Bir şey daha yapıyor Revnakoğlu! O da el sürdüğü, okşayarak okuduğu tarihî kitabe ve mezar yazıları hakkında didaktik bilgi aktarmakla yetinmiyor; daha o anda kabirlerinde sessizliğe çekilmiş eski büyük âlimlerin, sanatkârların, bestekârların hayatlarına doğru uzanıyor. Sanki viraneye dönmüş eski mezarlıklarda yatan o büyük insanlarla bir tür sohbet başlanmış gibi bir tesir! Daha doğrusu da harabeye dönmüş mezarlar, mezar taşları, tarihi çeşme ve şadırvanların kitabeleri bir yanda, öbür yanda da aynı kişilerin dolu dolu yaşanmış parlak zamanları veya mahrumiyetleri! Dolayısıyla Revnakoğlu ne kadar taştan, binadan, hazirelerden, dergâh ve medreselerden, eski semt mahallelerinin tarihî dokusundan, mimariden söz ederse etsin, orada durmuyor ve hep insana uzanıyor. Eskiden yaşanmış, şimdi unutulmuş sayısız tarihî şahsiyet hep bir ağızdan kendi hikâyelerini anlatıyor bu eserde.

BÜYÜK BİR ESERİN DOĞUŞ ŞARTLARI

Şunu söyleyeyim ki kullandığım bu ifadeler ne o büyük külliyyat için ne de Cemaleddin Server Revnakoğlu için asla kâfi gelemes. Dahası yukarıdaki söylediklerim, Revnakoğlu'nun ilgili çalışmayı niçin yaptığına ya da ne zaman başladığına dair açıklık getirmiyor. Onun için, böyle büyük bir eserin doğuş şartları için de bir şeyler söylemek gerekir diye düşünüyorum.

Şöyle ki 1930'lar dönemi Türkiye'sinde, belediye bөлgeledeki tarihî vakıfların satışa çıkarılarak, özel mülkiyete dönüştürüldüğünü bilmem hatırlar mısınız? Tarihî il ve ilçelerin görünümlelerini değıştirmek, onlara modern bir hava vermek düşüncesi pek revaçta idi o yıllarda. Eski mektep, medrese ve devlet binalarının alınlarına yerleştirilmiş tarihî kitabelerin örtülmesi, üzerlelerinin sıvanması, yerine göre de sökümleri yaygın bir uygulama idi. Böylesi bir şehircilik anlayışının hâkim olduğı yıllarda, eski tarihî mezarlıklara ilgi gösterilmesi beklebilir mi?

Burada iki hususu hatırdta tutmak gerekir. Onlardan ilki tarih müfredatlarında, Osmanlı dönemi için hiç de hayırhah yaklaşılmaması! Geri kalışımızın müsebbibi olarak, devamlı Osmanlı dönemine vurgu yapılması! Osmanlı geçmişimize dair hiçbir göstergeye olumlu yaklaşılmaması vs. Diğer bir husus da şehirlere modern bir görünüm kazandırmak vazifesinin valiliklere ve belediyelere havale edilmesi. Dahası bu dönemlerde valiler, aynı zamanda belediye başkanı da idiler. Başlarında da Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya olmak üzere!

İşte şehirlerin kimliği ile oynanmaya kalkışıldığı o yıllarda Cemaleddin Server Revnakoğlu'nu, mevcut gelişmelerden acı duyan iki-üç kişi ile yan yana görüyoruz. Şimdilerde unutulmuş bir şair olan Hammamizade İhsan, Güzel Sanatlar Akademisi'nde hoca ve şair Rıfkı Melûl Meriç ve Abdulkadir Erdoğan! Dolayısıyla onların sohbetlerini ve duyduğu acıları dinleye dinleye, Revnakoğlu'nda tarihî eserlere yönelik yoğun bir ilgi hâsıl oluyor. Boş vakitlerinde İstanbul mezarlıklarını, tarihî mahalle ve sokakları bir bir dolaşıyor. Bu ziyaretlerini aralıksız sürdürüyor. Edindiğı intibaları, konu ile alâkalı okuduğı kitapları, türlü müşâhedelerini anlatmaya dönüştürüyor. Kendini öyle veriyor ki yaptığı işe, sormayın! Yıkılmış harab olmuş mezarlara, çökmüş mimari eserlere desteğini sürdürse, muattal bir hale gelmiş tarih, sanki yeniden diriliverecekmiş gibi geliyor ona.

Bu merak ve ilgi, tarihî eserlere karşı duyduğu bu yüksek hassasiyet o dereceye varıyor ki, Revnakoğlu kendi hâlini tanımlamak için sonunda şöyle bir kavrama ulaşıyor: "Cinnet-i Celile!". Ulu ve büyük, sınırsız bir cinnet hali! Yaptığı işe, bir aşk derecesinde kilitlenmek! Vaktini, enerjisini, dikkatini, velhasıl hayatının tamamını tek bir işe teksif etmek. Onu bir tür tevhide dönüştürmek gibi bir şey! Yani Revnakoğlu için, hayatın anlamı hâline geliyor yaptığı iş! Sonunda da, kendi haline tercüman olacak o kavrama yükseliyor: "Cinnet-i Celile!". "Benim cinnet-i celile dediğim, bu mezar mezar dolaşmalarım." cümlesi zaten kendisine ait.

Onun bu hâlini, sonunda keşfeden biri çıkıyor. Yaptığı işin değerinin farkına varan biri! O da aynen kendisi gibi, "cinnet-i celile" sıfatını hak edenlerden. *Vakit* gazetesi sahibi Hakkı Tarık

Us! Kaldı ki o da Revnakoğlu'nun bir benzeri ve yaptığı iş, ulaşamadığı hiçbir kitap bırakmamak! Hakkı Tarık bu isimsiz Mecnûn'a, gazetesinin sayfalarını ardına kadar açıyor ve Revnakoğlu, İstanbul Bâbîâli'de tanınan, bilinen biri hâline geliyor.

Asıl söyleyeceklerime, sıra şimdi geldi. İstanbul Belediyesi bir gün Revnakoğlu'nu göreve çağır-mamış mı? Yaptığı işi, yazdığı yazıları, Belediye o kadar önemsemiş meğer! Artık Revnakoğlu, İstanbul Belediyesi Mezarlıklar uzmanıdır. Vazifesi de İstanbul'un orasında, burasında bulunan tarihi kitabeleri tespit etmek, her türlü eski eserlerin envanterini çıkarmaktır.

TARİHE BAKIŞ AÇISININ DÖNÜŞÜMÜ

Dolayısıyla Revnakoğlu'nun asıl bu yeni dönemi önemli! Dokunmadığı mezar, okunmadığı kitabe, ziyaret etmediği hazire, cami, medrese ve tekke bırakmamak derecesinde bir meşguliyet! Tek başına bir ordu gibi İstanbul ve enkaza dönüşmüş koca bir tarih, artık ona emanet! Öyle sanırım ki Revnakoğlu'nun "cinnat-i celile" sıfatı, asıl bu döneme ait olmalıdır.

Fakat şu da unutulmamalı. Bu safhada yapılan iş ve hizmet, sırf Revnakoğlu ile izah edilebilir mi? Zira valilik ve Belediye bu işe önem vermeye başlamış, o yüzden de Revnakoğlu'nu böyle bir vazifenin başına getirmişler. O zaman sormak gerekmez mi? 1930'lara göre ne değişti de, belediye ve valilik Revnakoğlu'nu göreve çağırıyor? Bu yeni vazifelendirmenin 1939-1940 yılında vuku bulduğunu da bu arada kaydedelim.

Kaldı ki İstanbul cenahında harekete geçen bu yeni dalğanın bir benzerine, Ankara'da Türk Tarih Kurumu'nda da şahit olmayalım mı? Nitekim 1941 yılında Türk Tarih Kurumu, kendi bünyesinde, "Türk-İslâm Devri Kitabelerini Derleme Heyeti" adı altında bir seksiyon oluşturuyor. Başına da reis/başkan olarak büyük tarihçi Mükrimin Halil Yinanç'ı getiriyor. Heyetin üyeleri arasında gene büyük tarihçilerden İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi, üniversiteden geniş bir heyet görevlendiriliyor. Heyetin çalışma mekânı da eski Eminönü Halkevi, sonradan Milli Türk Talebe Birliği'nin genel merkezi olacak meşhur tarihî bina!

Biz kendi hayatımıza ve kültürümüze, dinî kurumlarımıza, Revnakoğlu gibi sıcak bakmayı bilmeyiz. Çünkü bugünkü insan tarihe ve kültüre karşı, Cumhuriyet dönemi nesillerine benzer şekilde hem daha soğuk, hem de daha pozitivist ve rasyonalisttir.

Dolayısıyla iş giderek büyüyor ve hükümet meselesi olarak ele alınmaya başlanıyor demektir. Nitekim ilgili yılların Halkevleri mecmuası *Ülkü*, tarihi esere yönelik bu hizmete devamlı destek veriyor. *Ülkü*'nün tavrına bakarak, çeşitli Anadolu illerinde çıkmakta olan Halkevi dergileri de aynı kervana katılıyor. Tarihe karşı, özellikle de Osmanlı dönemine yönelik olumlu bir hava değişimi yaşanıyor Türkiye'de. Aynı yıl, Meşhur *İslâm Ansiklopedisi*'nin yayımına başlanıyor. İbnülemin'in cilt cilt ansiklopedik eserleri! Osmanlı dönemine ait divanların, mesnevilerin, tarih ve coğrafya yazmalarının kataloglarının çıkarılması. Katalog çalışmalarını yapanların arasında, Tahirül Mevlevi gibi isimlerin yer aldığını unutmamak gerekir. Dahası 1930 döneminin, beş ciltlik meşhur resmî tarih ders kitapları devreden çıkmamış mı? Onun yerine yeni bir tarih müfredatı düzenlenmemiş mi?

Yani hayatın her alanını kapsamasa bile, Türkiye'nin 1940 başlarında, 1930'lara göre daha farklı bir döneme girdiği, girmeye çalıştığı söylenebilir gözüküyor mu? İşte bu yeni yönelimin kendini hissettirdiği bir aşamada, Türk Tarih Kurumu Revnakoğlu'nu kendi bünyesine taşıyor. Yukarıda izah ettiğim çalışmalar arasında değerlendiriyor. O çalışmaların içinde yer alanlardan, belki de başlatıcılarından diyebileceğimiz biri vardı ki, o da Revnakoğlu'nu yakından tanıyan Rıfki Melûl Meriç'tir. İşte onun tavsiyesi ile Revnakoğlu Tarih Kurumu'na davet ediliyor. Oradaki vazifesi 1947 yılına kadar devam ediyor. 1947'den sonra ise İstanbul Belediyesi'ndeki görevine tekrar geri dönüyor.

İşte 1940 başlarından emekliliğine ve belki de vefatına (23 Eylül 1968) kadar süren bir hizmet! Ve ordan yadigâr büyük bir eser: *İstanbul'un İç Tarihi!*

REVNAKOĞLU'NUN İSTANBUL'U VEYA TEKKELERİN İLLEGAL TARİHİ

— MUSTAFA KARA —

1925 yılının son günlerinde çıkan 677 sayılı kanun Türkiye'nin dinî hayat ve kültür tarihinde birtakım olumsuz neticelere sebep olması açısından ne kadar önemli bir metin ise yaklaşık yüz yıl sonra çıkan bu eser de olumlu bir faaliyet olarak o kadar mühimdir. Çünkü söz konusu kanun ile tekke ve zaviyelerin faaliyetlerine son verilmiş, üzerinde yaşadığımız topraklara bin yıldan beri ahlak ve maneviyat tohumu eken bir kurum kapatılmış, tasavvufî eğitimle beraber büyük şahsiyetlerin türbelerini ziyaret de yasaklanmıştır.

Dönemin yönetim özelliklerinin gereği olarak kanunun âmir hükümleri yakından takip edilmiş, Takrir-i Sükûn Kanunu'yla bütün muhalif sadalar sert tedbirlerle susturulmuş, İstiklâl Mahkemeleri'nin rüzgârıyla karşı yorumlara hiçbir imkân tanınmamıştır. Bu zor zamanda büyük sıkıntıyı, düne kadar toplumun saygıdeğer insanlarından biri olan şeyh efendiler çekmiş, onlar “yuvasız kuşlar gibi olmuşam perâkende” hikmetini mırıldanırken tedâvüldeki bütün olumsuzluklar onlara fatura edilmiş, bu şahsiyetlerle ilgili itibarsızlaştırmalar son noktasına kadar götürülmüş, yer yer “vatan hainliği” ile anılır olmuşlardır. Bu arada bazı yazarlar mesela “Dinsel Türk Dansı” dedikleri zikir meclisleri ile ilgili araştırma ve incelemeler yapmak, kayıt altına almak gerektiğini söyledilerse de o hengâmede bu gibi seslere kulak kabartabilecek bir kişinin bulunması mümkün değildi.

İstanbul tekkelerinin Cumhuriyet öncesi tarihini beş ciltlik eserinde şeyhleriyle, dervişleriyle birlikte kaleme alan *Sefîne-i Evliyâ*'nın¹ yazarı Hüseyin Vassâf 1929 da âlem-i cemale intikal etmişti. Şimdi işin zor tarafını kim yazacaktı? Bu “yasak meyve”ye kim nasıl yaklaşacaktı?

CELÂL CEMÂL

İlk soru şudur: Bu zor dönemi yaşayan şeyh efendilerin tutumu nasıl olmuştur? Nasıl bir tavır sergilemişlerdir, sorusunun peşine düşenler birbirinden çok farklı ve renkli cevaplarla karşılaşabilirler. İlgili kanunu sessiz protesto edenler olduğu gibi otuzlu yılların malum dil politikalarına eserleriyle omuz veren dilci şeyh efendiler de vardır. (c. 4, s. 1706) Bu tavırların detayına şimdilik girmeden² dervişlerin bir anlayışına işaret ederek Cemaleddin Server Revnakoğlu'na gelelim. Dervişler, hayata, hayatta olup biten olaylara bakarken “celâl içre cemal vardır” ilkesini esas alırlar. Yani onlara göre büyük sıkıntılar, içlerinde güzelliğin tohumlarını da barındırırlar. Bir diğer ifade ile gül ile diken hayatta her zaman yan yanadır. Sadece diken görmek bizi kötümserliğe, umutsuzluğa, sadece güle odaklanmak ise bizi gevşekliğe, şımarıklığa, vurdumduymazlığa sevk edebilir. Onun için dervişler en olumsuz ve can sıkıcı olaylardan bile bahsederken söyleyeceklerini söyler, söyleyemedikleri için birileri hakkında ileri geri

1 Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Nşr. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006.

2 Geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, *Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2002, *Buhara Bursa Bosna*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s. 533 vd.

laf etmez, kusuru kendinde arar ve sözü şöyle bağlardı: Sırr-ı kader azizim. Tekkeleri sırlanan insanların bir kısmı da düşüncelerini Üsküdar Rifâî Debbağlar tekkesi şeyhi Hayrullah Taceddin Efendi ile birlikte şöyle ortaya koyuyordu:

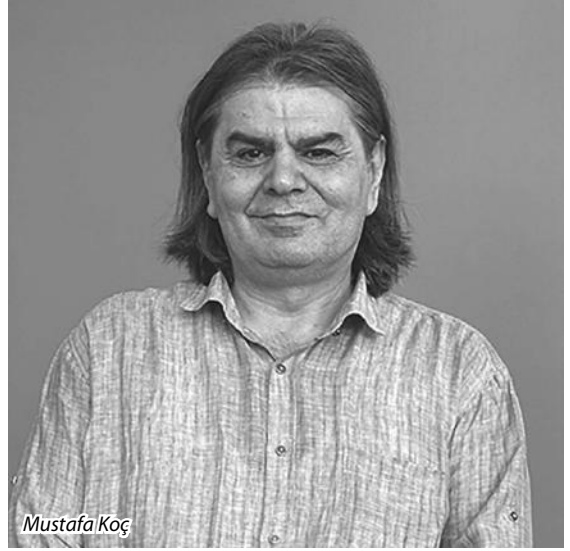
“Tekyeler mesdûd diye ârif olan çekmez elem Tekye-i iklim-i lâhût her zaman meftûhtur.”³

Otuzlu, kırklı yıllarda İstanbul’un tarihini yazmak kolaydır. Hele çeşmelerden, sebillerden, yalılardan, konaklardan, Ramazan eğlencelerinden, surlardan tiyatrolardan bahsetmek daha da kolaydır. Medreselerden bahsetmek isterseniz biraz duraksamanız gerekir, hele tekkelerden bahsederseniz, tekkelerin son şeyhlerinin fikirlerini, yorumlarını aktaracaksanız biraz daha durup düşünmeniz, ince eleyip sık dokumanız gerekir. Mesela bu kurum ve kişiler hakkında konuşup yazacaksanız bazı kelimelerin yerine farklı kelimeler bulmanız cümlelerinizi ona göre kurmanız gerekebilir. Çünkü mezkûr kanun bazı kelimelerin kullanımını dahi yasaklamıştır.

1930’lu yıllarda sadece siyasiler değil elinde kalem olan herkes tekkelerin aleyhindedir. Lehinde yazabilen tek kişi Osman Nuri Ergin’dir. Beş ciltlik *Türk Maarif Tarihi*’nde bu kurumların mazideki bazı müsbet faaliyetlerinden çok dikkatli bir üslubla bahsetmiştir. Zaviyelerin Osmanlı toplumunda oynadığı müsbet rolü, arşiv belgelerine dayanarak *Vakıflar* dergisinde yayınlanan uzun bir makale ile 1942 yılında ilk defa anlatan zat ise Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan’dır.

Tekkeler sırlandığında Revnakoğlu 13 yaşında Galatasaray Lisesi öğrencisi olan bir çocuk, Harf inkılabı olduğunda 16 yaşında bir delikanlıdır. Konjonktürel şartlara uygun olarak horlanan, kimsenin yanından bile geçmek istemediği tekke kültürü ile ilgili her şeyin yok olup gittiği bir dönemde o, bu kültürün bütün unsurlarını tesbit etmek için kolları sıvadı. Resmî görevinin de buna imkân vermesiyle birlikte bizim “celâl içre cemal” ilkesinin tecellileri bir bir gözükmeye başladı. Metruk tekkelerin, mahzun şeyhlerin, ketum dervişlerin, çökmekte olan tekke ve türbelerin fotoğraflarını çekmeye başladı.

3 Bursa Mısırî dergâhı şeyhinin hüznünü ifade eden şiirleri için bk. Mustafa Kara, *Buhara Bursa Bosna*, s.498 vd.

Mustafa Koç

Bu zor zamanda son temsilcilerle konuşmaya ve onları konuşturmanın yollarını aramak için yollara düştü. Bir anlamda “Fincancı katırlarını ürkütmeden” din ve kültür tarihinin peşine düştü. Bu çok önemli ve aynı zamanda çok zor bir mesele idi. Çünkü 1925’te cereyan eden Şeyh Sait ve 1930 da patlak veren Menemen Olayı’ndan sonra kimse konuşmuyor, konuşamıyor, konuşmak istemiyordu. Revnakoğlu’nun bu mühim ve “tehlikeli” bilgileri tek tek toplarken, ilgililerle mülakatlar yaparken “karşılıklı güven ortamı”nı nasıl oluşturduğunun detaylarını bugün bile tam olarak bilemiyoruz. Ama şunu biliyoruz: Yazarımız doğduğu günden beri tekke atmosferiyle, tarikat dünyasıyla, erenler sohbetiyle iç içedir. Kendi ifadesiyle “göbeği dergâhda kesilmiştir.”⁴ Ama içinde bulunduğu hukukî vasatın da şuurundadır. Dikkatsizliğin sebep olacağı bir “trafik kazası” hem onun hem de anlamaya ve kamuoyuna anlatmaya çalıştığı insanların başını derde sokabilirdi

XX. yüzyıl, bütün dünyada tarihî şehirlerin ve yapıların en şanssız yüzyılıdır denebilir. Avrupa şehirleri iki dünya savaşı ile kendi kendini âdeta yok ederken bizinkiler de bazan Hicaz bölgesinde olduğu gibi dinî/mezhebî anlayış sebebiyle bazan da işgal, ihmal, ihtilal, zorunlu nüfus hareketleri ve diğer sebeplerle birçok mimarî değerimizi/belgemizi kaybettik. 1927 tarihli kitabelerle, 1928 tarihli harflerle ilgili kanunlar

4 Ömrünün son dört yılında kapı komşumuz imiş ama benim haberim yokmuş! Bendeniz İstanbul İmam Hatip Okulu’nda 1964-1970 yılları arasında yatılı okuduğum için okulumuzun bitişiğinde olan Mermerşahi sokağında bulunan iki katlı ahşap evde yaşıyormuş.

bunun tuzu biberi oldu. Bu açıdan elimizdeki eserde yer alan insan, kitabe ve yapı fotoğrafları da kültür tarihimiz açısından çok önemlidir. Çünkü büyük çoğunluğunun yerinde bugün yerler esiyor. Bu arada son elli yılda köyden kente göçün ağır faturasını ödemeye başladık. Plansız şehirleşmenin getirdiği/getireceği afetlerden bir kısmının henüz farkında bile değiliz.

SADECE İSTANBUL MU?

Eser doğrudan İstanbul hatta Fatih ile ilgili görülüyorsa da dolaylı olarak bütün İstanbul ve Osmanlı şehirleriyle yakından ilgilidir. Bu açıdan yazarın müstear isimlerinden biri dikkat çekicidir: Erzurumiyatçı. *Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Marifetnâmesi* isimli eseri 1961 yılında basılmıştır. *Türk İslâm Âleminde Tarikatlar Tarihi* isimli eseri aylık fasiküller hâlinde Haziran 1966 tarihinde yayımlanmaya başlamış ancak ikinci fasikül son fasikül olmuştur.⁵ Onun eserleri Buhara Bursa Bosna hattı ile ilgili dikkat çekici bilgileri ihtiva ettiği gibi Kırım Kastamonu Kahire çizgisine de zaman zaman ışık tutmaktadır. Kitapta yaklaşık üçyüz defa geçen Üsküdar'ın yanında Üsküp Rifâî tekkesinin şeyhi Yahya Kemal'in üstadı Sadeddin Efendi hakkında da geniş bilgi bulabilirsiniz. Arayanlar Sivas Kongresi'nin mimarlarından biri olan, 22 lehçesiyle birlikte Hintçe, Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızca, Almanca bilen Şeyh Abdullah Haşimî ve halifeleri hakkında da geniş ve renkli bilgiler bulabilirler. (c.5, s. 2212-2215)

1977 yılından beri yaşadığımız ve bu eserde 110 defa ismi geçen Bursa örneğini açarak konumuza devam edelim. 677 sayılı kanun çıktığında Niyazi-i Mısri tarafından Bursa'da kurulan dergâhta Şemseddin Mısri postnişin idi. O da Bursa kültür tarihini aydınlatmak için ter döken ariflerden biridir. Bursa'nın camilerine, medreselerine, tekkelerine, mezarlarına, türbelerine, şairlerine ayrı ayrı eserler tahsis etmiştir.⁶ Şemseddin Mısri (Ulusoy) 1936 yılında vefat ettiği için kendisinden fazla istifade edememiştir. (bk. c.1, s.346) Fakat oğlu Fehmeddin Efendi ile tanışmış, onun aracılığıyla Şemseddin Efendi'nin kardeşi, Bursa Seyyid Usûl dergâhu

⁵ Bu fasiküllerdeki bilgiler ile bazı makaleleri bir araya getirilip 2003 yılında basılmıştır: *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*.

⁶ Bu eserlerden on tanesini dostlarımla birlikte yeni harflere aktardık, Osmangazi Belediyesi Yayınları arasında çıktı. 2021-2022.

son postnişini Ali Haydar Efendi'den bilgi almıştır. Bu bilgiler sadece Bursa ile de sınırlı değildir. Ali Haydar Efendi, İstanbul Koska'da Abdüsselâm nâm-ı diğer Kovacılar dergâhu şeyhleri için bildiklerini uzun bir mektup hâlinde 1953 yılında Revnakoğlu'na iletmiştir. (c. 5, s. 2081)

Fehâmeddin Efendi mektubun sonuna şu notu düşmüştür:

“Efendim,
Emr-i âlileri üzere istediğiniz malûmatı amcama yazdırtım. Hak erenler kolaylıklar ihsanıyla eserin tab'ına muvaffak olursunuz. Ahlâfa büyük hizmetiniz olacaktır. Hürmet ve muhabbetlerimi bilvesile takdim ederim efendim.

Mehmed Fehâmeddin el- Mısri”

REVNAKOĞLU ARŞİVİNİN KIYMETİ

Din, ilim, irfan ve kültür hayatının sacayağı olan cami, medrese ve tekke ile bu kurumların sorumlusu olan imam, müderris ve şeyhlerle ilgili başka hiçbir kaynakta bulunamayacak olan bilgileri bu eserde bulmak mümkündür. Acı bir gerçek te şudur: Tarikat ehli olmak 1925'ten önce makhûl, sonra makhûr olduğu için Revnakoğlu'na güvendiğinden dolayı dervişliği hakkında bilgi veren bazı mühim şahsiyetler kendilerinin vefatına kadar söz konusu bilgilerin saklı tutulmasını talep etmişlerdir. (Mesela bk. c. 1, s, 148)

Elli yıldan beri İstanbul'un kültür tarihi ile ilgilenen herkes “Revnakoğlu Arşivi” ile giyâben tanışmış, en azından ismini ve önemini duymuştur. Fakat bu giyâbi tanışmayı vicahiye çevirenlerin çoğu sükût-i hayâle uğramışlardır. Çünkü arşiv -tasavvuf terimleri gibi- kendini hemen ele vermeyen bir bilgi hazinesidir. Bu hazinenin resmî varisleri olmadığı için evden Divan Edebiyatı Müzesi'ne oradan Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşınırken bir kısmı kaybolmuş bir kısmını “açgözler” bir kısmını da “açıközler” götürmüştür. İfade etmek gerekir ki Revnakoğlu'nun kaleminden çıkan harflerin ve kelimelerin bir kısmı şifre gibidir. Usûlüne uygun tam bir tasnifinin yapılamamış olması da başka bir meseledir. Onun için bugüne kadar bu ağır yükün altına kimse tek başına girmeye cesaret edememiştir. Bazı akademisyenler dip-

notlarını zenginleştirmek için alabildiği üç-beş bilgi kııntısı ile yetinmek zorunda kalmıştır. “Birlikte yapalım” düşünceleri de bugüne kadar netice vermemiştir.⁷

Ne demişler: Her şeyin bir vakt-i merhûnu vardır.

Revnakoğlu'nun vefatından bir sene sonra doğan bir zat; bir dil ve kültür tarihi uzmanı bu yükün altına girdi ve tek başına bu yükü kaldırdı. İstinye Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Mustafa Koç'a yardımcı olan herkese bu topraklarda yaşayan insanlar olarak teşekkür borcumuz vardır. Ali Özcan, Büşra Avşar, Ubeydullah Kısacık, Ahmet Emre, Mikail Cengiz.⁸ Mustafa Hoca, eseri yeni harflere aktarmakla kalmamış, ilave metinlerle okuyucunun önünü açmış, eserden istifade etmeyi en üst seviyeye çıkarmanın yollarını aramıştır. Revnakoğlu'nun hayatı, çevresi ve eserleri ile ilgili 160 sayfalık bölüm ise esere ayrı bir zenginlik katmıştır.

Bu muhteşem eseri beş cilt hâlinde şanına layık, revnaklı bir şekilde bastırarak ilim ve kültür dünyasına sunan Fatih Belediyesi Başkanı M. Ergün Turan ve ekibine de müteşekkirimiz. Bu eserle birlikte İstanbul tarihinin, kültür tarihinin, tasavvuf tarihinin bilinmeyen birçok konusu aydınlanmış, yakın tarihin bazı meçhul kahramanları malum olmuş, Dersaadet'in tarihi ile ilgilenenlerin işi kolaylaşmış, tarihten ders almak isteyenlere ise büyük bir kapı aralanmıştır.

Son olarak şöyle bir cümle kuralım: İbnülemin Mahmud Kemal *Son Asır Türk Şairleri*'ni yazmasaydı Türk Edebiyat tarihinin son yüzyılı ile ilgili birçok bilgi ve belge tarih sayfalarına intikal edemeyecekti. Aynı şekilde Revnakoğlu'nun erenlerin himmeti ile ortaya koyduğu bu emek, sabır ve gayret dolu eseri de özellikle tasavvuf tarihinin bu coğrafyada kaybolup gitmekte olan pek çok yadigârını tesbit etmiş, başka kaynaklarda bulunamayan dikkat çekici bilgileri kayıt altına almıştır. İlk defa burada yayınlanan “Hatırat”, ilk defa burada kisve-i tab'a bürünen mektuplar, risaleler vardır. 2500 sayfalık

7 Eser yayımlandıktan sonra dostum Bedri Mermutlu'dan duydum: “Yıllar önce birkaç arkadaşta teklif ettim. Fakat müsbet cevap alamadım.”

8 Gerek yaşarken gerekse vefatından sonra onun hayatı ve eserleriyle ilgili yazı yazanlara da müteşekkirimiz: Murat Uraz, Erdem Yücel, Nezihi Uzel, Asım Sönmez, Necdet İşli.

eserden sadece bir not aktaralım: Beylerbeyi Bedevî Tekkesi son şeyhi hattat Mehmet Ramî Efendi yazdığı Tevrat'ı büyükelçilik yoluyla Roosevelt'e, İncil'i Churchill'e, Kur'ân-ı Kerim'i de Mısır/Tanta'da Hz. Pir Ahmed Bedevî tekkesine göndermiştir. (c. 3, s. 1113)

Eseri dikkatle okuyanlar son yüzyıl itibarıyla tekkeleri ve dervişleri itibardan düşürmek için bazan “bir hurka bir lokma” hikayesiyle, bazan “İslâm'da tarikat yoktur” teranesiyle bazan başka “ninni”lerle uyutulanları uyandırabilecek bir zenginliğe sahiptir. Din ve kültür tarihimizin önemli bir bölümünü oluşturan tekke kültürü ile ilgili meselelere yazarımızın tarafsız olarak baktığını görmek isteyenler ise 3. cildin 1214-1215. sayfalarını okumalıdır.

Şimdi, 23 Eylül 1968 günü İstanbul'da vefat eden dervişimizin mezar taşı için dostlarının kaleme aldığı metni okuyalım:

“HÛ Kâffe-i turuk-i aliyye erbâb-ı meclûbundan olup ömrünün kırk yılını İstanbul mezarları ve tekâyâsını araştırmakla geçirip neşredemediği *İstanbul Tekkeleri Tarihi*'nin müellifi şâir, edib, natuk, hatip, nükteperdâz, rind, derbeder, muharrir, münekkid, müverrih, aktör, üstâd Cemâleddin Server Revnakoğlu burada medfûndur. Ruhu şâd u handân ola”

Son cilde şöyle: Ömrünü âdeta mezar taşı kitabelerini okumakla geçiren bir insanın mezartaşına işlenmek üzere kaleme alınan bu metin, taş ustasının “çok uzun oldu, taşta sığmaz” gerekçesiyle yazılmadı.

Sırr-ı kader.

***

Artık bu revnaklı kitap için bir tarih düşürmenin zamanıdır:

*Cemâle nâzır bir âdemoğlu
Celâle hâzır bir Serveroğlu
Çıktı üçler tarihin söyledi:
“CEMÂLÜDDİN SERVER REVNAKOĞLU” 2022*

***

Rahmetle ve gönülden düalarla anılmak ne güzel şey!

İstanbul'un İç Tarihi'nin içine dalabilmek ne güzel şey!

OKUNMAYI BEKLEYEN BÜYÜK VE MUZZAM İSTANBUL

— D. MEHMET DOĞAN —

Şimdi “İstanbul” deyip geçtiğimiz şehir, vaktiyle Âsitane, Dersaadet, Darülhilafe gibi isimlerle anılan bir imparatorluk başkenti. Osmanlı medeniyetinin zirvesi ve bu medeniyetin en fazla görünür olduğu yer. Ve o medeniyetin örnek insanı “İstanbul efendisi”nin yaşadığı, nezaketin haddeden geçip tecessüm ettiği şehir. Hatta şehri/şehirli demek bir mânada “İstanbullu” demek.

Cemaleddin Server Bey köklü şehirli bir aileden ve İstanbul’da doğmuş. Şehri/şehirli, yani İstanbullu! Yazarlığı yanında tiyatroculuk gibi şehirli merakları var. Şimdiki liselerle karıştırılmaması için o zamanki adıyla yazalım: Sultanî mezu-nu! Onun ortaya koyduklarına bakarak tahsili yanında içinde bulunduğu, yaşadığı çevre ve ilişkili olduğu şahsiyetlerin de dikkate alınması gerekir. O birikimini birçok İstanbullu gibi sözde bırakmamış, yazmış, kayda geçirmiş. 59 yıllık kısa sayılabilecek hayatının son yıllarında sadece eserleri için ölçü teşkil etmeyecek iki kitabı yayınlanmış. Tabii çok sayıda makalesi de var. Fakat ara ki bulasın!

Onun hem makalelerinin kitaplaştırılması hem de notlarının üzerinde titizlikle çalışılıp yayınlanması lâzım. Bu hayatını bekâr olarak tamamlamış büyük hâfıza tamircisinin kütüphanesinin ve arşivinin vefatından sonraki macerası malûm. Yine de ehil, kadir bilir ellere geçmesine, kaybedilmemesine sevinelim.

BÜYÜK BİR YAYINCILIK HADİSESİ

İstanbul’un başlıbaşına büyük bir âlem (evren mi dese idik?) olduğunu onun basılan eserleri, yazıları yanında asıl basılmayan el yazması belgelerinin yayınlanması bir daha kuvvetli şekilde hatırlatacak.

Revnakoğlu’nun İstanbulu-İstanbul’un İç Tarihi: Fatih bu mânada nereden bakılırsa bakılsın büyük bir yayıncılık hadisesidir. Türkiye Yazarlar Birliği Fatih Belediyesi’nin gerçek bir kültür hadisesi olan bu muazzam işini özel yayıncılık ödülü vererek değerlendirmiştir.

Eseri yayına hazırlayan Mustafa Koç Hoca’nın emeğinin müellifin şanına yakışır değerde olduğunu da belirtelim. Onun sabırlı ve maharetli eli değmese idi bu muhalled eser okuyucu ile buluşturulamazdı.

Kitabın sayfaları arasında dolaşırken arka planda zihnimi “Cumhuriyetçi hunharlık” tırmalayıp duruyordu. İşi gücü yıkmak, yok etmek bunu yapamıyorsa yok saymak olan hunhar zihniyet...

Medreseler bir maarif vekilinin talimatı ile kapatıldı, o yüzlerce yıllık müessese ile ilgili bilgi birikimi, kültür yok sayıldı. Medrese kütüphaneleri ne oldu? Belki de bu soruyu ilk defa biz soruyoruz!

BİRİNCİ ELDEN BİLGİLER

Tekkeleri, bu defa kanunla yok ettik. Tekkeler etrafında meydana gelen kültür, gelenek ve insan yetiştirme tarafını ortaya koyan edeb lânetlendi. Ya tekke kütüphaneleri ne oldu? Malûm kafa tekke ile kitap ve kütüphaneyi bir araya getirmeyi düşünemez, ama kitap olmayan tekke yoktu; zengin kitap varlığı olan, kütüphanesi olanlar çoktu. Revnakoğlu 400 kadar tekkeyi bizzat görmüş, son şeyhleri ile görüşmüş ve bize kütüphaneleri ile ilgili de birinci elden bilgiler aktarmıştır.

Her inkılâp medeniyetimizin bazı sütunlarının yıkılması anlamına geliyor. Tekkelerin kapanmasıyla birlikte sadece dinî mahiyette kurumları ortadan kaldırmadık, bize mahsus sanatlarımızı; hat, tezhip, müzik ve edebiyatımızı da tahrib ettik.

Cemaleddin Server Revnakoğlu, İstanbul'un maddî mirasından (cami, mescid, medrese, tekke, türbe, mektep, kütüphane, hamam, çeşme, konak, hazire/mezarlık...) bahsederken, bunların içinde akan kültürden ve hayattan da bahseder. Aynı zamanda devrinin birçok şahsiyeti ile ilgili zamane biyografilerine sığmayan zengin malûmat aktarır. Yok olan maddî İstanbul'un manevî derinliğini onun satırları arasında bulabiliriz.

Cemaleddin Server Bey'i zamanenin yazarlarından, akademisyenlerinden ayıran ve müstesna bir mevkiye yükselten geniş ilgilerinin meydana getirdiği derin kültürdür. İlim, fikir, edebiyat, sanat donanımı yüksek bir kalemin anlattığı İstanbul, bugünün bazı İstanbul yazarlarının kolay kolay anlayamayacağı yükseklikte bir şehirdir.

Bugün İstanbul'u ne kadar biliyoruz, tanıyoruz ve anlıyoruz? İstanbul'un bugünkü ahalsinin çoğunluğu yerli turist diyebileceğimiz Türkiye'nin çeşitli yerlerinden göçmüş olan ahalidir. İstanbul kavrayışları da bu mertebededir. Bunların ne kadarının yabancı turistler kadar olsun İstanbul'u anlayabildiklerini araştırmak lâzımdır.

Velhasıl, karşımızda kitap sayfaları arasında okunmayı bekleyen büyük ve muazzam İstanbul var!

REVNAKOĞLU ARŞİVİ ÜZERİNE

— YUSUF TURAN GÜNAYDIN —

1. Revnakoğlu arşivinin bir bölümünü teşkil eden eser önce iki, bir müddet sonra üç cildin daha ilavesiyle beş cilt hâlinde yayımlanıp bize ulaştırıldığında ne kadar sevindiğimizi anlatmak zor. Bir hayırsever veya bir grup hayırsever bu aciliyet kesbetmiş işe el atsa diye çok konuşurduk hocalarımızla. Doğrusu bu işe girişecek olanlara “Allah kolaylık versin!” diye dua da ediyorduk.

REVNAKOĞLU'NUN ÖNCELİKLİ AMACI

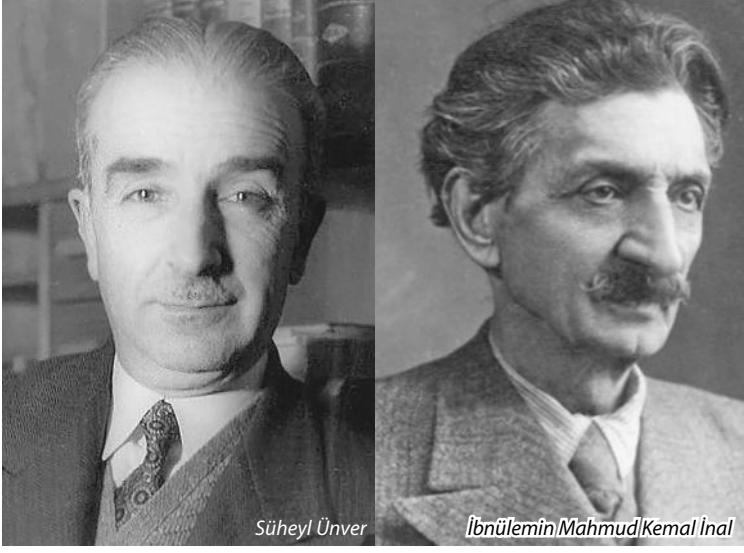
Kitabı elime alınca ilk anda Revnakoğlu'nun arşivi tamamıyla İstanbul'la mı ilgiliydi, diye düşündüm ister istemez. O, bir 'İstanbul arşivi' mi oluşturmaya çalışmıştı? Başlık “Revnakoğlu'nun İstanbul'u” olunca, bugüne kadar daha çok 'biyografi' ve 'tasavvuf tarihi' alanlarına ışık tutacak bâkir malzeme barındırdığına dair bir izlenim edindiğim bu arşiv hakkında bildiklerimi bir sorgulama ihtiyacı duydum doğrusu. Meşhur fil benzetmesini hatırlayabiliriz burada: Revnakoğlu arşivi, tam 337 dosya ve her dosyada onlarca evrak var. Lâteşbih ve lâtemsil, fili kulağından tutan bu arşivi yaprağa, bacaklarından tutan dubaya, hortumundan tutan da boruya benzetiyordu anlaşılan. Yine de öyle sanıyorum ki Revnakoğlu'nun öncelikli amacı bir 'İstanbul arşivi' oluşturmak değildi. Ama dönemin kültür nabzının İstanbul'da attığı da bir gerçektir. Revnakoğlu aslında her 'araştırmacı' gibi bir gün bu malzemedan faydalanmak amacıyla böyle bir çabaya girişmişti şüphesiz. Zaten gerek eserlerinde, gerekse makalelerinde

bu arşivde bulunan malzemeyi öncelikle kendisinin kullandığı/yayınlandığı görülebilir. Bu şekilde şahsi arşiv oluşturmuş hocalarımızda da tanık olduğumuz bir durumdur bu...

Eserin kapağında ve jenerik sayfalarında dikkati çeken ikinci bir durum daha söz konusuydu: Eserde Mustafa Koç adı “müellif adı” makamında yer alıyordu... Sunuşunda “Yaptığım, Revnakoğlu'nun notlarına okuyucu için bir rehberlikten ibarettir.” demesine rağmen, Mustafa Koç adının başında herhangi bir şekilde “hazırlayan” vb. bir niteleme söz konusu değil... Hani Revnakoğlu arşivinin yayını söz konusuysa onu bir “yayına hazırlayan” olmalı, kitabın başlığı da ona göre düzenlenmeli değil miydi? Eserde müellif adının o şekilde yer alması, bakışlarımızı tekrar başlığa yönlendirdi ister istemez: Arşiv sahibinin adı başlığa yedirilmişti: “Revnakoğlu'nun İstanbul'u”... Bu başlığın bir kitap adından çok bir makale başlığına benzediğini vurgulamama izin verin. Yani sanki “müellif” Mustafa Koç, söz konusu arşivi incelemiş, elden geçirmiş ve hakkında geniş bir yazı hazırlamış gibi bir izlenim veriyor.

İlk merakımı giderdikten sonra bu geniş arşivi şanına yaraşır bir biçimde tanıtan bir giriş aradım. Evet, “Revnakoğlu Dosyaları ve Bu Eser” başlıklı bir takdim var. Var ama sadece iki sayfa... Burada, genel bilgiler bulunuyor: Arşiv, tuluat, şeyhler, edebî simalar, mevlidhanlar, mimari konulu malzeme barındırır. Bir kırkambardır fakat oldukça dağınıktır. Müellifin el

Süheyl Ünver

İbnülemin Mahmud Kemal İnal

yazısı da yer yer okunaksızdır. Bu arada geçen zaman içinde birileri “...eksiksiz tasnifi hiçbir zaman yapılamayan bu terekeden çok şeyi alıp götür” müştür Mustafa Bey’in belirttiği üzere.

Peki, eserin ‘hazırlanış’ tarzı konusunda okuyucu bilgilendirilmiş midir? Kısmen evet. Mustafa Bey önce, “İstanbul haritasını açıp şahısları, mekânları, vakaları bu haritaya yayararak Revnakoğlu’nun İstanbul’unu görmek” şeklinde bir çaba sergilediğini ve ilk planda Fatih ilçesine “yayılan” malzemeyi değerlendirdiğini söylüyor. Bundan sonraki aşamada sıranın İstanbul’un hangi ilçesinde olduğunu ise belirtmemiş.

Önemli bir nokta da arşivde yer alan malzemenin hangi usul üzere yayımlandığıdır. Mustafa Bey, bu hususu “Revnakoğlu’ndan aktarılan metinler çok defa farklı bir punto ve mutlaka referansları gösterilerek verildi. Bu çalışmada fark edileceği gibi okuyucuya kolaylık olması için ön hazırlık, kıymetlendirme kısımları bana aittir. Zaman zaman güzergâh üzerinde ihtiyaç duyulan yerlerde ilavelerle bir bütünlük teşkiline gayret edildi. Yaptığım, Revnakoğlu’nun notlarına okuyucu için bir rehberlikten ibarettir. Temin edilebilen diğer kaynaklardan görsel malzeme ve bazen de bahsi geçmeyen yerler için notlar bu çalışmaya katılmıştır.” diyerek açıklıyor.

Bu usul, ilk cildin sunuşunda “dört cilt olacağı” belirtilse de herhalde ilavelerin öngörülemez artışıyla beş cilde çıkan çalışmanın bütününde uygulanmış gözüküyor. Fakat bu durumda biz-

Revnakoğlu arşivi bütünüyle yayımlandığında sadece şehir tarihi değil, yakın dönem mimari, biyografi, tasavvuf, eğitim, güzel sanatlar tarihimize de çok önemli katkılar sağlanmış olacak.

zat Mustafa Bey’in tabiriyle “Revnakoğlu’ndan aktarılan metinler” de barındıran bambaşka bir çalışma ortaya çıktığı söylenebilir hâle geliyor. Kırkambar olduğu vurgulanan bir arşiv, birçok ekler sayesinde -belki istiap haddi de aşılarak- doldurulmuş ve taşırılmış durumda.

Okuyucunun beklentisi bu muydu? Birçok okuyucu açısından kitabın bu hâliyle çıkmış olması daha tatmin edici bulunabilir elbette. Fakat benim beklentim, bu neşirde sadece ve sadece Revnakoğlu’nun notlarını bir araya gelmiş olarak görebilmektir. Yani bu hâliyle eser Revnakoğlu Arşivi olmaktan çıkıp başka bir yere evrilmiş oluyor. Bu durum kapağa ve jeneriğe müellif adı makamında neden Revnakoğlu değil de Mustafa Koç adının yazıldığını da açıklıyor aslında. Mustafa Bey, çalışmasını Revnakoğlu arşivinin ilgili kısımlarını da içeren farklı bir çalışma olarak ortaya koymuş görünüyor.

2. Sosyal bilimlerin hepsi birbiriyle bir şekilde bağlantılıdır; aralarında bıçakla kesilmiş gibi bir ayrım söz konusu değildir zaten. Revnakoğlu arşivine bir fark katan en önemli husus, hazırlandığı zaman dilimiyle ilgilidir. O, kültürümüzün bugününün oluşmasında büyük katkı sahibi bir ara nesle mensuptu; Mustafa Bey’in de sunuşunda vurguladığı üzere o zaman diliminde yaşadı, onlar arasındaki yetişmiş insanlarla görüştü ve -Ali Birinci Hoca’nın böyle durumlarda kullandığı bir tabirle- ‘suyu derinden ve serinden çekti’. Güçlü yanı budur.

AYRINTILI TASNİFE TABİ TUTULMAMIŞ BİR ARŞİV

Zayıf yanları ise bizzat müellifince ete kemiğe büründürülemedi; zaman içinde malzeme kaybına uğramış olmasıdır. Bu zayıflıklardan ikincisi, Revnakoğlu arşivinin -arşivcilik tabi-

riyle ifade edecek olursak- 'ayrıntılı tasnif'inin bir türlü yapılamamış olmasından kaynaklanmıştır daha çok. Mustafa Bey de bu eksikliği vurguluyor; arşiv, Mevlevihane'deyken de, Süleymaniye'ye aktarıldıktan sonra da ayrıntılı tasnife tâbi tutulamamıştır. Süleymaniye'de başlanmış aslında ayrıntılı tasnife ama öylece başlı kalmış bu önemli işlem... Ayrıntılı tasnif olmadan sadece kaba tasnifle araştırmacılara açılan arşivlerin akıbeti pek de iyi olmuyor. Kaba tasnifli bir arşiv, tabiri caizse bir tür 'gömü' hükmündedir. Bu zayıflığın aşılabilmesi ise ayrıntılı tasnifin yapılması yani her bir belgenin ayrı bir arşiv gömleğine konularak kodlanması, numaralandırılması ve bu kod ve numaraların belgenin üstüne kurşun kalemle yazılması, özet fişlerine belgenin özeti ve anahtar kelimeleri kaydedildikten sonra, kutulanıp bilgisayar ortamında bir arama programına aktarılmasından ve dijitalleştirilmesinden söz ediyorum. Ne yazık ki Revnakoğlu arşivi bu bahta erişememiştir.

Mustafa Bey'in çalışması, kaba tasnif üzerinden gerçekleştiği için, hazırlanmasında iş bütünüyle kendisine düşmüş ve o da ilk sorunuza verdiğim cevapta belirttiğim usulü tercih ve takip etmiştir.

3. Bugünkü kültürümüzü yani Cumhuriyet kültürünü aslında Osmanlı döneminde doğup

yetiştirip de Cumhuriyet'e nakleden nesil oluşturmuştur büyük oranda. Dolayısıyla bu nokta çok önemli. Revnakoğlu da o nesilden. Aslında bu bapta aklımıza gelen şahsiyetlerin hemen hepsi o nesilden. İsim sıralayarak mevzuu uzatmayalım ama bu böyle.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E

Gündelik hayatta değişen şey, o kültürün sonraki nesillere aktarımında yaşanan sorunlarla alakalıdır. O nesil üstüne düşeni yapmıştır bana kalırsa. Fakat standart öğretimin yaygınlaşması elbette çok güzel sonuçları beraberinde getirmişse de kültürde bir tür 'seyrelme'ye de yol açmış gözüküyor. Başka nasıl anlatılabilir bilemiyorum. Bahsettiğimiz nesilde yetişmiş insan belki şimdiki kadar çok değildi ama onlar gerçekten 'iyi yetişmiş' gözüküyorlar bugünden baktığımızda. Şimdi hepimiz için standart bir yetişmişlik söz konusu. En iyi yetişenimiz bile o nesil kadar iyi değil gibime geliyor. Onların ürettiği kültür malzemelerine baktıkça ister istemez bu sonuca varıyorum. Sorun bu bana kalırsa...

4. Tekke ve medrese... Tekkeler Osmanlı son döneminden itibaren kontrol altında tutulmaya başlanmıştı aslında. Meclis-i Meşayih, bu alandaki hızlı yozlaşmayı kontrol için kurulmuştur Osmanlı döneminde. Medreseler de hakeza.

Aslında daha Osmanlı II: Mahmud, eğitici yetiştirecek okullar kurmak suretiyle eğitim işini ulemanın elinden almakla medreselerin belini kırmıştı. Ebubekir Bagader'in edite ettiği *Modern Çağda Ulema* adlı kitapta bu hususu veciz bir biçimde anlatan bir makale vardır. Yine Osmanlı döneminde medrese yerine üniversite anlamında Darülfünûn kurulmuştu. Cumhuriyet döneminde de bir müddet devam etti Darülfünûn biliyorsunuz. 1933 Üniversite Reformuyla da son aşamaya geçilmiş oldu. Bu aşamaya Cumhuriyet döneminde gelinmesini III. Selim ve bilhassa II. Mahmud dönemindeki reformların doğal bir sonucu olarak görüyorum. Pat diye olacak şeyler değil. Bu sebeple 1923 Anayasası'nda Cumhuriyet'in "tavzihan tadil" esası üzerine kurulduğunun vurgulanmasını bir tür süreklilik olarak yorumlar bazı araştırmacılar. Fakat Osmanlı'yı dengede tutan, yönetim-ordu-ilmiye-sufiye sınıfları arasındaki uyumlu işleyişte başgösteren -aslında birbiriyle doğru orantılı- yozlaşma da sürüyordu. İrfan Gündüz Hoca, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri* adlı kitabında bu dengenin nasıl bozulduğunu çok yalın bir biçimde açıklamıştır.

REVNAKOĞLU VE AKRANLARININ ÇABASI

Sadece Revnakoğlu ve sizin saydığınız A. Rasim, Reşad Ekrem değil A. Süheyl Ünver, İbnülemin, M. Şemseddin Mısıri hatta Fuad Köprülü, İzmirli İsmail Hakkı ve Şerefeddin Yaltkaya gibi birçok isim dahi tekke ve medresenin, Darülfünûn'un verimlerini bugüne taşımak için çaba sarf etmişlerdir. Değiştirildi ve yasaklandı diye bu tür müesseselerin verimlerini ve olumlu yanlarını yok saymak elbette doğru olmazdı. Revnakoğlu ve akranlarının belirttiğiniz çabası bu bakımdan oldukça anlamlıdır. Onlar söz konusu müesseselerin tarih boyunca oluşmuş verimlerini tanıtmak suretiyle, bunlardan işte o bahsettiğiniz şehir hayatına neler aktarabileceğimize de işaret etmiş oldular. Bu gibi sebeplerle günümüze kadar uzanan bir süreçte mesela mimari mirasımızın restorasyonu için ilk Cumhuriyet yıllarından beri ciddi meblağlar sarf ediliyor hatırlanan, yok edilenlerin ihyası gerçekleştiriliyor. Yazma eserler tıpkıbasımları, çevirileri veya çeviri yazılarıyla birlikte son derece özenli bir biçimde neşrediliyor. Türk Tarih Kurumu'nun

1935'te yayımladığı 1 ve 2 numaralı kitapların Piri Reis'e ait harita ve *Kitâb-ı Bahriye*'nin tıpkıbasımı olması elbette bir tesadüf değil.

5. Aslında güzel çalışmalar yapıldı ve yapılıyor. İşte bu meyanda Mimar Sedat Çetintaş'ın -özellikle sorunuzda vurguladığınız kör kazma'yla mücadelesini gösteren- kıymetli makaleleri merhum İsmail Dervişoğlu tarafından *İstanbul ve Mimari Yazıları* başlığı altında bir kitapta toplandı. A. Süheyl Ünver arşivinden çıkartılıp basılan -bilhassa güzel sanatlarımıza dair- bazı defterler de İstanbul merkezlidir. En son bu arşivden TTK dört ciltlik muazzam bir eser neşretti. M. Yusuf Akyurt'un İstanbul olmasa da Anadolu şehirlerinden birçoğunun mimari tarihine dair *Resimli Türk Âbideleri* adlı on ciltlik eseri de yayına hazır. Yine Hikmet Turhan Dağlıoğlu'nun İsmail Kasap tarafından hazırlanan iki ciltlik *Toplu Makaleler*'inin ilk cildi şehir tarihi vesikalarına tahsis edilmiştir. Hepsisi aklıma gelmiyor ama daha da var tabii.

İşte Revnakoğlu arşivinin yayımlanan bu bölümleri de bu çabanın en son göstergelerinden biridir. Revnakoğlu arşivi bütünüyle yayımlandığında sadece şehir tarihi değil, yakın dönem mimari, biyografi, tasavvuf, eğitim, güzel sanatlar tarihimize de çok önemli katkılar sağlanmış olacak. Mustafa Bey, bu arşivi İstanbul merkezli bir tasnifle yayımlamakla veya büyük oranda bu arşivden yararlanarak bir İstanbul çalışması ortaya koymakla, söz konusu arşivin İstanbul merkezli olduğu izlenimini daha bir öne çıkarılmış oldu. Ama farklı tasniflerle bu çok boyutlu arşiv daha yalın ve deyim yerindeyse daha olduğu gibi de tanıtılabilir. Bu hususa yukarıdaki bir sorunuza cevap verirken de değinmişim; tekrarlamam gerekirse *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, aslında Mustafa Bey'in Revnakoğlu arşivini de aşan bir derleme çalışmasıdır ve jeneriğinin yönlendirdiği üzere kütüphane kayıtlarına da müellifi Mustafa Koç olarak girecektir. Bu durumda Revnakoğlu arşivinin mutlaka aslı hüviyetiyle de yayımlanması gerekiyor.

Elbette sorunuzda belirttiğiniz tarih çalışmalarında Revnakoğlu'nun da ayrıcalıklı bir yeri olacak ve böylece bugüne kadar âtlı vaziyette bekletilen bu malzeme gün ışığına çıkmış olacaktır. Çıkartanlara her hâlükârda minnet borçluyuz.

REVNAKOĞLU NOTLARINDA İSTANBUL: OSMANLI KÜLTÜREL MÜSLÜMANLIĞI, TESPİTLER VE GÜZİDE ŞAHSİYETLER

— METİN ÖNAL MENGÜŞOĞLU —

Tarih bilgisine pek değil ama şehir tarihi kitaplarına her nedense öteden beri ilgi ve merakım fazladır. Kendimi enikonu apoletli bir devlet demiryolu memuru çocuğu olarak daima şehirde ve şehirli olarak görmüşümdür. Yaz tatillerini geçirdiğimiz Harput'un Buzluk Bağlarındaki mütevazı dede çiftliğimiz köy olmadığı gibi Harput'u da asla bir kasaba gibi görmemişimdir. Nüfus yerine nüfuzu önem-sediğim için doğduğum Harput şehri mevcut harap vaziyetine rağmen tarihî ve muhteşem bir kültür havzasının merkeziydi benim nazarımda.

İshak Sunguroğlu'nun epeyce hacimli, dört cilt tutarındaki *Harput Yollarında* adlı eserini liseli yıllarımda okumuştum. Fikret Memişoğlu'nun daha ziyade folklor ve musikiye dair *Harput Ahengi* kitabını da aynı tarihlerden beri biliyorum. Her iki eser de akademik bir disiplin taşımadığı gibi özellikle ilk eser darmadağınık malumat yığını hâlinde idi ve ne yazık çok kötü bir baskı ve ciddi bir edisyon ile redaksiyondan mahrum biçimde yayımlanmıştı. Gelin görün ki bugün bile üniversitelerde Harput üzerine yapılacak akademik çalışmalara kaynak arandığında öğrencilerin eline yine de bu iki eser verilmektedir. Çünkü bu iki fahri ve özverili eserden gayri işe yarar çalışma bulmak çok zordur.

SAHİCİ ŞAHİTLİKLER

Tespitler, bilgiler, şahsiyet tanıtları bir intizam içerisinde olmaksızın söz açıldıkça karşımıza çıkmaktadır bu eserlerde. Tıpkı şimdi üzerinde düşüneceğimiz Cemaleddin Server Revnakoğlu'nun İstanbul ve "Güzideler Kafilesi" dediği şahsiyetler üzerine ve onlar hakkında tuttuğu notlardan hareketle yayımlanmış ciltler dolusu metinlerde olduğu gibi.

Kısaca Revnakoğlu 1909 İstanbul doğumlu saraya yakın duran bir ailenin çocuğudur. Dönemin en muteber mektebi olan Galatasaray Lisesi'nde Halit Fahri Ozansoy, Hasan Âli Yücel, Fazıl Ahmet Aykaç gibi edip, siyaset adamı ve münevverlerin öğrencisi olmuştur. Okuldan ayrılıp kendini yetiştirmeye başlamış ve Ömer Nasuhi Bilmen, Elmalılı Hamdi Yazır, Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat, Tahirü'l Mevlevi, Rıfki Melûl Meriç gibi ilim ve sanat insanlarına yakın durmuştur. Ayrıca sahne sanatlarına ilgisi birkaç sahne denemesi ve bu hususta kimi yazılarla mecmualarda görünmesi sonucunu doğurmuştur. İstanbul tekkeleri, camileri, tarikatları ve hazireleri üzerine ciddi ve fahri temayülleri sebebiyle kitabeler uzmanı, arşivci ve bu sahalarda müşavir olarak çalışmıştır. Müzeler, dergâhlar, fütüvvetnameler, takvimler, fermanlar ve edebi notları Osmanlı Türkçesinden okuyarak muhtelif mecmua ve gazetelerde yayımlamıştır.

Revnakoğlu'nun notları öyle tespitler sergilemektedir ki geleceğin sosyolog ve psikologları oradaki malumattan hareketle ferdi ve toplumsal hayat hakkında yepyeni açılımlar sağlayacaklardır.

Onun nihayet elimizde beş cilt hâlinde yayımlanmış bulunan notları büyük bir külliyat olarak İstanbul merkezli son derece kıymetli bir şehir tarihi çalışması sayılabilir. Ne var ki Revnakoğlu akademi disiplinine sahip olmadığından ve yaşarken tertipleme imkânı da bulmadığından beş ciltlik bu eser tıpkı yukarıda zikredildiği gibi İshak Sunguroğlu'nun *Harput Yollarında* adlı eserine benzer bir izlenim bırakmaktadır. “Kitabeler uzmanı” diye tanınan yazarın bütün dağınıklığına rağmen mevcut eseri baha biçilemez malumat içermektedir. Yalnızca kendi yaşadığı dönemi değil, cami, medrese, tekke, zaviye gibi mekânların kitabelerinden okunarak geçmişe doğru da önemli bilgiler taşımaktadır.

“İstanbul Kültür Okumaları”, “İstanbul’un İç Tarihi” ana başlıklarıyla muhtelif bölümlerde okuyucunun karşısına çıkan aktarımlar kanaatimce Osmanlı'nın halkına yaşattığı Türk Tipi Müslümanlığa dair ferdi ve içtimai sahici şahitlikler taşımaktadır. Memleketin en yüksek münevverleriyle düşüp kalkan Revnakoğlu'nun notları Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet'te yaşanan kültür mahallesinin mahremiyetine dair öyle tespitler sergilemektedir ki geleceğin sosyolog ve psikologları oradaki malumattan hareketle ferdi ve toplumsal hayat hakkında yepyeni açılımlar sağlayacaklardır.

Söz gelimi sıra Mehmet Âkif'i anlatmaya geldiğinde Ali Rıza Kuşadalı'dan nakledilen niteleme şöyledir: “Safahat, edebiyatın mushafıdır.” Süleyman Nazif'in ise bakışı şöyle özetleniyor Âkif'e dair: “Âkif, aruzun Hz. Davud'udur.” Tam

da Türk Tipi Müslümanlık dediğim anlayışı yansıtan bu nitelemenin Osmanlı usulü Ehl-i Sünnet itikadında rastladığımız Ahmed Yesevi, Süleyman Bakırgani, Hacı Bektaş Veli, Hacı Bayram Veli, Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi Anadolulu mistiklerinin menkıbeleriyle tıpatıp örtüşmektedir. Nitekim Molla Cami'nin Celalettin Rumi hakkındaki ifadesini Mehmet Âkif'e yakıştıran sözün başı şöyle idi: “Mevlana Peygamber değil ama kitabı var.”

Revnakoğlu ise Âkif hakkında onu dönemin öteki münevverleriyle karşılaştırırken şöyle yazmıştır: “Terazinin gözünde gözlük kılıfı, çakmak fitili, enfiye kutusu değil deha var.” Hemen tamamı nargile ve tütün tiryakisi olan dönem münevverlerinin taşıdıkları terazinin gözündeki nesnelere ayrıca bir de kadife kılıfı kehribar marpuç eklenmeliydi. Durmadan dönem diyerek, dönemi tanımlayarak konuşunca anılan dönemin Osmanlı'nın yıkılışına, Meşrutiyet ardından Cumhuriyet'in kuruluşuna dair tanıklıklar olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

İSTANBUL'UN İÇ TARİHİNİN DEĞERİ

Vurdumduymazlığın, günü gün eylemenin Müslüman ahaliye neye mal olduğunu görebilmek için Revnakoğlu'nun notları okunduğunda bedii zevk, estetik kaygısı, sanat aşkı bile sayılsa sefahat ve ehli keyf düşkünü münevverlerin hâli yeterli fikir verecektir. Özen ve belli bir dikkatle bakıldığında görünen ne yazık ki Müslüman dünyanın mevcut ahvali olacaktır. Hiç şüphe yok ki eldeki notlar hem Müslüman fertlerin hem de topyekûn bütün İslâm mille-

tinin bugün yaşadığı zillet hayatına dair acılı fotoğraflar aksettirmektedir. Bu böyledir lakin notların kaleme alındığı, tespitlerin yapıldığı yıllarda tam beş yüzüncü yılını Müslüman toplumun başşehri olarak yaşayan İstanbul'a dair yazarın âdeta kılı kırk yarararak keşfedip aktardığı malumat sanki laik, Batıcı ve tarih karşıtı rejimin gözünden hatta hışmından kaçırılmış, kurtarılmış bir hazine değerindedir. En önemli yönü sanki budur eldeki dağınık görüntü de verse kayda geçirilmiş, Latin alfabesine aktarılmış olan bu metinlerin.

Doğu Roma'nın ve ufkuna sindirilmiş Grek ruhunun üzerine Osmanlı Müslüman mührünü vuran yepyeni mimari unsurları olan camiler, özellikle de minareler, tekkeler, medreseler, hanlar, açık-kapalı çarşılar, hamamlar, çeşmeler öncakilere nazaran çok farklı bambaşka bir medenileşmenin/şehirleşmenin tarihe kayıt düşen, not düşen nişaneleridir. Revnakoğlu büyük bir özveriyle neredeyse bütün o eski İstanbul'un çetelesini tutmuş görünmektedir. Birinci Cumhuriyet hükûmetlerinin başlangıcından itibaren şehirleri ve medeni telakkiyi Batılı espri ve modelleri kopyalayarak yerleştir-

meye çalışan laik-Kemalist anlayışına karşı, arz üzerinde silinemez izler bırakmış bulunan bu Osmanlı eserlerinin âdeta onların gözlerine so-karcasına tespiti, ayağa kaldırılması, hatırlatılması ve tanıtılması bakımından muhteşem bir eser karşısındayız. Sanatın bütün öteki beşeri çabalar içerisinde yaşanan ferdi ve toplumsal hayat üzerindeki etkisi ve rolünü görmek, anlamak arzusu taşıyanlar salt İstanbul'daki Osmanlı mimari şaheserlerine bakarak fikir sahibi olabilirler. Laik rejim onları ne kadar görünmez kılmaya çalışırsa çalışsın onlar yine de şehrin muhtelif mahallerinde kendilerini görebilecek bazı gözlere görünerek hangi inancın ve idrakin ürünleri olduklarını hâl diliyle haykırmaktadırlar. Revnakoğlu'nun *İstanbul'un İç Tarihi*'ne dair keşif faaliyeti okuyucusuna işte bu hususta büyük destek ve yardımcı olması bakımından hayli önemli görünmektedir.

Okumalarım beni yanıltmadıysa ahşap konakların, cami, medrese ve tekke yapılarının, yola giden hazirelerin yerine dikilen beton blokları eleştirir ve kaybolmuş İstanbul şehrine sahiplenirken bu eserde satır aralarında sanki örtülü biçimde bir sebep arayışı da gözleniyor. Cumhuriyet ve ardından gerçekleştirilen önceki model ve hayata dair darbeler yegâne suçlu olmasa gerektir. En uç tasavvufi inanış ve kabullenişin bir örneğini "Kibar-ı Evliya" sayılan Kâzım Bey'in manevi kudreti zikredilirken öğreniyor, görüyoruz. Bu zat İstanbul'da yaşarken bile hiç gitmediği Yemen'deki müritleri üzerinde tasarruf sahibi olabilecek bir kudret sahibiymiş gibi gösterilmektedir. Mistisizm ekollerinin birçoğunda Allah ile kul arasına girdiği inancına sahip öyle mürşitler tahayyül edilir ki onların yukarıdakine benzer gaybi tasarrufları konuşulmaktadır.

"Büyük Türk Velisi" sıfatı takarak Revnakoğlu'nun tanıtımaya çalıştığı kimilerinin, esasen kendi lisanıyla söylenecek olursa "Masal ve hayal mahsulü" denilebilse de onların "La mevcude illa hu" terkibiyle şöhrete ulaşan inanç umdesinin neticede şirk gibi tehlikeli bir vadiye çıkacağını belki de hiç düşünmemişti. "Allah'tan başka mevcut yoktur!" ve benzeri hezeyanlar ne yazık ki en münevver muhitlerde bile en fazla kimi tevillerle yine de muteber sayılmıştır.

TÜRK TİPİ MÜSLÜMANLIK

Notlardan öğrendiğimize göre Mehmet Âkif'in babası İpekli Tahir Efendi'nin bile Paşmak-ı Şerif Baba Efendi Tekkesi mensubu olduğu bir ortamda bize göre artık eskiler olan o neslin neredeyse tamamı illa bir tekke mensubu olarak zikredilmektedir. Osmanlı ya da Türk Tipi Müslümanlık diyerek sıfatlandırmayı haklı çıkartacak ciddi veriler aktarılmaktadır eserde. Metin "İstanbul Kültür Okumaları" başlığıyla sunulduğuna göre kültür insanlarının inanç ve meşguliyetlerinin neredeyse tümü bir tekke merkezli olunca başka bir açıklama hatıra gelmemektedir. Söz gelimi bir zamanların ordinar-yüsü olarak hatırlanan Ali Nihat Tarlan'ın bizzat kendisinin bir Bektaşî Dedesi olduğu bilgisi düşündürücü değil midir? Ne var ki babası bile bir tekkeye mensup iken Mehmet Âkif hakkında Tahir'ül Mevlevî'nin şu sözünü aktarmadan

lik, Kadirilik, Mevlevilik, Uşşakilik, Cerrahiye, kurumsal anlamda bunların tamamı görünecektir. Başlarındaki mürşitlerin tasarruf sahibi sayıldığı bu merkezler birer Osmanlı kurumlarıydılar. Osmanlı yıkılırken, kendi tekkeleri devlet tarafından resmen kapatılırken insan soramadan edemiyor, tasarruf sahibi mürşitler neredeydiler? Eserde Nail-i Kadim'in şu dizeleri manidar biçimde aktarılırken okuyucunun hatırasına önceki cümledeki soru gelmez mi?

"Kendi elimle yâre kesip verdiğim kalem
Fetva-yı hûn-ı nâ-hakkımı yazdı iptida"

Revnakoğlu notlarının "Güzideler Kafilesi" diyerek her birinin biyografisine dair bilgiler aktarmak arzusunda bulunmasına rağmen tamamlayamadığı ancak yine de okuyucusunda onlar hakkında ortalama birer izlenim bırakan eserin yayımlanması kanaatimizce büyük bir

Revnakoğlu'nun notları okunduğunda bedii zevk, estetik kaygısı, sanat aşkı bile sayılsa sefahat ve ehli keyf düşkünü münevverlerin hâli yeterli fikir verecektir. Özen ve belli bir dikkatle bakıldığında görünen ne yazık ki Müslüman dünyanın mevcut ahvali olacaktır.

geçmez, Âkif'in sahici bir sevdalısı olan Revnakoğlu: "Âkif'in bir kusuru var; derviş değil."

Biraz daha ileri giderek Bursa'da sıklıkla anılan Niyazi Mısırî Dergâhı'nın son postnişini "Mehmet Şemsettin Efendi" namı kişinin Gazi Mustafa Kemal'e tarih düşürdüğü bilgisi ayrıca önem arz etmektedir. Bunun dışında bizzat Atatürk hakkında yazdığı şiir de varmış. Açıkçası Osmanlı'nın çöküşü Cumhuriyet'in kuruluşu ve elbette çöküşle beraber gelen gerileme, toprak kayıpları, toplumun kendi tarihinden kopuşunun hızlanması, yoksulluk, yabancılaşma gibi değişim ve dönüşümlerin sebep ve gerekçelerini arayanların, bu hususta düşünenlerin, memleket münevverlerinin hayatlarına, meşguliyetlerine, uğraklarına bakmaları çok önemli ipuçları verecektir.

Resmî anlamda devlet tarafından kapatılmadan önce İstanbul şehrinde mevcut ve aktif tasavvuf muhitlerinin rengine bakıldığında Celvetiye, Rûfaiye, Halvetiye, Melamiye, Bektaşilik, Nakşi-

hizmeti ifa etmektedir. Toplumun nereden nereye nasıl ve niçin geldiğini dikkatli bir nazara öğretici, bir hayli malzeme, malumat içermektedir. Kimsenin pek hatırasına gelmezdi ki "kitabeler uzmanı" resmî sıfatıyla görev yapan bir adam, gerek hazirelerdeki mezar taşlarını, gerek medrese, tekke, mescit, cami, han, hamam, çarşı gibi tarihi mekânların kitabelerini okuyarak şehir tarihi kültürüne böyle kıymetli bir eser kazandırsın. Onun çabasına saygı duyarken bütün noksanlarına rağmen başka toplumların tarihi ile kıyaslandığında Osmanlı Devleti'nin özellikle de başşehir olarak kullandığı İstanbul'a verdiği önem, yüklediği eserler ve vurduğu mühür yine de İslâmî bir kimlik taşımaktadır.

Revnakoğlu rivayete göre üzerinden uzun zaman geçtiği için karda, yağmurda, boranda mermer taş üzerinde olmasına rağmen giderek silikleşmiş mezar taşları ve kitabelerdeki şahitlikleri, bilgileri, ifadeleri, üzerlerine tebeşirle çizgiler çekip, pertavsızlar kullanarak okumaya çalışmış, bunu büyük oranda da başarmış

görünmektedir. Yaptığı işi tıpkı önceki dönemin diğer münevverleri gibi bir haz, bedii zevk ve sanat sevdası uğruna gerçekleştirmiş ve kendinden sonraya bırakmıştır.

Kişisel anlamda bu satırların yazarı olarak Revnakoğlu okumaları üzerinden beni asıl düşündürdüren mesele İstanbul gibi asırlardır toplumun gözbebeği olan şehrimize dair malumatı asla görmezden gelmeden ve değersizleştirmeden, her seferinde özel bir isim takarak üzerinde durduğum Müslüman unsuru hakkındaki giderek sahilleşen kanaatlerimdir. Osmanlı Türkçesinden neredeyse bütün münevverlere aşılınmış teşrifat dilinden rahatsızlığım, aşırı nezaket gösterisinin riyakârlığa evrilme tehlikesine uzanma endişelerimden kaynaklanmaktadır. Ana sebep ise çok küçük miktara vardığını düşündüğüm istisnaları saymazsak, bütün Osmanlı tarihi boyunca Selçuklular'da adımı atılmış medreseler civarında bir oluşum ve öğrenimin aksamasıdır. Onun yerine ne yazık ki daha ziyade tekke ve zaviyeler etrafında kümelenmenin benimsenmesi giderek bir meskenete ve de tembelliğe dönüşmüş ve mevcut akıbeti yaratmıştır; görüntü ve aktarılan bilgiler sanki böyle konuşmaktadır.

Selçuklu'da ilk kez Anadolu'nun muhtelif şehirlerine yayılan medreseler de aslında sonunda birer iyi Arapça öğrenilen ancak düşünmeye açık küçük bir penceresi bile bulunmayan yalnızca eskileri öğüten bir değirmene dönmüşse de Osmanlı'da tersinden, görüldüğü kadarıyla âdeta tamamen sönmüştür. Ancak on sekizinci yüz yılda bütün dünyadaki aydınlanma şeklinde dillendirilen uyanışa paralel bir silkinme yaşanmışsa da orijinal eser üretimi boyutunda bir hareketlenme pek olmamıştır. Böylece neredeyse bütün Osmanlı tarihi boyunca hicretin ilk üç yüz yılında ortaya konulmuş bulunan eserlerin şerh ve haşiyeleriyle yetinilmiş, bırakınız fıkıh itikatta bile olmaması gereken ve ihdas edilmiş tek tip bir mezhebin izleği sürdürülmüştür. İşte bu yüzden Mehmet Âkif'in şu mısraları büyük önem taşımaktadır:

“Medresen var mı senin, bence o çoktan yürüdü Hadi göster bakayım şimdi de İbn-i Rüş'tü. İbn-i Sina niye yok? Nerde Gazali, görelim? Hani Seyyid gibi Razi gibi üç beş âlim?”

“GÜZİDELER KAFİLESİ” MÜNEVVERLERİ

Osmanlı saray, malikâne ve konaklarında zaten son üç yüzyılında Batılı bir hayat modeli yoğunlukla yaşanır hâldedir. Aile hayatı Anadolu'da aşiretler arasında çoğunlukla töreleri din ve meşrepleri sanarak yürümüştür. İstanbul'daki Batı özentili hayatların ise esasen sahil İslâmî bir görüntüsü yoktur. Var olanın da baştan sona âdeta ruhsuz ve şekilci görüntüsü tatmin edici değildir. Revnakoğlu notları okuyucuya bir tekkeye mensubiyeti dinî bir zaruret olarak gören münevverlerden haber vermektedir. Neredeyse anılan bütün münevverlerin ahvali ne yazık ki dine dair büyük bir yanlış anlamamanın tezahürü olarak, yaşarken değil, ölümlerinde lazım olan bir tutulma, bağlanmayı inanç zannedecek boyutta yanlışlar taşımaktadır.

Mehmet Âkif merhumun “Ya açar bakarız nazm-ı celilin yaprağına/ Yahut üfler geçeriz bir ölünün toprağına” mısralarıyla dile getirdiği eleştiri tam da bizim ve elbette Revnakoğlu tarihi üzerinden yapmaya çalıştığımız okuma modelinin terennümü gibidir. Yine Akif: “Ölümler dini değil bu din” derken de muhtemelen çevresinde gördüğü yanlış ve eksiklere dair konuşuyordu. Bir yerli felsefecinin tespitiyle söylenecek olursa “Güzideler Kafilesi” olarak yazarın tanıttığı münevverlerin çok büyük bir ekseriyeti ne yazık ki “şairaneliğin karanlığında” selim kalplerin nazarlarından görünmez olmuşlardır. Ve bunu bizzat kendi tercihleriyle yapmışlardır. Benzer hadiselerde daima devleti ve onu yönetenleri suçlayan zihniyet sahipleri ne yazık ki tarihlerde de kendi eksik ve kusurlarını görmekten uzak durmuşlardır.

Söz başından beri bu yazıda kullanılan eleştirel dile en güzel tanıklık edecek olan Revnakoğlu'nun Hafız Kemal adlı şairden aktardığı aşağıdaki şiir, aslında bütün tarihi hakikate ve bu yazıdaki kanaatlere destek mahiyeti taşıyor diye düşünülmüştür.

“Arz-ı hâlim gel kıraat eyle Allah aşkına
Var mı cürmüm bir kusurum söyle Allah aşkına

Sabra tâkat kalmıyor gördükçe refâtın senin
Sümbülistan içre gezme öyle Allah aşkına

Çünkü kalbim her dem meyus mükedder sevdiğim
Sûz-nâk olmak reva mı böyle Allah aşkına.”

İSTANBUL KİM(İN)DİR?

— KAMİL ERGENÇ —

Şehirlerin de kimlikleri vardır. Orada mukim olanlara ruh veren öğretiden iz/ler taşır bu kimlikler... Sokaklarında, caddelerinde, mahallelerinde dolaştığınızda o şehrin “kim” olduğunu, aidiyetini, mensubiyetini hemen anlarsınız... Her zerresine sinmiştir kimliğin izleri... “Mekânın şerefi orada oturandandır.” kavlinin ispatıdır âdeta izler... İnsan gibidir şehirler... Canlıdır yani... Doğar, büyür ve ölür... Şayet muhatabına canlılık bahşedecek bir ruha sahipse her yeni kuşakta yeniden doğar, dirilir... Kimlik ile kişilik arasında, biri diğerinin mütemmim cüzü olmak üzere, çok yakın bir ilişki vardır. Kimliğin inşasında rol oynayan öğreti, kişiliğin (şahsiyetin) tebarüz etmesini de sağlar. Demek ki “kim”lik ve “kişi”lik birbirinden bağımsız değildir.

Şehirlerin de mümini, münkiri, münafığı, müşriki, fasığı vardır. İnsan, tabiatı icabı medenidir denir. Doğrudur. Ahlaki ilkelerden bahsedebilmek için birlikte yaşamak zorunludur... İnsanlardan uzakta tek başına yaşayan birinin ahlaklı ya da ahlaksız olması bir şey ifade etmez. Hukukun ikamesi ve işlerliği de birlikte yaşamaya karar veren insan topluluklarında mümkündür. Özgürlük ve kölelik de öyle... Özgürlüğün kayıtsızlık/hadsizlik anlamına gelmediğini, köleliğin istiskal edici bir mahiyete sahip olduğunu birlikte yaşamaya karar veren insanlar bilebilir. İnsanın mekânla kurduğu ilişki onun aşkın/metafizik boyutunu havidir. Mekânın bizatihi kendisinde kutsiyet aramak beyhudedir. Orayı anlamlı kılan, değer yükleyen insandır. Şehirler, birlikte yaşamaya karar vermiş insan topluluklarının aşkın/ metafizik yoğunluklarının ve bu yoğunluğun ete kemiğe büründüğü mekânlardır.

ŞEHİR VE HİCRET

İnsanlık tarihi boyunca dinin/itikadın/inancın belirleyici ve tayin edici olmadığı bir zaman dilimine tesadüf etmek zordur. Yüce Kur’ân insanın dünya sürgününü nübüvvetle başlatır çünkü... Nübüvvet, Allah’ın (c.c.) insanlık ailesine en büyük lütfudur... Fitratı/tabiatı/ özü gereği insan “bağlanmaya” mecburdur. En ilkel kabilelerden en modern uygarlıklara kadar inanç/itikad yegâne belirleyicidir. Tarihin son üç asrında, adına aydınlanma denilen proje aracılığıyla metafizikten bağımsız fizik, ruhtan bağımsız beden, ahiretten bağımsız dünya, nübüvvetten bağımsız tarih algısı tahkim ve terviç edilmeye çalışılsa da, ortaya çıkan durum, büyük bir inhıraf olarak aydınlanmanın gözden geçirilmesinin ve insanın aşkın boyutunun görmezden gelinmemesi gerektiğinin itirafı gibidir. Bugün küreselleşmeye çalışan modern uygarlığın eksiksiz bir biçimde Judeo-Hristiyan kodlar taşıdığı inkâr edilemez. Her ne kadar bu kodlar kendisini neoliberal/kapitalist dünya görüşü ve hayat tarzının içine gizlemiş olsa da, biraz eşelendiğinde gerçek ayan beyan ortaya çıkmaktadır.

İyi bir öğretmen olan tarih, medeniyetlerin karakteristik özelliklerinin şehirlerde içkin olduğunu söyler. Yani bir medeniyetin insan-insan, insan-mekân, insan-tabiat ve insan-Tanrı ilişkisinin mahiyetine ve keyfiyetine vukufiyet kesbedebilmek için şehirlere odaklanmak elzemdir. Evlerin düzeni, sokakların biçimi, eğitim, sağlık, siyaset, hukuk vs. alanlarda icat ve inşa edilen yapılar/kurumlar, üretim ilişkilerinin mahiyeti, ticari faaliyetler vb. o şehirde egemen değer

sisteminin, ruh veren itikadın/inancın izlerini taşır. Yesrib'in Medine, Jerusalem (Yeruşalim)'in Kudüs, Konstantiyye'nin İstanbul olmasındaki hikmet, kanaatimce, burada gizlidir. Nebevi öğretinin kılavuzluğunda yeni bir sosyal gerçekliğin inşası, bu gerçekliği sürekli ve cazip kılacak yapıların teşekkülü şehrin doğasının değişimine sebep olacaktır. Özellikle Yesrib'in Medine olma süreci dikkat çekicidir. Çünkü bizzat Nebi (s.)'in eliyle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla istisnai bir örnek ve biricik referanstır... Yesrib, nebevi önderliğin şemsiyesi altına girmeyi kabul eden müminlerin müstakil bir cemaat olarak kendilerini ispat ettikleri ilk yer olduğu için Medine adını almıştır. İlahi vahiy Mekke'de nazil olmasına rağmen Medine Müslüman cemaatin müstakil varlığının tebarüz ettiği ilk belde olmuştur. Anlıyoruz ki İslâm noktayı nazarından şehir, nebevi önderliğe ram olanların kendi hukuklarıyla-iktisatlarıyla-siyasetleriyle hâsılı kelim itikatlarının bütün boyutlarıyla yaşandığı yerdir. İnzal Mekke'de başlamasına rağmen burası şehir vasfı kazanmadı. Çünkü müminler topluluğu henüz inançlarının/itikatlarının hukuki-siyasi-iktisadi-içtimai boyutlarını yaşa-

yacak bir cemaat olmamışlardı. Ne zaman ki Yesrib'e hicret ettiler o vakit burası Yahudi-Hristiyan-Müşrik inanç gruplarının arasında İslâm itikadına bağlı müstakil bir topluluk olarak Müslümanların varlığına şahit oldu. Bu şahitlik tir Yesrib'i Medine yapan... Yüce İslâm itikadının hukuki boyutlarını içeren aziz beyanının Medine'de nazil olmasının hikmeti de (Allah'ü a'lem) bu olsa gerektir.

Şehir inşasının hicretle bağı görmezden gelinemez. Yesrib'in Medine olmasına vesile olan ufuk şüphesiz ki hicretle anlamlıdır. Küfrün, şirkin, tuğyanın egemen olduğu bir beldeden uzaklaşıp, tevhid akidesinden ilham alan bir şehir inşa etmek... Bu şehrin rengini, kokusunu, tadını tevhid akidesiyle belirlemek... Hicret sadece somut bir mekândan başka bir mekâna gidiş anlamına gelmez. Cahili değerler sisteminin belirleyici ve tayin edici olduğu sosyal gerçekliği terk ederek, yüce İslâm'ın gölgesine sığınmak suretiyle yeni bir gerçeklik inşa etmeyi de içkindir hicret... Bu sığınma öylesine güçlüdür ki, İslâm'ın dışındaki bütün inanç ve itikatlar batıl (yani ind-i ilahide makbul olmayan) olarak kabul edilir. Peygamber (s.)'in hicretin hemen akabinde ilk iş olarak

mescit inşa etmesi Müslüman muhayyilenin şehir tasavvurunda merkezi önemi haizdir. Mescit, mübarek İslâm inancının gölgesine sığınan müminlerin birlikteliğinin sembolü olduğu kadar, İslâm cemaatinin hayati soru(n)larının konuşulup çözüme bağlandığı yerdir aynı zamanda. Bundan dolayıdır ki, Müslümanlar yeni bir şehir inşa ettiklerinde ya da bir şehri fethettiklerinde öncelikle mescit inşa etmiş ve burayı şehrin kalbi gibi konumlandırmıştır.

Yesrib'de Nebi'nin elleriyle inşa edilen mescit orayı Medine kılan en mühim şiaıdır. Mescidin ardından pazarın inşası gelir ki, İslâm milletinin ticaret hukukunu en kâmil manada uygulayacağı yer kendine ait pazarıdır. İktisadi bağımsızlık adımıdır bu bir anlamda... Burada yüce İslâm'ın ilke, prensip ve umdeleriyle şekillenmiş bir ticari hayatın ikamesi diğer inanç gruplarını bile cezbedecektir. Tefeciliği, faizi, rüşveti, stokçuluğu, aldatmayı kesin bir dille yasaklayan muazzez İslâm'ın ticaret anlayışı Medine'de kısa sürede meyvelerini verecek ve Müslüman tüccarlar İslâm'ın yayılmasında çok etkili olacaktır. Şehrin kalbinin mescitte atması nebevi önderliğin gölgesine sığınmanın göstergesidir. Mescit ilmî/entelektüel merkez olması münasebetiyle de şehre hayat bahşeder. İlim ve hayat birbirinden kopuk olmamalıdır. Nebi'nin eliyle şekillenen mescitte ilim sevdalıları olarak suffe ashabı sonraları Müslümanlara mescit-medrese birlikteliğini ilham edecek, İslâm şehirlerinin alamet-i farikası olarak bu birliktelik asırlarca yaşatılacaktır.

Mescit, medrese ve pazar eksenli şehir tasavvuru mimariye de etki edecektir. İslâm tefekkür geleneğinde kemalin ifadesi olarak daireye verilen önem şehir planlamasında da ekili olacaktır. Mescit, medrese ve pazar etrafında daireler çizerek dışa doğru genişleyen şehirlerimiz insan-insan, insan-tabiat, insan-eşya ve insan-Allah ilişkisinin kâmil manada tecessüm ettiği mekân örnekleri olarak tebarüz edeceklerdir. Hayatı ve ölümü birbirinin mütemmim cüzü olarak gören inancımızın tezahürü olarak mezarlıklar şehrin içinde, herkesin her zaman görebileceği yerlerde yapılarak profan, mekanik dünya tasavvuru ve hayat anlayışının ikamesine izin verilmeyecektir. Roma'da şehrin dışına inşa edilen mezarlıklar bu uygarlığın materyalist, müstehcen, profan mahiyetinin gereği idi.

İSTANBUL'UN İSTISNAILİĞİ

Gerek jeopolitik konumu gerekse asırlar boyunca Ortodoks Hristiyan dünyasının kalbi olması münasebetiyle İstanbul, şehirler içinde çok özel çok istisnai bir yere sahiptir. Onun bu ayrıcalığı Türkiye'nin de alelade bir ülke olmadığına, bu nedenle BM'ye kayıtlı herhangi bir ülke gibi görülmemesi/değerlendirilmemesi gerektiğine delalet eder. Dolayısıyla başlıkta sorduğumuz "İstanbul Kim(in)dir?" sorusu aynı zamanda "Türkiye Kim(in)dir?" sorusunu da içkindir. Üzerinde yaşadığımız topraklar henüz İslâm beldesi (Dârü'l-İslâm) olmazdan evvel Hristiyan Doğu Roma'nın egemenliği altındaydı. Urfa, Mardin, Antakya, Trabzon, Khalkedon (Kadıköy), İznik gibi teolojik/teopolitik etkisi güçlü kentlere ev sahipliği yapıyordu. Pers-Roma savaşlarının ana üssüydü. Öyle ki yüce Kur'ân'da Rûm Suresi adıyla maruf beyanda Pers-Roma savaşına atıf vardır. Mekkeli müşrikler kendileri gibi pagan (putperest) olan Perslerin Roma'yı mağlup etmesine sevinmiş ve Müslümanlara "İşte gördünüz mü? Sizin gibi kitap/nübüvvet ehli olanlar bizim gibi putperest olanlara yenildi. Biz de sizi yeneceğiz." diyerek bir tür psikolojik savaş yapmışlardı. Mübarek Kur'ân bu tarihî hadiseye atıfta bulunurken, Romalıların yakın bir zamanda galip geleceğini müjdelemiş, kısa bir süre sonra bu müjde gerçekleştiğinde ise müminler mesrur olmuştu.

Romalıların Yunan'dan tevarüs ettikleri ırkçı-materyalist ve müstehcen sosyal gerçekliği Hristiyanlıkla mezceden teopolitik adım bugünkü Anadolu topraklarında atılmıştı. Sadece bu da değil. 381'de İstanbul'da toplanan konsil Aryanistliği yasakladı ve Ortodoksluğun doğumuna vesile oldu. 1054'te ise Batı Roma ile Bizans (Doğu Roma) kiliselerinin kesin ayrımı, hem Latin Avrupa'nın hem de Katolikliğin İstanbul'la arasına mesafe koyması anlamına geliyordu. 1204'te IV. Haçlı Seferi Katolik Latin Avrupa'nın Konstantiyye'yi yağmalamasıyla sonuçlandı. İstanbul'un fethi arifesinde söylenen "Latin serpuşu göreceğime Müslüman sarıgını tercih ederim." sözünün arka planında, Bizans Ortodoksluğunun IV. Haçlı Seferi'nin barbarlığına tanıklığı vardır. Doğu Hristiyanlığı Batı Roma'dan ayırdıktan sonra genişlemesini (Konstantiyye merkezli olarak) sürdürecektir. Bugünkü Kiev-Rusya havzası 950'li yıllarda

Hristiyanlığa intisap ederek Ortodoksluğun kuzeye doğru genişlemesini sağlayacaktır. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren Rusya'nın İstanbul'a dönük iddiaları (Ortodoks Hristiyanların hamiliği bağlamında) bu tarihi arka plandan bağımsız değildir. Öte yandan bin yıldan fazla aynı kilise etrafında kümelenen Rusya ve Ukrayna'nın birkaç yıl önce kiliselerini ayırması, daha doğrusu Ukrayna'nın Rusya'dan bağımsızlığını kazanmak amacıyla bağlı olduğu kiliseden ayrılıp kendi bağımsız kilisesini kurması adımı da İstanbul'da atılmıştı, hem de Türkiye'nin desteğiyle... Ukrayna'ya saldıran Putin'in, saldırganlığını gerekçelendirirken sıraladığı birçok argüman arasında kiliselerinin ayrılmasına yaptığı "özel atf" dikkatlerden kaçmadı. O, bu ayrılığın "dış güçler" (Avrupalılar) tarafından organize edildiğini düşünüyordu. Elbette ki, Rusya'nın saldırganlığını sadece Ukrayna'nın Rusya merkezli Ortodoks kilisesinden ayrılmasına bağlamak isabetli olmayabilir. Ancak iç kamuoyunu konsolide etmek için dini argümanlar her zaman etkili olmuştur.

IV. Haçlı Seferi'yle İstanbul'u işgal eden Katolik Latin Avrupa'nın burada kurduğu "Latin İmparatorluğu" kısa sürecektir. 1261'de Bizans Konstantiyye'yi alacak ve Ortodoks kültürüne geri dönecektir. Doğu ve Batı Hristiyanlığı arasındaki bu gerilim en çok Osmanlı'nın/ Türkiye'nin işine gelecektir. Özellikle 19. yüzyılın başından itibaren bu gerilimi fırsata çevirmeye dönük dış politikamız, kimi ufak tadilatlarla hâlâ devam etmektedir. İstanbul'un yeniden Ortodoksluğun kalesi olmasını murat eden Doğu Hristiyanlığı bu emelinden vazgeçmeyecektir. Türkiye bunun ne kadar farkındadır bilmiyorum. Ancak Bağdat, Şam, Belh, Kabil gibi aziz şehirlerimiz (hafızalarımız) tarumar edilirken asıl hedefin İstanbul olduğunu görmeyenlerin gafil olduğunu söyleyebiliriz.

Müslümanlar Konstantiyye'yi İstanbul yapmak için yukarıda da işaret etmeye çalıştığım üzere evvela İslâm'ın şiarlarını belirgin kıldılar. Şehrin en büyük mabedini mescit/cami yaparak o şehrin egemen şiarını İslâmlaştırdılar. Ayasofya Ortodoks Hristiyanlığın en büyük mabedi idi. Konstantiyye'nin Bizans'a/Hristiyanlığa aidiyetinin nişanesiydi. O mabet kilise olarak kaldığı

sürece, bu aidiyet duygusu canlılığını koruyacaktı. Müslümanlar Konstantiyye'nin artık bir Hristiyan şehri olmadığını, bilakis İstanbul adını alarak aziz İslâm şehirleri arasına katıldığının (Dâru'l-İslâm olduğunun) idrak edilmesi için Ayasofya'yı mescide tebdil ettiler. Diğer kiliselerin çoğuna ise dokunmadılar. Hatta sultan Fatih o güne kadar kendilerine mahsus/özerk/otonom bir kiliseleri olmayan Ortodoks Ermenilerine kilise açma izni vererek kendince önemli bir de adım attı. Bugün bile Fatih'in verdiği berat Ermeni kilisesinde sergilenmektedir. Verdiği bu berattan dolayı Ermeniler her zaman Fatih'e şükranlarını ifade ederler.

Katolik Latin Avrupa, Doğu Roma İmparatorluğu'nu tarih sahnesinden silen Müslümanlardan intikamını 1492'de Endülüs'ü tarumar ederek aldı. Yaklaşık sekiz asır İber Yarımadası'nda varlık gösteren Endülüs'ten geriye neredeyse hiçbir şey bırakmadı. Oysaki Endülüs'ün ilmi/entelektüel mirası Avrupa'nın Katoliklikle yüzleşmesinde/hesaplaşmasında ve nihayetinde aydınlanmaya giden yolun köşe taşlarının döşenmesinde çok hayati bir rol oynamıştı. Adına Rönesans ve reform denen süreçler bu mirasın sağladığı dinamik entelektüel iklim sayesinde mümkün olmuştu. Toledo (Tuleytula) ve Sicilya'daki tercüme okulları sayesinde yerel dillere aktarılan eserler Avrupa'nın barbarlıktan kurtulmasına yardım etmişti. Bu süreçte İstanbul Müslümanların elinde tipik bir İslâm şehri şeklinde tasarlanıyordu. Ayasofya'nın camiye tebdili sonrasında şehre egemen her tepeye yeni camiler yapılarak bu şehrin İslâm'a ait olduğu tescillendi. Sahn-ı seman medreseleri inşa edilerek mescit-medrese birlikteliği ikame edildi. Müslüman tüccarlar için müstakil pazarlar yapılarak İslâm'ın ticaret hukukunun/ahlakının tecessüm etmesinin önü açıldı ve yaklaşık dört asır bu şehirde enflasyon olmadı. 1453'ten sonra İstanbul'u ilk yabancı işgali I. Dünya savaşı yıllarında (1918'de) gerçekleşti ve bu işgal yaklaşık beş yıl sürdü.

İSTANBUL VE KOZMOPOLİTLİK

Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra İstanbul kozmopolit bir şehir hüviyeti kazandı. Burada kozmopolitliği bugünkü vülgarize edilmiş (yersiz yurtsuzluk, dünya vatandaşlığı,

aidiyetsizlik) anlamında değil farklılıkların barış içinde bir arada İslâm'ın tefevvukuna rıza göstererek yaşadığı sosyal-siyasal-kültürel ortam anlamında kullanıyorum. Sözünü ettiğim barışın sağlanmasında yüce İslâm'ın prensip ve umdelerinin içselleştirilmesinin etkisi yadsınamaz. Tanzimat Fermanı okunduktan sonra Osmanlı İstanbul'unda yaşayan Hristiyanlar itiraz edecek ve "Bizi Yahudilerle bir tuttunuz. Oysaki biz İslâm'ın tefevvukuna razıydık." diyerek İslâm milletinin sağladığı kozmopolit üst kültürün niteliğini takdir edeceklerdir. Benzer şekilde Jeruselam'ın (Yeruşalim) Kudüs olması sonrasında da kozmopolit üst kültür Müslümanlar eliyle sağlanmıştır. Tarihin geniş penceresinden bakıldığında Hristiyanlık ve Yahudiliğin birlikte yaşama kültürüne bütünüyle yabancı oldukları çok net bir şekilde görünür. Bugün dahi Hristiyanlık ya asimile ya entegre ya da gettolaştırmak suretiyle yabancıyı kabul etmektedir. Yahudilik ise daha katıdır. Müslümanlar Kudüs'ten çekildikten sonra olup bitenlere bakmak bu söylediklerimizin delilidir.

20. yüzyılda ulus devlet paradigmasının hâkimiyetiyle birlikte yerellikler öne çıkmaya, farklılıklar ise düşmanlaştırılmaya başlayacaktır. Bu sürecin en büyük kaybedeni hiç kuşkusuz ki Müslüman toplumdur. İstanbul Bağdat'tan, Kahire İsfahan'dan, Kabil Yemen'den, Şam Kudüs'ten kopa(rıla)cak, böylece itikadın renk verdiği mekân ve itikat eksenli birliktelik yerine ulusal kodların şekillendirdiği yeni mekânlar ve yeni birliktelik biçimleri icat edilecektir. Dâru'l-İslâm terkibi Müslümanların gündeminde çık(arıla)cak onun yerine kültürel-ulusal kodlardan esinlenen seküler, mekanik terkipler girecektir. Fiziki sınırlar zihinsel sınırları belirleyecektir. Bu değişimin tezahürlerini türbelerin yerine anıtların inşa edilmesinde görmek mümkündür. Türbe, inancın/itikadın merkezde olduğu bir duruşa/tutuma işaret ederken, anıtlar ulus devlet paradigmasının ruhuna uygunluğu ifade eder. Örneğin Eyüp Sultan türbesi İstanbul'un mührü olarak itikat/inanç uğruna katlanılan meşakkatlere, gösterilen fedakârlığa, ilahi rızaya muvafık bir hayat yaşama arzusunun insanı nasıl değiştirdiğine, nebevi önderliğe ittiba etmenin ne anlama geldiğine işaret eder. Türbede metfun bulunan zatların yüce İslâm

Camileri, mescitleri, dergâhları, türbeleri ile İslâm'a olan aidiyeti tartışılmaz olan İstanbul, kozmopolit kültürün ana üslerinden biri diye nitelendirilmek suretiyle Yunan/ Helen/Roma kültürünün müstehcen ve hazperest doğasına teslim edilmek isteniyor.

itikadına olan bağlılıkları o türbeyle ünsiyet kuranları da etkiler. Merhum Aliya, Bosna direnişi esnasında halkına buraların kendilerine ait olduğunun delili olarak türbeleri işaret etmişti. Çünkü başka sembol yoktu... Türbeler Bosnalılara hem yüce İslâm itikadına mensup olduklarını hem de o mekânda yeni olmadıklarını öteden beri oraların sakinleri olarak yaşadıklarını ilham etmişti lisanı haliyle. Böylece direniş manevi motivasyona kavuşmuştu. Denebilir ki sadece Eyüp Sultan türbesi bile İstanbul'un kimliğine dair son derece açıklayıcı bilgi vermektedir. Bizi Ankara'ya icbar edenler, orayı bir anıtla taçlandırarak ulus-devlet paradigmasına uygun bir insan-mekân ilişkisi üretmek istediler. Anıt, ulusal kahramanların yeri ve itikada taalluk eden boyutu taliydi. Türbeyle kıyaslandığında anıt seküler bir tasavvurun ürünüydü. Orada mozoleye çelenk konulur, saygı duruşunda bulunulur ve anıt defterine günün anlam ve önemine dair yazı yazılırdı. Türbede ise dua edilir ve Kur'an okunur. Ankara'nın yıllarca "mabetsiz şehir" diye anılması sebepsiz değildi. Sonraları Hacı Bayram Türbesi, Taceddin Dergâhu gibi şairler üzerinden ve en sonunda Kocatepe Camii ile birlikte ulusal kimliğin yanına İslâm'a olan aidiyet de iliştilirdi. Lakin İstanbul'un başşehir olmaktan çıkarılması sıradan bir hadise değildir.

BİZANS İSTANBUL'U, NEOLİBERALİZM VE TUR KÜLTÜRÜ

İsmet Özel 1990'lı yılların başında Çıdam Yayınları'nda karşılaştığı ünlü CIA ajanı Graham Fuller'in "Türkiye Avrupa'nın kuyruğuna takılmaktansa, hazır Sovyetler de dağılmışken, Türki Cumhuriyetlere önderlik edip bir dünya gücü olabilir." önerisine karşı "Bizi önce İstanbul'dan Ankara'ya attınız.

Şimdi de Kafkasya'ya mı atmak istiyorsunuz?" diye mukabelede bulunduğunu söyler. Burası önemlidir. Zira ne zaman ki yüzümüzü Asya'ya dönelim, Türki Cumhuriyetlerle ittifak kuralım önerileri gündeme gelse akabinde Türkiye'nin ait olduğu yerin aslında Asya stepleri olduğu, Anadolu'nun ise Roma/Bizans/Yunan uygarlığının anavatanı olduğu dile getirilerek, buralarda işgalci olduğumuza (zımnen) işaret edilir. Bizim buralara ait olmadığımızın hatta işgalci olduğumuzun 'bilimsel' argümanları ise arkeoloji disiplini aracılığıyla edinilir. Türkiye'nin dört bir tarafında (özellikle de İstanbul'da) hâlen süren arkeolojik kazılar, Anadolu coğrafyasının İslâm öncesi kültürüne referans vererek, zımnen, İslâm'ın buraların yabancı/işgalcisi olduğu 'bilimsel' tezine malumat sağlar. Böylece bize Orta Asya bozkırlarını adres olarak gösterir. İstanbul'u Roma/Bizans/Yunan kültürüyle anılan bir yer olarak öne çıkarma çabası ile burayı (İstanbul'u) Asya ve Avrupa'nın kesişim noktası olarak belirginleştirip "köprü" metaforuna mesnet icat etmek aynı perspektifin sonucu. Mekteplerde Türkiye'yi tanıtırken de kullanılan "köprü" metaforu kimlik-kişilik sahibi olmayan, sadece iki farklı noktayı birbirine bağlayan, yapay bir gerçekliğe işaret etmesi bakımından istiskal edicidir. Ancak ne hazindir ki bu istiskalin farkında olan bir kültür hayatından bahsetmek güçtür. Muhafazakârlar eliyle boğazların üzerine kondurulan köprüler bu farkındalık yoksunu(n/1)luğunun sonucudur. Yapılan her köprü İstanbul'un/Türkiye'nin kendine özgü bir kimliğinin-kişiliğinin olmadığı, sadece üzerinden gelip-geçmek için faydalanılacak bir "transit geçiş güzergâhı" olduğu algısının güçlenmesine hizmet ediyor.

Burjuva Protestan kültür kodlarının yayılımı anlamına gelen küreselleşmenin ana üslerinden biri olarak İstanbul'un öne çık(arıl)ması yukarıda da işaret etmeye çalıştığım üzere vülgarize edilmiş kozmopolitliği terviç ediyor. Camileri, mescitleri, dergâhları, türbeleri ile İslâm'a olan aidiyeti tartışılmaz olan İstanbul, kozmopolit kültürün ana üslerinden biri olarak nitelendirilmek suretiyle Yunan/ Helen/Roma kültürünün müstehcen ve hazperest doğasına teslim edilmek isteniyor. Dezavantajlı grup haklarının gözetilmesi adı altında, sapkınlıklarıyla maruf

kişi/ler İstanbul'un gölgesinde meşruiyet arayışına giriyor. Muhafazakârlar eliyle yürütülen çirkin şehirleşme projeleri İstanbul'un İslâmî kimliğinin görünmez kılınmasına hizmet ediyor. Sultanahmet, Süleymaniye, Eyüp, Ayasofya, Yeni Cami, Beyazıt ve Fatih camileri gibi şehrin ruhunu yansıtan eserler gökdelenlerin gölgesinde kalıyor. Suud'un, aziz şehirlerimizden Mekke ve Medine'yi kapitalist/neoliberal açgözlülüğün işgaline açarak işlediği büyük cürmüm benzerini muhafazakârlar İstanbul'da işliyor. Nebevi gelenekten tevarüs ettiğimiz mescit-medrese-pazar ekseninde dairevi şehirleşme modeli terk ediliyor. Onun yerine merkezinde AVM'lerin olduğu alışveriş, eğlence, tıknama mekânları öne çıkarılıyor ve şehir(lerimiz) bu mekânların etrafında örülüyor. "Kent meydanı" adıyla inşa edilen yerler ulus devlet aygıtının kutsallarının takdis ve tebci edildiği, kimi zaman da kent sakinlerinin popüler kültürün en bayağı ürünleriyle zehirlendiği yerler şeklinde öne çıkıyor. İslâm'ın ruhuna bütünüyle yabancı bu şehir modelinin sakinlerinden, doğal olarak, İslâmî bir refleks sadır olmuyor. Kapitalist/neoliberal öğretisi bu şehirlerin ana istinatgâhı şeklinde belirginlik kazanıyor. İstanbul gibi aziz bir şehir "tur" kültürünün pespaye doğasına kurban ediliyor. Turizm gelirini ekonomik döngünün en mühim enstrümanlarından biri diye kodlayan ülkemiz, bu vesileyle talan ve yağma edildiğini fark edemiyor. Turizmin neokolonyalist perspektifin en kullanışlı aparatı olduğu kamuoyunun dikkatinden özenle kaçınıyor. Turizm kültürünü içselleştiren bir ülkenin "garson" olmaya, yani para sahiplerini memnun etmek için her türlü hizmeti vermeye razı olduğu gerçeği görmezden gelinemez. Türkiye'yi/İstanbul'u turizm merkezi hâline getirmeye çalışanlar bu gerçeğin ne kadar farkında acaba? İstanbul'umuz/Türkiye'mizi "tur" kültürünün kof ve yüzeysel doğasına mahkûm edip kimliksiz-kişisiz "garson"ların yaşadığı "köprü" ülke/şehir hâline getirenlerin ihaneti, bugünün ve yarının tarihine büyük harflerle yazılacaktır. Unutmamak gerekiyor ki İstanbul/Türkiye varlığını ve varoluşunu İslâm'a borçludur. Başka bir ifadeyle Dâru'l- İslâm'dır. Bu gerçeğe sırtını dönenlerin bu ülkeye ve bu şehre hayrı dokunamaz.

İSTANBUL İSLÂM'ININ ÜÇ SÜTUNU: CAMİ, TEKKE VE MEDRESE

— MEHMET FURKAN ÖREN —

Medeniyetle mekân arasındaki ilişkiye değinen pek çok çalışma bulunmaktadır. Medeniyetin mekânı dönüştürüp şekillendirmesi emek, birikim ve belli bir süreçle mümkün olabilmektedir. Medeniyet kümülatif bir şekilde ilerler, toplumlar, farklı kültürel anlayışlar, karşılaşılan yeni medeniyetler ve değişen şartlar var olan medeniyetlere yeni anlayışlar kazandırır ya da onları radikal dönüşümlere uğratarak yok ederler.

Bu süreçlerin her birinin izlerini mekânda ve özellikle medeniyetlere beşiklik eden kentlerde görmek mümkündür. Medeniyet sürecinin altında insanoğlunun imzası vardır. İnsanlar medeniyetler kurar ve kurdukları medeniyete göre mekânı dönüştürür. Mekânla insan arasındaki ilişki derin bir hafızanın, anıların, yaşanmışlıkların ürünü olduğu zaman anlamlı bir birlikteliğe dönüşür. Dağlar, taşlar, topraklar ve yaşanan şehir insani bir anlam, önem ve değer çerçevesinde kendi bağlamlarından koparak belli bir anlatının öznesine dönüşür ve kendilerini anlama dönüştüren öznenin dertlerine, duygularına ve yaşanmışlıklarına ortak olurlar.

MEKÂNIN HAFIZASI VE SON MOHİKAN

Belli bir medeniyet, kültür, hafıza ve bilgi paradigmasına göre kurgulanan mekânlar kuru ve ruhsuz bir kadastro mantığından sıyrılarak anlam bütününe işaret eder. Bu mekânlarda yaşananlar özel bir öneme haiz olur ve anıtlaşarak bir sonraki nesle aktarılır. Mekân medeniyet, kültür ve insandır. Mekân, kendisini

şekillendiren insanların hayatları, değerleri ve inançlarının bir parçası ve hatta aynasıdır. Her nesil mekânı kendi düşünsel, kültürel ve felsefi anlayışına göre şekillendirir, sonraki nesil mekânı yeniden restore eder ve mekâna yeni bir format atar. Bununla birlikte güçlü bir medeniyetin, düşüncenin ve inancın sembolü olan mekânsal düzenlemeler ve mekândaki yapılar zamanın ötesine geçer ve değişimlere meydan okur.

Bugünlerde çarpık yapılanma, gecekondulaşma, tarihî yapıların bozulan silüetleri, plansız kentleşme, orantısız nüfus artışı bağlamlarında gündeme gelen bir kent olan İstanbul, insanlığın sahip olduğu medeniyetlerle ilgili izler taşıması bakımından nadide mekânlardan biridir. Bu kentin eskiye dayanan hikâyesi son olarak Marmaray'ın yapımı için yapılan kazılarda ortaya çıktı. Denizin metrelerce altında bulunan kalıntılar kentin binlerce yıllık tarihe sahip olduğunu göstermektedir. İstanbul'un altında kimlerin yattığı, kimlerin gelip geçtiği, bu kentin hangi acılara, neşelere tanıklık ettiği boyutlarını kestirmek mümkün değildir. Bu durum biraz da insanların yaşadıklarını, tanıklıklarını, anılarını anlatma ve miras bırakma konusundaki isteksizliği ile ilgili olabilirken, diğer bir boyutu da mekânın zamanın şartları, kültürel değişimleri, iktidar dönüşümleri ve değişen iktisadi şartlara bağlı olarak dönüşmesidir. Bugünün tekno-kapital şartları içerisinde çehresi büyük oranda değişmiş olsa da en azından Osmanlı döneminden kalan kimi tarihî yapılar

kapital heveslere karşın varlığını korumaktadır. Ne var ki pek çok yapı da bir dönemin sosyolojisi, bilgi anlayışı, medeniyet perspektifi ve hayatı anlamlandırma biçimiyle birlikte yok olmuş ya da metruk hâle dönmüştür. Bu terk edilmiş sürecinin hikâyesini ve medeniyet dönüşümünün İstanbul çehresinde meydana getirdiği değişimin izlerini hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemlerine tanıklık eden Revnakoğlu'nun gözlemlerinden bulmak mümkündür.

Revnakoğlu İstanbul'un dönüşümüne tanıklık eden ender insanlardan biridir. 1912 yılında doğup 1968 yılında vefat etmesi, Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyet dönemine geçiş sürecinin tanıklığının bariz bir göstergesidir. Revnakoğlu, gözlemlerini ve düşüncelerini çeşitli notlarla kayıt altına almış ve bu notlar Mustafa Koç'un titiz işçiliğiyle tarihî bir belgeye dönüşmüştür.

Modernleşme sürecinin hayaletlerinin İstanbul üzerinde gezdiği, yeni paradigmanın mekânda dönüşümler meydana getirmeye başladığı ve eski medeniyete dair yapıların can çekiştiği bir sürecin tanığı olarak Revnakoğlu, metafiziğe dayalı bir medeniyetin çöküşüne, fizik ve paraya dayalı yeni medeniyetin inşasına tanıklık edecek ve bu tanıklığı Suriçi'ndeki yapıları kayıt altına alarak ölümsüzleştirmeye çalışacaktır. Köklü bir düşünce geleneğinin, insan ilişkilerinin, yaşam tarzının sembolü olan yapıların yok olması, izlerinin silinmesi ve metruk hâle gelmesi karşısında tarihe not düşmek, bu mekânlarla ilgili kayıtlar düşmeye çalışmak ve bu mekânlara anlam katan insanlara işaret ederek belgeleştirmeye çalışmak sonraki süreçlerde "kökleri" merak edecek olan nesillerin rota tayininde de önemli bir yere sahiptir. Suriçi'nde bulunan medrese, tekke ve camileri öte yandan bu mekânlara ruh veren insanları yazan Revnakoğlu'nun temel motivasyonunun sonraki nesillere not bırakmak olduğu söylenebilir. Revnakoğlu'nun İstanbul tanıklığı trajiktir. Nihayetinde bu tanıklık bir "yok" oluş tanıklığıdır. Bu trajikliği Revnakoğlu'nun kendi yaşamında da görmek mümkündür. Tıpkı izleri kaybolmaya başlayan Osmanlı medeniyeti gibi Revnakoğlu'nun doğduğu ev yok olacak, mezarı kaybolacak, mezarının üzerine başkaları gömülecektir. Bu açıdan Revnakoğlu "Batan bir Titanik'in" son gözlemcilerindendir.

REVNAKOĞLU'NUN İSTANBUL'U

Revnakoğlu'nun İstanbul tasviri belli bir mekân, fizik ve görsellikle sınırlı değildir. Bilakis bir medeniyetin bütün boyutlarıyla tasviri bir analizdir. Bu anlatının ana temaları medrese, cami, tekke ve çeşmedir. Onun tasviri analizinde medrese, tekke, cami, sebiller ve mezarlık senkronizedir. Hepsi de metafizik merkezli medeniyet anlayışının mekâna yansıması biçimidir ve birbirleriyle uyumludur. Medresenin bir kenarında hazire ve mezar, öbür tarafından uhrevi amaçlarla yapılmış ve üzerinde kim tarafından, ne amaçla yapıldığı ile ilgili ifadelerin yer aldığı çeşmeler, öte yandan erdem ve maneviyatı yansıtan tekkeler ve İslâm medeniyet pratiğinin merkezleri olan camiler iç içedir. Revnakoğlu'nun çizdiği portrede medreseler, camiler, tekkeler, sebiller ve mezarlar Türk İslâm kültürünün, medeniyetin ve bu medeniyetin üzerinde inşa edildiği epistemik çerçevenin sembolüdürler. Bu açıdan Revnakoğlu'nun İstanbul'un muhafazakâr boyutuna odaklandığını söylemek daha doğru olacaktır. Onun mekâna dair gözlemlerinde İslâm dini ve medeniyeti bir mekânın inşasında öznedir ve belirgin bir aktördür. Örneğin dışarıdan bakıldığında metafiziksel gibi durmasa da bütün ihtişamlarıyla gündelik hayatın içerisinde yer alan sebillerin temeli, İslâm metafiziğidir. Bunun boyutları Esad Efendi Çeşmesi'ne yazılan ifadelerde bariz bir şekilde görülmektedir. "Zehî müftî-i dîn Esad Efendi, Mutarrâ cûy-ı ihsânıyla her yer, Binâ kıldı bu dil-cû çeşme-sârı, Akıttı kevser oldu hayra mazhar, Hudâ me'cûr ede zât-ı şerifin, Ola câri bu hayrı tâ be-mahşer, Dedi târihi ihyâya rıdvân, Bihin bu çeşmeden iç âb-ı kevser, 1220 (1805-06)"¹ Dolayısıyla sebiller Türk-İslâm medeniyetinin tevhid merkezli hayırseverliğinin sembolik yapılarıdır ve varlıkları tanrısalıdır.

Revnakoğlu sadece mekânları anlatmamaktadır, aynı zamanda bu mekânlarda faal olan önemli zıtları ve onların faaliyetlerini de betimlemektedir. Medrese, tekke ve cami birlikteliğinin yansımalarını buralara ruh veren insanların yaşamlarında, ilişkilerinde ve hatta lakaplarında da görmek mümkündür. Bu zıtlar anlatılırken sık sık kullanılan âlim, bilgin,

¹ Mustafa Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u: İstanbul'un İç Tarihi (Fatih)*, Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, 2/800.

zahit, şeyh gibi ifadeler bu kişilerin metafizik merkezli ilim, erdem, irfanı kendisinde topladığı anlamına gelmektedir. İsimden önce takılan bu sıfatların her biri kişilerin İslâm medeniyet anlayışının farklı özelliklerine işaret etmektedir. Elbette ki Revnakoğlu'nun anlatımının kalbi Fatih'tir. Burası medreselerin beşiği, klasik bilgi anlayışının kalbi gibidir. Bu gerçek "İlim, Fatih'tedir, Aksaray'a inmez!" sözüyle ifadelendirilmektedir.² Burası sadece İstanbul'un değil, aynı zamanda Osmanlı'nın "Dinî ve ilmî hayatını idare merkezi gibidir."³ Bu açıdan Revnakoğlu'nun anlatımında Fatih merkezi bir yerdedir.

TEKKE İLE MEDRESE

İslâm coğrafyasından tasavvuf ve şeriat arasından belli bir makas var olagelmıştır. Şeriat teknik boyutuyla hukuki süreçlere dayalıdır ve bilgi, belge, şahitlik ve zahir olana bakarak meseleleri çözümler, oysa tasavvuf hikmeti, görülenin arkasını, amacı ve niyeti de merkeze alır. Bu anlamda daha çok fıkhi (hukuki) süreçlere odaklanan medrese çizgisi ile tasavvuf çizgisi arasındaki ilişkinin sorunsuz ilerlediği söylenemez. Aslında bu iki topolojinin işaretlerini Kur'an'da da görmek mümkündür. Örneğin Hızır ve Musa olayındaki "anlaşmazlık" hikmetle zahir anlaşmazlığıdır. Kur'an'a göre Musa bir peygamber olarak bilge olan Hızır'la arkadaşlık kurmak ve hikmeti öğrenmek ister, bunun üzerine Allah'ın işaret ettiği yere gider ve Hızır'la tanışır. Ancak Hızır'la arkadaşlıkları Musa'nın müdahaleleri nedeniyle kısa sürer. Hızır arkadaşlık boyunca Musa'nın itiraz ettiği olayların iç yüzünü anlatır, görülenin görüldüğü gibi olmadığını söyler ve Musa'dan ayrılarak yoluna devam eder.

² Mustafa Koç, *age.*, 2/518.

³ Mustafa Koç, *age.*, 2/517.

Medreseler İslâm coğrafyasının pek çok bölgesinde köklü bir yere sahip iken, İslâm coğrafyasında kökleri peygambere kadar dayandırılan tasavvufun Osmanlı'daki karşılığı tekkedir. Nitekim Revnakoğlu'nun anlatımlarından çıkan medeniyet prototipini Osmanlı'ya özgü kılan müesseselerden birisi tekkelerdir. Cami ve medrese tarihsel olarak tüm İslâm coğrafyasının temel iki mekânı olmuştur. Cami daha çok halkın ibadet ve dinî pratikleri yerine getirdiği yerler şeklinde öz-

neleşirken, medrese İslâm medeniyetinin bilgi üretim, devamlılık ve aktarım merkezleri vasfıyla belirginleşecektir. Osmanlı medeniyeti bu ikili yapının yanında aktör olan

üçüncü bir mekânda eklemiştir: Tekkeler... Burada tekkeler erdem ve hikmeti, medreseler ise bilgi ve aklı temsil etmekte

ve zaman zaman aralarında çekişmelerin çıktığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan medreselerin Musa'yı, tekkelerin Hızır'ı sembolize ettiği söylenebilir. Nitekim medrese ile tekkelerin çelişkilerinin temelini zahir ve batın olduğu dile getirilebilir.

Erdem ve hikmete önem veren Revnakoğlu'nun anlatımlarından çıkan sonuç medrese, cami ve tekke üçlüsünde İstanbul'a ruh veren yerin tekke olduğudur. Revnakoğlu medrese ile tekkeyi ayrıştırmakta ve aralarındaki gerilimi, kuru bilgi ile erdeme dair yaşam, diye tasvir etmektedir.⁴ Ona göre medreseler kitap merkezli nomokratik bir müessese olarak kitaba göre hareket etmekteydi. Oysa tekkelerde gönül, aşk, vecd, mana, maneviyat vardı ve bunlar zahirin ötesinde anlamlar taşımaktaydı. Hikmet ve yaşama dayalı yorumsal çerçeve, tekkeleri daha esnek yapmaktaydı.⁵ Medreselerin diliyle, tekenin dili birbirinden ayrıydı. Tekkeler halka, medreseler devlete ve bürokratik kadrolara

⁴ Mustafa Koç, *age.*, 1/25.

⁵ Mustafa Koç, *age.*, 1/31.

dönüktü.⁶ Kendi ifadesiyle “Medrese ile tekke arasında asırlar boyu sürüp giden anlaşmazlığı ve aralarındaki bariz farkları ve ayrılışları en kısa yoldan şöyle özetleyebiliriz: Yalnız nakli ilimlerle uğraşan medrese, seleften gelen ve hayata geçmeyen kuru derslerle insan beynini dolduruyor ve biraz da uğraştırıyordu. Tekke ise insanın ve insanlığın ruhî, derunî, içtimaî ihtiyaçlarını düşünerek ve bunları ön plana alarak hazırlığını ona göre yapıyor, teşkilât ve tedrisatını ona göre kuruyor, evvelâ bu ihtiyaç ve lüzumu yerine getirmeye çalışıyordu.”⁷ Bu anlamda medrese ve tekkeler dindarlığın iki tipolojik yansıması ve mekânı konumundaydı. İkisinin de genel İslâm bilgi yapısı içerisinde meşru dayanakları vardı ve tekkeler daha çok gündelik hayatın içerisindeydi.

Medrese ve tekke arasında belli bir makastan söz edilse de aralarında geçişkenlik ve diyalogik ilişki de bulunmaktadır. Revnakoğlu’na göre İstanbul, medrese ile tekkeyi bir bütünün parçası olarak uyum içerisinde bir araya getiren şehirdir. Ona göre “İstanbul’un muhafazakârlığı Eyüp’te, Üsküdar’da, Fatih’te, Boğaziçi’nde hep aynıydı.”⁸ İstanbul, “Medresesini tekkesiyle, tekkesini medresesiyle itidal içinde tanzim eden” bir şehirdi ve medrese ile tekke aynı düşünsel yapının yansımalarıydı.⁹ İstanbul muhafazakârlığı bu iki sütun üzerinde inşa olunmaktaydı. Medreseler İstanbul’un aklı, tekkeler ise kalbiydi. Medrese ve tekke arasında yer yer gri tonlara sahip gruplar bulunsa da¹⁰ bu iki mekânın karakteristik özellikleri vardı.

Medreselerin yönü bürokrasiye ve devlet kadrolarında görev almaya yöneliktir. Nitekim devlette görev almak icazetname almaya bağlıydı ve bu da medrese okumakla mümkündür. Elbette ki buralardaki mezuniyet günümüz anlamında belli bir okuldan diploma almak değildir, daha ziyade medrese de hocalık yapan ve öne çıkan bir zattan icazetname almaktır. Revnakoğlu’na göre bu medreselerde ders veren hocalar klasik İslâm bilgi anlayışını, belli bir ilmi geleneği, bilgi ananesi ve tevarüsün devamlılığını sağlamak-

taydılar.¹¹ Medreselerde alınan icazetnameler belli bir kurumu ve mekânı refere etmemekte, daha çok medresede etkin olan hocalara göndermede bulunmaktadır. Revnakoğlu’nun anlatımında buna örnek olacak pek çok ifade bulunmaktadır. Örneğin Şeyh Hafız Ömer Efendi’den söz edilen bir pasajda “Genç yaşında İstanbul’a geldi, Fatih medreselerinde okudu. Beyazıt dersiamlarından Bergamalı Cevdet Efendinin derslerine devam etti ve ondan icazetname aldı.”¹² şeklinde mezuniyetine işaret etmektedir. Bu anlatıya göre belli bir hocadan icazet alan kişi resmi göreve başlamaktadır. Bu durum icazetnamelerin resmi bir belge olduğunu göstermektedir.

Medreselerin akıl ve bilgi buna bağlı olarak bürokrasiye dönük özelliklerinden farklı olarak tekkeler, İstanbul muhafazakârlığının erdemi, yaşamı ve pratikleridir. Revnakoğlu’nun cami, medrese ve tekke anlatısında ana ağırlık tekkelerdir. Onun çizdiği resimde tekkeler, şeyhler, onların halifeleri, tarikat ilişkileri ve dergâhlar büyük bir yer kaplamaktadır.¹³ Bu açıdan Revnakoğlu’nun medrese, cami ve tekke özelinde daha çok İstanbul muhafazakârlığının kalbine odaklanmaktadır.

DÖNÜŞÜME TANIKLIK ETMEK

Revankoğlu’nun anlatımları aynı zamanda medrese ve tekelerin gerileyiş tarihi, klasik paradigmaya dayalı ilişkilerin iniş süreci ve yeni bilgi biçiminin ortaya çıkış dönemidir. Revnakoğlu, klasik boyutuyla ulema olarak isimlendirilen sınıfın yerini yeni tip aydınların aldığı bilgiyi yorumlama tekeli elinde bulunduran sınıf ve kurumların dönüşüme uğradığı bir dönemin tanığıdır. Onun dönemi “gericilik” ve “ilericilik” tartışmalarının yapıldığı, modern ve yenilikçi bakış açıların filizlendiği, medrese ve tekke özelinde “gericilik” damgasının popülerleşmeye başladığı dönemdir. Bu geriliğin hem seküler hem de muhafazakâr aydınlarca kullanıldığı vurgulanmalıdır. Diğer bir ifadeyle medrese ve tekkelerin gerileyişi sadece seküler aydınların eleştirisiyle değil, aynı zamanda İslâmcıların ve muhafazakâr aydınların eliyle olan bir du-

6 Mustafa Koç, *age.*, 1/31-32.

7 Mustafa Koç, *age.*, 1/33.

8 Mustafa Koç, *age.*, 1/195.

9 Mustafa Koç, *age.*, 1/195.

10 Mustafa Koç, *age.*, 1/194.

11 Mustafa Koç, *age.*, 2/570.

12 Mustafa Koç, *age.*, 2/737.

13 Bk. özellikle 5. cilt.

rumdu. Bu açıdan medrese ve tekkenin sahip oldukları dünya görüşleri bizzat buralardan yetişen insanların yorumlarında da tebellür etmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı aydınları dönüşümün tanığı, öznesi ve nesnesi olmak gibi bir durumla karakterize olmaktadır. Örneğin Revnakoğlu'nun yenilikçilikten hoşlanmadığı anlaşılmaktadır, ancak yenilikçi bir bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. Nitekim medreselerde uzun seneler boyunca hocalık yapmış Hüsrev Aydınlar'dan söz ederken onun Aydınlar soyadını almasından övgü ile söz etmekte ve onu şöyle tarif etmektedir: "...Softa kafalılar içinde de yaşamaya mecbur bulunduğu hâlde softalığa, geri zihniyete, basmakalıplılığa müthiş düşman kesildiğini görürdüm. Altın dış yaptırmanın aleyhinde bulunanlara, musiki haramdır diyenlere, baş açık namaz kılmayı beğenmeyenlere hem acır hem kızar hem de içinden gülerdi. Bir türlü yola gelmezler diye üzülüp durduğu bu zavallıları sapık telakkilerinden kurtarmak için yazarçizer, söyler, söylenir, çırpınır dururdu."¹⁴

Revnakoğlu otodidakt bir aydındır. İçinde bulunduğu şartları, kurumları, mekânları dışarıdan bir gözle, kimi zaman analitik bir çerçevede kişisel bir yetiyle betimlemektedir. Onun medrese ve tekkelerin yok oluşuna duyduğu üzüntü, klasik bilgi yapısıyla bu kurumların devamlılık isteği değil, mekânsal boyutuyla yaşatılması gerektiğine dair nostaljik bir temenni gibidir. Buradaki temel sorun Osmanlı'da Tanzimat'la birlikte tedavüle giren tedrici modernleşmeden Cumhuriyet dönemiyle birlikte radikal modernleşmeye geçilmesi ve bu radikal modernleşmenin mekânda ortaya çıkardığı tahribattır. Bu durumlara tanık olmak Revnakoğlu'nun anlatımlarına hüznü bir hava katmaktadır.

"İstanbul surları içinde yıkılıp giden cami, tekke ve medrese yapıları içinde ve arsaları üzerinde yükselen okul binaları"¹⁵ Batı merkezli medeniyet anlayışının, yeni bakış açısının, yeni bilgi türünün mekânda meydana getirdiği dönüşümün ifadesidir. Yeni paradigmanın bir sonucu olarak tekke, medrese ve camiler yerlerini okullara, evlere ve apartmanlara bırakmıştır.¹⁶ Bu dönü-

şümlere damga vuran önemli unsurlardan birisi mekânda konutlaşma sürecidir. Tanıl Bora'nın muhafazakârların inşaat heveslerini hicvetmek için kullanmış olduğu "İnşaat yâ Resûlallah" deyimini aslında topyekûn olarak Türk modernleşmesinin ana karakteridir.¹⁷ Nihayetinde ister seküler ister muhafazakâr olsun Türk modernleşmesinin görüntü olarak iki temel göstergesi vardır. Bunlar: Gardropların Batı'ya göre şekillenmesi (kılık kıyafet) ve kontrolsüzce ortaya çıkan kapital yapılaşmadır. Bu yapılaşma para ve kapital merkezli bir hevesin ürünü olarak yıllarca İslâm medeniyetinin başkentliğini yapan İstanbul'un çehresini değiştirmekle kalmamış, eski sokak ve cadde isimlerinin de değişimiyle sonuçlanmıştır.¹⁸ Türk modernleşmesi özü itibarı ile bir kadastro değişikliğidir. Bu kadastro değişikliğinde İstanbul'un kültür ve medeniyet merkezleri olan tekke ve medreseler yerlerini genişletilen yollara, yeni yapılan binalara bırakacaktır.¹⁹ Revnakoğlu'ndan öğrenildiği kadarıyla bu medrese ve tekkelerin önemli bir oranı da İstanbul yangınları ve deprem gibi olaylar neticesinde yok olmuş ve yerine yenisi yapılmamıştır.²⁰ Burada özellikle doğa, insan, kâinat ve bilgiye dönük değişimlerin medrese ve tekkelerin varlıklarını sekteye uğrattığını not etmek gerekir. Nitekim modernleşme ile medrese ve tekkelerin insan popülasyonu arasında ters orantılı bir sürecin işlediğini söylemek mümkündür. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e toplum modernleştikçe medrese ve tekkelerin daha doğrusu İslâm merkezli medeniyet anlayışının mekân üzerindeki aktörlük ve görünürlükleri azalmış kapital semboller olan apartmanlar, ardından gökdelenler, rezidanslar, AVM'ler ve otellerin görünürlükleri artmıştır. Bu yapılar İstanbul'un simgesi hâline gelen pek çok yapıyı görünmez kılmış, özelde Revnakoğlu'nun hayatın içerisinde resmettiği mezarlıklar da tedrici olarak yaşam alanlarından uzaklaştırılmış ve gözlerden irak kılınmıştır. Revnakoğlu'na düşen şey ise metafizik merkezli bir mekânın fizik merkezli bir yapıya dönüşme sürecini kadraja almak olmuştur.

17 Detay için bk. Tanıl Bora, "Türk Muhafazakârlığı ve İnşaat Şehveti Büyük Olsun Bizim Olsun", ed. Tanıl Bora İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, 9-16.

18 Mustafa Koç, *age.*, 1/479.

19 Mustafa Koç, *age.*, 2/602.

20 Mustafa Koç, *age.*, 2/536.

14 Mustafa Koç, *age.*, 1/408.

15 Mustafa Koç, *age.*, 1/382.

16 Mustafa Koç, *age.*, 1/380.

REVNAKOĞLU'NUN NOTLARININ YAKIN DÖNEM TARİH ÇALIŞMALARINDAKİ ÖNEMİNE DAİR BİRKAÇ NOT

— GÜNGÖR GÖÇER —

Cemaleddin Server Revnakoğlu 27 Mart 1909'da Posta Telgraf İdaresi müdürlerinden Server Emin Bey ile sarayda yetişip II. Abdülhamit döneminde sarayın hazinedar ustalığını yapmış "Saraylı Sultan" diye bilinen Çerkez asıllı Şerife Revnak Hanım'ın oğlu olarak İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Devrin önemli isimlerinden eğitim alarak zengin bir kültürel birikime sahip bir şekilde yetişmiştir ki kendilerinden istifade ettiği birçok önemli isim vardır. (İsmail Fenni Ertuğrul, Ömer Nasuhi Bilmen, Elmalı Muhammed Hamdi, Hüseyin Kazım Kadri, Tahirül Mevlevi, Hakkı Tarık Us).

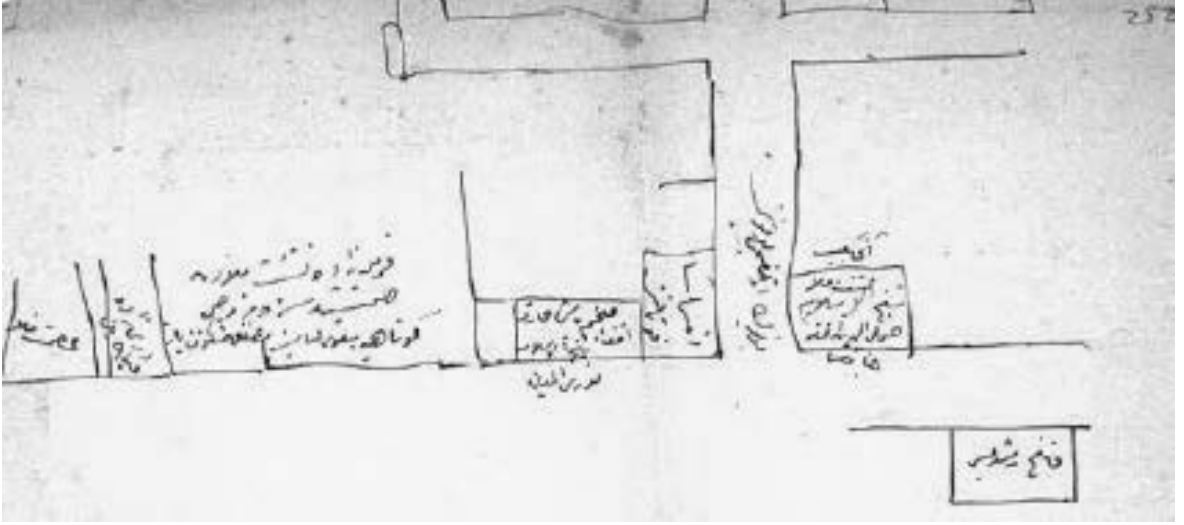
OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E YAŞANAN DÖNÜŞÜM

Revnakoğlu almış olduğu eğitimin sonrasında bir taraftan gazeteciliğe başlarken bir taraftan da sahne sanatlarına ilgi duyarak hem sahneye çıkmış hem de eski Türk temaşa sanatları ve tiyatro tarihiyle ilgilenerek konu ile ilgili birçok yazı kaleme almıştır. *Milliyet* gazetesinde yayımlanan ilk yazısında (1929) "Othello Kamil Rıza"nın sanatından bahsetmiştir. Sahne sanatlarının tarihine ve konu ile ilgili çalışmalara dair kaleme aldığı teorik yazılarının dışında Halkevlerinin sahnelediği oyunlarda fahri rejisörlük de yapmıştır.¹

Revnakoğlu'nun gazetecilik, tiyatro ve Türk temaşa sanatları dışında ilgilendiği diğer önemli konular ise tarikatlar, tekke ve zaviyelerle kitabelerdir. Bu alanlardaki çalışmalarıyla genel olarak şehir tarihçiliği adına özel olarak da İstanbul'un şehir tarihinin kültürel boyutuna önemli katkılar sağlamıştır. Onun çalışmalarını sadece şehir tarihi ile sınırlandırmak ise çok doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Zira yakın tarih olarak ifade edebileceğimiz Osmanlı Devleti'nin son dönemleriyle Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan değişimlerin nasıl karşılandığına dair Revnakoğlu'nun notlarına yansıyan tespitler Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişle birlikte yaşanan değişimlerin etkilerini takip etmek bakımından hayli önemlidir.

Yaşadığı süre boyunca ilgi alanına giren hemen her konuyla alakalı notlar tutmuş, çalışmalar yapmıştır. Bunlardan bazıları çeşitli gazete ve dergilerde (*Galata Saray, Servet-i Fünûn, Uyanış, Yenigün, Yenisabah, Vakit, Haber, Kurun* gibi) yayımlandığı gibi bazıları da *Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Ma'rifetnamesi, Yemen Ellinde Veysel Karani, Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü* gibi müstakil birer eser olarak yayımlanma şansını yakalayabilmiş ancak bunların dışında birçok notu da yayımlanmadan kalmıştır. 1968'de vefatıyla birlikte yaklaşık 400 dosyadan oluşan arşivi ve müsvedde hâlindeki notları özellikle Abdülbaki Gölpınarlı ve Halil Can'ın çabalarıyla Galata

¹ Murat Uraz, "Cemaleddin Server ve Eseri", *Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Ma'rifetnamesi*, 1961, s. XII.

Revnakoğlu çizimiyle Darüşşafaka Caddesi üzerindeki konaklar

Mevlevihanesi'ne aktarılmıştır. Bu arşivin bir kısmı zaman içinde dağılsa da önemli bir kısmı 2007'de Süleymaniye Kütüphanesi'ne intikal ettirilerek korunabilmiştir.² Bu notlar ilerleyen dönemde tasnif edilerek yayımlanmıştır. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin birlikte yer aldığı bu notlara baktığımızda ise “tuluat, şeyhler, edebi simalar, mevlidhanlar ve mimari” başta olmak üzere çok geniş bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. İstanbul gibi tarihi temelleri çok derinlerde olan bir ilim, kültür, mimari, sanat ve tasavvuf merkezi olan şehrin canlı şahitliğini yapmış ve tüm arka sokaklarını bilen bir isim olarak Revnakoğlu'nun rehberliğinde şehrin yakın dönemini takip etmek önemli bir eksikliğin giderilmesine vesile olmuştur.

Revnakoğlu'nun özellikle hem İstanbul'un tasavvuf tarihindeki hem de ilim camiasındaki önemli birçok ismin hayatlarıyla ilgili verdiği bilgiler de bir hazine değerindedir. Bu anlamıyla İstanbul'un ilim dünyasının meşahirinin hayatları ve yaşadıkları dönemdeki özellikle dinî ve sosyal alandaki inkılaplara karşı nasıl bir tavır ortaya koyduklarını görmek adına ilk başvurulacak isimlerden birinin Revnakoğlu olduğu notlarına bakıldığında rahatlıkla anlaşılmaktadır.

² Mustafa Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u İstanbul'un İç Tarihi*, İstanbul, 2021, c. I, s. 13.

TEK PARTİ DEVRİ'NDEKİ BAZI UYGULAMALAR

Revnakoğlu'nun notlarında karşımıza çıkan “meşahiri meçhule”den birisi Hafız Kemal'dir. 1882 doğumlu Hafız Kemal saraç bir babanın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. İyi bir eğitim almış ve Süleymaniye Camii'nin baş müezzinliği görevine kadar yükselmiştir. Revnakoğlu'nun verdiği bilgiye göre Hafız Kemal müceddid bir insan olup Revnakoğlu'nun yaptığı teşvikle Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'ini kendine mahsus tavrıyla tespitini kabul etmiş ve para kazanmak kaygısı taşımadan sadece “kendinden sonra kendinden bir yadigar bırakmak için bu eseri plaklara okumuştur.” Tabi böylesi bir yenilik karşısında yaşananları Revnakoğlu şöyle anlatmaktadır: “Dar görüşlü, kof kafalı tamtakırlar, zavallıya söylemediklerini bırakmadılar; bu masum hareketinden dolayı biçareyi takbih ile bırakmayıp telin ve tekfire kadar götürülen olmuştu.”³ Sonra “Niçin bu kadar geriyiz acaba?” diye sormayı da ihmal etmez.

Dönemin siyasal iktidarının özellikle dinî alanda gerçekleştirmeye çalıştığı modernleşme (ezanın, hutbenin, Türkçeleştirilmesi, camilere sıra ve org koyma teşebbüsü gibi) çalışmalarına benzer bir şekilde yaşanan gelişmelerden birisi de mevlidin opera şeklinde hazırlanma çalışmasıdır. Bu teşebbüsü Revnakoğlu şöyle anlatmaktadır: “Buna rağmen rahmetli Kemal yılmamış, ondan daha mükemmel bir teşebbüs-

³ Mustafa Koç, *age.*, c. I, s. 216.

se girmiş, mevlidi opera tarzında hazırlamaya başlamıştı. Bu gayesini tahakkuk ettirmek için şişen ciğerlerine ve gündün güne halsiz düşüren hastalığına rağmen azminde sebat ediyor, talebesi arasından seçtiği 20 küsur gence geceli gündüzlü eseri prova ettirmekle meşgul bulunuyordu. İnsan adam, velinimetini de düşünen... Bu muazzam eserin Süleyman Dedeefendi ihtifali adıyla yapılmasını da istemişti. Ne yazık ki bu ufuklardan beklenen ümit şulesi şimdi onun ciğerleriyle beraber sönmüş bulunuyor.”⁴ Revnakoğlu toplumsal kabul görmesi pek de mümkün görülme-yen teşebbüsün Hafız Kemal’in vefatıyla akil kaldığını belirtiyor.

Revnakoğlu verdiği bu bilgiyle Tek Parti döneminin en önemli modernleşme çalışmalarından biri olan dinî alandaki modernleşme sivil bir inisiyatif veya yeni bir safha olarak değerlendirilebileceğimiz mevlidin opera şeklinde hazırlanması örneğinin gerçekleşmemesini üzümlere anlatması dikkate değer. Yine Revnakoğlu’nun notlarında rejimin ısrarla üstünde durduğu Türkçe ibadet konusunda ilk girişimi yaparak Türkçe namaz kıldırın Göztepe Camii imamı Cemaleddin Efendi hakkında da bilgiler vermektedir. Revnakoğlu’nun verdiği bilgilere göre Cemaleddin Efendi hafız olduğu için “Hocazade” veya “Hacı Hafız Efendi” olarak tanınan yeniliklere meraklı, ilmî ve tarihî dergilerde yazılar yazan (yazdığı dergilerden birisi Doktor Abdullah Cevdet’in *İctihad* dergisidir), İstanbul orta mekteplerinde kelim, tecvid, tefsir ve hadis okutan bir isimdir. 1926 yılında Göztepe Camii’nde çevrenin ve cemaatin uyarılarını dikkate almadan Türkçe namaz kıldırın ve gelen tepkilere rağmen daha sonra bu konuyla ilgili olarak *İctihad* dergisinde yazı yayımlayarak yaptığı yeniliği savunmuştur. Son zamanlarında bir kısmı hece vezniyle yazdığı Türkçe bir tefsir çalışması yapmakta olduğunu da Revnakoğlu’dan öğrenmekteyiz. Revnakoğlu, Cemaleddin Efendi’nin kendisine bazı kısımlarını okuması ve fikrini sormasıyla münasebetiyle bu tefsir çalışmasından haberdar olduğunu belirterek Cemaleddin Efendi’nin bu tefsiri yayımlanmadan ölmesinden sonra veresinden bu tefsirin yayımlanmasına dair arzusunu iletmiş-

tir. Revnakoğlu Cemaleddin Efendi’nin sarıklı olmasına rağmen kendi isteği ile şapka giyenlerden olduğunu da bir not olarak düşmüştür.⁵

Revnakoğlu notlarında şapka kanununun çıkmasından sonra şapka etrafında yaşanan tartışmalara ve şapka kanununa muhalefetten İstiklal Mahkemelerinde yargılanan hatta idam edilen birçok kişiye rağmen şapkayı devrin icabı olarak kabul edip giyen din adamlarına dair örneklere de yer verir. Bunlardan birisi de Cemaleddin Efendi’nin tavrına benzer bir tavır sergilediğini öğrendiğimiz Şeyh Fehmi Efendi (Dazırduzur Fehmi Efendi)’dir. Şeyh Fehmi Efendi verdiği derslerde “Başımıza şapka geçirmek değil, icap etse de millet ve memleketin selameti ve dünyanın gidişine uymak için alnımıza put koysak (eliyle yerini gösterirdi) Müslümanlığımızdan bir şey kaybetmiş olmayız.” diyerek şapkanın Müslümanlığa bir zararının olmadığını iddia ederek yapılan yeniliği desteklediği ifade edilmektedir.⁶

Revnakoğlu kisve inkılabını yadırgamayıp yapılan değişikliklere uyum sağlayan isimler arasında Hayrullah Taceddin Yalım’ı da sayarak Üsküdar Rıfai Debbağlar Tekkesi’nin şeyhi olan bu isim hakkında şu bilgileri verir: “Hayrullah Taceddin Bey ileriye gören uyanık bir insandı. İlk zamanlarda birçoklarının pek alışamadıkları kisve inkılâbını o hiç yadırgamamıştı. Üstelik seve seve giyilmesini, benimsenmesini âdeta talim ve telkin ediyordu, cevher-i imânın bezde, kumaşta değil, kalpte, gönülde olduğunu söylüyordu:

Şapkayı giymekle kâfir olmaz insân bilmiş ol
Tâc-ı irfân müslümânın kalb-i zî-şânındadır.”

Revnakoğlu H. Taceddin Yalım’ın bu düşüncesini belirttiikten sonra onun düşüncesinin taşıdığı önemle ilgili olarak da “O tarihte hazret-i şeyhten başka hiçbir edip veya şair veya bir fikir adamı böyle bir söz söylemiş değildi, söyleyemezdi.”

H. Taceddin Yalım’ın Rıfai bir tekkenin şeyhi olmasına rağmen tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına diğer bir ifadeyle “sırlanması” karşısında çok telaşlanmamıştır ve yaşanan

4 Mustafa Koç, *age.*, c. I, s. 216.

5 Mustafa Koç, *age.*, c. I, s. 37.

6 Mustafa Koç, *age.*, c. I, s. 57.

değişimi soğukkanlılıkla karşılamış ve şöyle demiştir: “Arif olan elem çekmez, diyordu ve üzülenleri şu yolda irşad ediyordu:

Tekkeler mesdûd diye ârif olan çekmez elem
Tekke-i iklim-i lâhût her zamân meftûhtur.”

Soyadı kanunuyla dinî unvan ve ayrıcalık ifade eden her türlü ismin (şeyh, dede, baba, bey, beyzade, paşa vb.) yasaklanması bağlamında şeyh efendinin duyduğu sevinçli Revnakoğlu şu şekilde not etmişti: “Bey yerine ‘bay’ denilmesi şeyh efendiyi âdeta sevindirmişti. Ne de hoş gider şekilde anlatır: “Ben evvelâ bey idim sonra efendi oldum Efendi, bey kalmadı şimdi bana bay dendi.”⁷

Revnakoğlu Cumhuriyet’in ilk yıllarında yapılan inkılapların bir sonucu olarak kapatılan “tekke, zaviye ve türbeler”in akıbetlerinin ne olduğuna dair verdiği bilgilerde önemlidir. Bu çerçevede Revnakoğlu Sultan Hamid’in zamanında kendisi tarafından yaptırıldığını ifade ettiği Unkapanı Şazeli Tekkesini şöyle tanıtır: “Yukarıda selâmlığa üç oda, bir sofa, bir sandık odası alt katta iki oda, bir sofa, bunlarında altına bir bodrum bodrumun yanı başında ayrıca iki tane yer odası vardı. Bu iki oda hademeye mahsustu. Selâmlık katında, üstünde sofa en üst katta, tekrar bir büyük sofa, bir aralık açılmıştı. En aşağıda taşlıkta yan yana büyük iki oda, bir kocaman mutfak, bir taşlık vardı. Sultan Hamid bunlardan başka altı yatak, yorgan ve battaniye göndermişti. Mihrabın sağ ve solundaki parlak renkte koyun postlarının, hah ve seccadelerin bir kısmı da yine padişahın gönderdiği hediyelerden idi. Tevhîdhanede çoğu kadife ciltli yazma, basma kitaplardan tereküp eden kütüphanesi de padişahların, şehzadelerin ve sultan hanımların gönderdikleri kıymetli kitaplarla zenginleştirilmişti.” Bu tanıtımdan sonra Cumhuriyet döneminde tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra Unkapanı Şazeli Tekkesi’nin Cumhuriyet Halk Partisi binası ve Zeyrek Spor Kulübü olduğunu avlusunun da açık hava sineması yapıldığını öğreniyoruz.⁸

7 Mustafa Koç, *age.*, c. III, s. 1299-1300.

8 Mustafa Koç, *age.*, c. II, s. 911.

ARAP HOCA'NIN MEHMET ÂKİF İLE İLGİLİ ANLATTIKLARI

Revnakoğlu’nun notları arasında yer alan Arap Hafız veya Kara İmam lakaplarıyla da tanınan Arap Hoca’nın Mehmet Âkif ile ilgili anlattıkları da önemlidir. Arap Hoca Mehmet Âkif’in verdiği dersleri çok çabuk kavrayan gayretli ve yetenekli bir öğrenci olduğunu Akaid ve Kavaid’i kendisinden okuduğunu ifade ediyor. Mehmet Âkif’in Baytar Mektebi’ni bitirip Adana’ya görevli olarak gidene kadar sarıklı olduğunu ifade ederek bu sıralarda Mehmet Âkif’in yazıp kendisine verdiği “Mahşer” adlı münacaatı ve bir de nat-ı şerifi hâlâ sakladığını söylüyor ama dosyalarında bulamayınca da Revnakoğlu’na sonra bulup vereceğini belirtiyor. Arap Hoca’nın “hâlâ saklarım” dediği Âkif’in kendi hattıyla şiirlerinden biri Revnakoğlu dosyalarındaydı ve bu şiir şöyleydi:

“Allâh

Ey kudreti insanları lâl eyleyen Allâh!
Âcizlere ey bahş-i mecâl eyleyen Allâh!

Teslim ediyor akl-ı selim hayrette her dem Her
kârda izhâr-ı kemâl eyleyen Allâh!

İdrâk-i sîfâtm bize mümkün mü ki heyhât

Akılları pâ-bend-i ikâl eyleyen Allâh!

Aşk âteşini kalplere sensin koyan elbet Âlemleri
mecnûn-ı cemâl eyleyen Allâh!

Hâl ehlini âlâm ve mesâib ile giryân Biçâreyi
mehcûr-ı visâl eyleyen Allâh!

Yâ Rabb! Kerem et beni dildâra kavuştur
Gamgînleri âzâd-ı melâl eyleyen Allâh!”⁹

Revnakoğlu aynı zaman da Mehmet Âkif Mısır’dan döndükten sonra hasta yatağında yatarken Arap Hoca’yı kolundan tutup Mehmet Âkif’e götüren isimdir. Ve yine Revnakoğlu Mehmet Âkif’in babası Temiz Tahir Efendi’yle ilgili ilk biyografiyi de kaleme alan isimdir. Mehmet Âkif’in hayatını kaybettikten sonra her vesile ile ona saldıranlara karşı Mehmet Âkif’i savunanlardan birinin de Revnakoğlu unutmamak gerekir.

9 Mustafa Koç, *age.*, c. I, s. 75.

MÜCAHİDİN-İ MEVLEYİYE ALAYI

Revnaoğlu'nun notları içerisinde dikkatimizi çeken hususlardan birisi de tekke musikisinde önemli bir yeri olan "Nevbe" ile ilgili verdiği bilgilerdir. Nevbe'nin dikkatimizi çekmesinin nedeni I. Dünya Savaşı'nda halkın ve askerlerin maneviyatını yükseltmek için Mevlevî şeyh ve dervişlerinden oluşturulan Mücahidin-i Mevleyiye Alayı'nın kurularak cihad ve irşad ordusu olarak Şam'a kadar gitmeleri ve bu yolculuk sırasında da diğer tarikatlardan gelen nevbe bölüklerinin yüzleri aşan efrada ulaşmalarıdır. Bu bölüklerin ekseriyetini Kadiri, Rifai ve Sa'di tarikatlarına mensup şeyh ve dervişler teşkil etmektedir. Her mensubun kendi tarikat kisveleri ile çeyizlendiklerini ve bu suretle halkın üzerinde manevi bir tesir bırakarak Şam'a kadar gidip döndüklerini öğreniyoruz. Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra Bursa'da ortaya çıkan manzarayı da Revnaoğlu ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Revnaoğlu Millî zaferden sonra Bursa'ya ilk giren Şükrü Naili Paşa'nın şeyhler alayının nevbesi, tekbir ve tehlil sesleriyle karşılandığını bu sırada bir fırsat bulanlar, kahraman askerlerin ve kumandanların ellerine sarıldıklarını, yüzlerindeki terleri sildiklerini, bazılarının da ayaklarındaki postallardan toz alıp gözlerine sürdüklerini söyleyerek şöyle devam eder: "Nevbeyi alayın başından üstadane bir kudretle idare eden Mısri şeyhi Şemseddin Efendi o heyecanlı günlerin ilhamıyla kaleme aldığı "Halâs-ı Bursa" isimli kudümiyyesinde hem vakayı tarihlemiş hem de bunu ordunun önünde bizzat inşad ederek halkın coşkunu ve bahtiyarlığını artırmıştı. Şeyhin gözler, gönüller dolduran bu manzumesi, bir ay sonra Bursa'yı ilk defa teşrif eden Gazi hazretlerinin huzurlarında yine bizzat okunmuş ve şairine Gazi Paşa hazretleri tarafından takdir ve iltifat edilmişti." Yine aynı tarihlerde Refet Paşa'nın Ankara'dan İstanbul'a gelişi üzerine yapılan karşılama töreninde de benzer bir manzara yaşanmıştır. Ankara'dan İstanbul'a gelen Re'fet Paşa şeyhler tarafından nevbe vurularak karşılanıp Hazret-i Hâlid türbesine kadar dua ve İlâhîlerle götürülmüştür. Bundan sonrasını Revnaoğlu'ndan dinleyelim: "Bursa'da yapıldığı gibi burada da paşanın çizmesinden toz alıp gözlerine götürenler olmuştu. İçi kırmızı atlas pelerininin seve koklaya yüzlerine sürenler de görülüyordu. Yine o gün Kasımpaşa'da Çürüklük Rifaî Tekkesi

mensuplarından bir kısım dervişler de paşanın geçtiği yollar üzerinde durarak hiç lüzumu olmadığı hâlde burhan göstermeye kalkmışlar, gösteri yapar gibi avurtlarına şişler batırmışlar, vücutlarına zincirli topuzlar vurmuşlar, bir yandan da kendi usullerine göre mazhar çalmışlardı. Yenikapı Mevlevîhanesi'nde ise o hafta içinde paşanın şerefine hususî bir ayin icra edilmişti."¹⁰

Revnaoğlu'nun nevbe ile ilgili olarak verdiği bilgiler tekke ve zaviyeler çevresinde yapılan tarikatların hem I. Dünya Savaşı'nda hem de Millî Mücadele döneminde halkın ve askerlerin maneviyatını arttırmak için etkin bir mücadele sürdürdüklerini göstermektedir. Aynı şekilde bu coşkun ruh halinin Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra Millî Mücadele hareketini yürüten kadroya karşı gösterilen teveccüh ve coşkulu istikballer şeklinde de devam ettiği görülmektedir.

SONUÇ

Şehir tarihi araştırmalarında en önemli sorunlardan birisi kaynak yetersizliğidir. Ancak bu durum Osmanlı Devleti'ne yüzyıllarca başkentlik yapmış olan İstanbul düşünüldüğünde çok da doğru bir tespit sayılmaz. Zira İstanbul'un şehir tarihi ile ilgili olarak diğer şehirlerle kıyaslandığında çok zengin bir kaynak birikimine sahip olduğu ortadadır. Revnaoğlu'nun tuttuğu notlarda bu bağlamda İstanbul şehir tarihi için vazgeçilemez değerdedir. Ancak Revnaoğlu'nun notları bu öneminin dışında yakın dönem tarih çalışmaları içinde oldukça önemli ayrıntıları içinde barındırmaktadır. Osmanlı ve Cumhuriyet döneminin "meşahiri meçhulü"ne dair verdiği biyografik bilgilerin dışında Cumhuriyet dönemi ile birlikte yaşanan köklü değişimlerin özellikle tasavvuf çevrelerinde hangi tepkileri beraberinde getirdiğinin görülmesi bakımından tuttuğu notlar özel bir önem taşımaktadır. Biz bu yazımızda bu hususa dikkat çekmek için birkaç örnekle yetinsek de Revnaoğlu'nun notları bu konuda daha birçok ayrıntıyı bünyesinde barındırmakta ve araştırmacıların ilgisine muhtaç bir şekilde beklemektedir.

10 Mustafa Koç, *age.*, c. I, s. 345-346

TEKKEDEN TİYATROYA: REVNAKOĞLU İSTANBULU'NDA TEMAŞA SANATLARININ SERÜVENİ

— ÖMER KANTARCI —

On yıllarda ülkemizde şehir tarihi ve kültürle ilgili nitelikli eserler, süreli yayınlar, şehir hayatına katkı sunmuş kişilerin biyografileri ve şehrin eski hâlini anlatan fotoğraf albümlerinin yayımlanmakta olduğu dikkatinizden kaçmamıştır. Buna ilaveten üniversite ve belediyelerin katkısı ile yine şehir tarihiyle ilgili düzenlenen sempozyumların sayısında ciddi bir artış görülmekte. Şehir/kent müzeleri de birçok il ve ilçe belediyesinin kültürel olarak ilgilendiği konuların başında yer almaktadır.

Bu eserler ve yayınlarda şehirler edebiyat, sanat, kültür, iktisadi, dinî hayat ve folklorik yönleriyle incelenmekte; biyografiler ve tarihî yapılar görsel içeriklerle desteklenerek okuyuculara zengin bir muhteva sunulmaktadır. Bu çalışmaların şehri bütünüyle temsil etme veya estetik yönüyle zayıf olma gibi problemleri olsa da şehir kültürüne artı değer kattığından şüphe yok.

Yaşadığımız kadim coğrafyada yeri doldurulamayacak önemli bir kültürel miras vardır. Bu büyük mirasta tarihî şehirlerin son zamanlarda merak konusu olması, eski değerlerin ve kültürel hayatın modernleşmeyle yara alması bazı yönleriyle ortadan kalkmasıyla açıklanabilir. Hâlihazırda eski geleneksel hayata özlem duyulmakta, nostaljik bir durum söz konusudur. Bu hareketliliğin nostaljik durumdan öteye geçerek, medeniyet değerlerinden güç alınarak

coğrafyamızın kültürüyle uyumlu yeni bir şehir anlayışı inşa etmede bize yol göstermesini ümit ediyoruz. Aksi hâlde sadece geçmişle övünmek, yaşanan ve yapılanlarla yetinmek ya da geçmişin kopyasını inşa etmek bize bir katkı sağlamayacaktır. Bu adımlar bizi nereye götürecektir, ne kadar etkili olacak, istikbali inşa etmede bize rehber olacak mı?, soruları da cevaplanmak üzere bu çağın insanların önünde durmaktadır.

İSTANBUL'A VEFA

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçerken devraldığımız kültürel mirasın merkezinde hiç kuşkusuz İstanbul yer almaktadır. Hayatı inşa eden değerler modern dönemle birlikte değişirken asırlar boyu süregelen ve arka planında büyük bir maneviyat barındıran hayat tarzı tahrip oldu, yara aldı, ciddi bir kısmı unutulup gitti. Şükür ki bu eskimez değerlerin, hayat tarzının unutulmasına, kaybolmasına razı olmayan yüce gönüllü, vefakâr insanlar da vardı. Entelektüel bir ailede zamanına göre madden ve manen iyi imkânlarla büyümüş olan kültür tarihçisi Cemaleddin Server Revnakoğlu (1912-1968) da o vefakâr ve çalışkan insanlardan biriydi. Medeniyet değişimi yaşanan bir çağda İstanbul Fatih bölgesini merkeze alarak şehrin estetik, mimari, tasavvuf, sanat, musiki ile tarihî maddi yapılarını, gündelik yaşam faaliyetlerini, nevi şahsına münhasır insanlarını titiz bir arşivci gayretiyle sabırla kâğıtlara döktü Revnakoğlu.

Cemaleddin Server Revnakoğlu (d. 1912, ö. 1968)
Kendi kaleminden portresi (253:418)

Vefatının ardından terekese uzun yıllar, önce Galata Mevlevihânesi'nde sonra da Süleymaniye Kütüphanesi'nde ilgi görmeyi bekledi. Bu arşivde neler yoktu ki: Camiler, tekkeler, dergâhlar, medreseler, konaklar, çeşmeler, hamamlar, mezarlıklar, kitabeler, musikişinaslar, şairler, fotoğraflar, mektepler...

Cemaleddin Server Revnakoğlu'nun Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan bu dosyalarından bir kısmı nihayet Mustafa Koç'un yayına hazırladığı, Fatih Belediyesi desteği ile içeriğine uygun bir zenginlikte yayımlanarak *Revnakoğlu'nun İstanbul'u* adıyla beş cilt olarak gün yüzüne çıkarıldı. *İstanbul'un İç Tarihi Fatih* alt başlığı ile neşrolunan külliyatta bir şehre vefa borcunu hem merhum Revnakoğlu (fazlasıyla) hem de katkısı olan insanlar ödemiş oldu. Bu eserden nasiplenmek de kârilere kalmış üçüncü bir vefadır. Bugüne kadar hazırlanan en zengin şehir arşivlerinden biri ile (en kapsamlısı da denilebilir) karşı karşıyayız. Beş ciltlik devasa eseri/arşivi diğer eserlerden ayıran en önemli husus "mabedi hariçten görüp yaşaması, içeri girmesi, sesi, insanı duyması, manayı yazmasıdır."

Aşçı Dedenin Hatıraları, Ahlâk-i Alâ-i, Van-kulu Lügati, Mütercim Asım'ın Kamusu gibi nitelikli çalışmalarından tanıdığımız Mustafa Koç Hoca'nın bu külliyatın ortaya çıkmasında kuşkusuz emeği çoktur. Revnakoğlu'nun iç içe girmiş, karmaşık bir hâlde bulduğu arşivini ve zor okunan eski yazısını bu şekliyle yayına hazırlamak büyük bir fedakârlığın ürünü. Bu çalışmayla kültür tarihimize taze ve büyük bir katkı sağlandı, referans alınacak kaynak bir eser ortaya çıktı.

Cemaleddin Server Revnakoğlu'nun babası Fatih Fethiye Mahallesi eski muhtarlarındandı, annesi ise II. Abdülhamit döneminde sarayda hazine ustası idi. Bu sebeple Revnakoğlu küçük yaşlarda eski yazı ve kültüre aşina olmuş, ailesinin etkisiyle medrese ve sûfi çevrelerle tanışmış, annesinden muaşeret ve musiki dersleri almıştı. Merhumun tasavvufi yönü ağır basan çevresiyle ilgili şu cümleleri birçok şeyi özetler mahiyettedir: "Kundağım dergâhta bağlandı, dergâhta çözüldü. Aile muhitinin icabı olarak dergâhların mihrabı önünde, makam postu, cenah postu üzerinde büyüdüm. Çocukluğum ve gençliğim hemen daima zamanın ileri âlimleri, arifleri ile beraber geçti. O yaştan beri kitap tozu silkerim, hâlâ da böyleyimdir"

Aileden gelen entelektüel ilgi merhumda hat, resim, musiki ve tiyatroya kadar sanatın her çeşidine uzanacaktır. Eski yazı ve kültüre aşina olması, belediyenin mezarlıklar müdürlüğünde uzun yıllar mezarlıklar arşivi uzmanı olarak çalışması ve kişisel gayretiyle dört yüze yakın dosya ortaya çıkmıştı. Eseri hazırlayan Mustafa Koç bir gazetede yer alan mülakatında Revnakoğlu arşivinin devamının olacağını, İstanbul'un diğer ilçelerini, hatta geçmiş tarihi hakkında pek bilgi sahibi olmadığımız Silivri, Çatalca gibi yerler hakkında da malumatın olduğu ciltlerin yayımlanacağını müjdeliyor.

Revnakoğlu arşivinin genel içeriğinden yukarıda bahsetmiştik. Biz bu yazımızda merhumun yayımlanan dosyasından hareketle tiyatro, temaşa ve tulûat sanatlarına dair yaptığı çalışmalara, yorumlara ve tuttuğu notlara daha yakından bakmayı deneyeceğiz.

REVNAKOĞLU VE TEMAŞA SANATLARI

Modern tiyatronun Osmanlı ülkesine girişi Tanzimat Fermanı sonrasında denk düşer. Geleneksel Türk tiyatrosu şeklinde tasnif edebileceğimiz eğlence kültürü ortaoyunu, meddah, kukla ve gölge oyunlarıydı. Doğaçlama unsurların çoğunlukla yer aldığı bu oyunlar için sabit bir yere ihtiyaç yoktu. Tulûat ise orta oyunundan türeyen doğaçlama konuşmaların olduğu, modern tiyatro gibi sahne ve dekor isteyen, hem klasik hem de modern unsurlar barındıran bir tiyatroydu. Revnakoğlu bir yazısında “Türk tiyatrosu tulûat ile başlar; tulûat halkın tiyatro sudur. Halk orada kendini bulur.” diyerek bu sanatı tarif eder.

Modern tiyatro önce saray çevresi, yabancı elçilikler ve azınlıklar arasında yaygınlaşmaya başladı. Osmanlı Müslüman toplumuna açılan batı tarzı tiyatronun kurumsallaşması 1914’te Dârü’l-Bedâyi-i Osmânî’nin (şimdiki adıyla İstanbul Şehir Tiyatrosu) kurulmasıyla olur. Tabii bu tarihe kadar resmî olmayan çeşitli özel tiyatro grupları Osmanlı toplumunda kendini göstermeye başlamıştı.

Mustafa Koç Hoca birinci ciltte Revnakoğlu’nun hayatının yanı sıra tiyatro, temaşa ve tulûat sanatına dair tuttuğu notların, yaptığı çalışmaların da detaylıca anlatıldığı derli toplu bir biyografi sunuyor okuyucuya. Galatasaray Lisesi’nde eğitim gören Revnakoğlu okuduğu ve okuldan sonraki dönemde hep tiyatronun içinde yer aldı. Direkler arası kayboluncaya kadar tiyatronun kulisinde, kadrosunda bazen de sahnesinde görüldü. Halkevi rejisörlüklerini gönüllü olarak üstlendi. Şehzadebaşı’nda açılan Fatih Gençler Birliği’nin sahnesinde boy gösteren talebelerini oyuna teşvik etmiş, bu amaçla gazetede oyuncularını tanıtan yazılar yazmıştır. Devrin ünlü ve toplum nezdinde etkili olan tiyatro sanatçılarının her zaman yakınında yer almış, onlarla ciddi bir dostluk kurmuş; oynadıkları oyunlarından sahneye veda ettikleri jübilelerine varınca kadar birçok gelişmeyi gazetelerde yazmıştır.

Revnakoğlu’nun gazetelerde yayımlanan ilk yazısının konusunun da tiyatro eleştirisi olması onun tiyatroya verdiği önemi göstermesi bakımından calibi dikkattir. Henüz on altı yaşındayken 1928’de *Milliyet* gazetesinde çıkan bu yazıda Revnakoğlu *Otello*’nun temsilinden ve

Revnakoğlu’nun gazetelerde yayımlanan ilk yazısının konusunun da tiyatro eleştirisi olması onun tiyatroya verdiği önemi göstermesi bakımından calibi dikkattir. Henüz on altı yaşındayken 1928’de *Milliyet* gazetesinde çıkan bu yazıda müellif *Otello*’nun temsilinden ve William Shakespeare’i Türk sahnesinde ilk defa konuşturan *Otello Kamil*’in sanat şahsiyetinden söz etmektedir.

William Shakespeare’i Türk sahnesinde ilk defa konuşturan *Otello Kamil*’in sanat şahsiyetinden söz etmektedir.

ÜNLÜ TULÛATÇI NAŞİD, OTELLO KAMİL VE AKTÖR ŞADI

Müdafimi olduğu devrin en ünlü komedyeni ve tulûat sanatçısı Naşid’le (Adile Naşit’in babası) dostluğu uzun yıllar devam edecek, yaşlanıp sahneden uzaklaştığında onunla söyleşiler yapıp gazetelerde neşrederek dostunun sanat hayatına devam etmesini arzu edecektir. Naşid’in (Özcan) vefat ettiğinde yanında yer alan üç kişiden biri Cemaleddin Server Revnakoğlu idi. Sadece Naşid’le değil Muhsin Ertuğrul ve ilk eşi Neyyire Neyir Hanım gibi devrin diğer ünlü tiyatro sanatçıları ile irtibat hâlinde olmuş, bu irtibat aynı şekilde vefatlarına kadar sürmüştür. Muhsin Ertuğrul’un çeşitli filmlerde rol arkadaşı olan ve daha sonra evlendiği Neyyire Neyir Hanım ve o dönemki tiyatro camiasının geçmişi hakkında Mustafa Koç Hoca şu bilgileri bize aktarıyor:

“Medrese ve tekkeden sonra yeni hayatta eskiyi muhafaza edenlerden nisbeten farklı itiyatları, zevkleri olan bir dünya kuruluyordu. Bu yeni dünya, eski dünyanın içinden çıkıyordu. Türk tiyatro sahnesinin ve sinemasının ilk kadın oyuncularından Neyyire Neyir yeni dünyadandı. Geçen yüzyılın başında, 1903’te doğan ve ileride Muhsin Ertuğrul’un eşi olacak olan Neyyire, devrin meşhur müderris ve vaizlerinden Ahıskavi Eyüp Sabri Efendi’nin kızıydı. Babası vefat ettiğinde henüz dört yaşındaydı;

tekkelerin meşhur zakirlerinden Hafız Osman Bey olan ağabeyi de, Cumhuriyet devrinin hâkimlerindendi. Neyyire Neyir, Muhsin Ertuğrul'un da eşiydi.”

Revnakoğlu ve arkadaşları 1937’de amatör bir tiyatro grubu kurarak Musahipzade’nin *Aynaroz Kadısı* isimli oyununu oynamaya karar verirler. Yakın arkadaşı Naşid’in yardımıyla Turan Tiyatrosu’nu tutarlar. Provaları izleyen Naşid oyunu beğenir, oyunda sahneye çıkabileceğini söyler, nitekim çıkar da. Revnakoğlu ve Naşid aynı sahnede oyun oynarlar.

Revnakoğlu, vefatına yakın sayılabilecek tarihe kadar tiyatroyu, yeni oyun ve oyuncularını gündemine alır, takip eder. Gazetelerle tanıtım ve tenkitlerde bulunur. 1967’de o dönemde ünü duyulmaya başlanan, camiada heyecan uyandıran Nejat Uygur ve arkadaşlarının oynadığı *Ayyar Hamza* isimli oyunu beğenerek izlemiş, Dârü’l-Bedâyi-i Osmânî’nin repertuvarını samimi bir şekilde hatırlattığı için gazetelerde hakkında müspet yazılar yazmıştır. Oyunda tercih edilen kostümleri sadece tenkit etmiş, anlatılan hikâye ile uyumlu olmadığını belirtmiştir.

Cemaleddin Server Revnakoğlu’nun periyodik yayınlarda neşrettiği opera sanatçılarından başlayarak tiyatro tenkitleri, tulûata dair makaleler, sanatçılar için hazırladığı jübile yazıları özellikle 1939-1941 yılları arasında yoğunlaşır. Bu yazıların kahir ekseriyetinin konusu tiyatrodur. Misal olarak birkaç yazı başlığını zikredelim; *Karagöz Tiyatrodan Sayılabilir mi?, İlk Türk Aktörü Ahmet Necip, Nüktecilikten Numaracılaşa, Müjde Naşid, Sahnemizin ‘Tek’ Ertuğrul Sadi’si*.

Cemaleddin Server beyin tiyatro sanatçısı dostlarından biri de daha önce ismi geçen ve gazetelerde çıkan ilk yazısında bahsettiği “Şekspir evladı Otello” diye tavsif ettiği Kamil Rıza’dır. Otello’yu ustalikle oynadığı için Otello Kamil diye meşhur olan bu zat Dârü’l-Bedâyi-i Osmânî’nin kurucularındandı. Revnakoğlu ile dostlukları bir ömür sürmüş, vefat ettiğinde onu ebedi âleme selamleyenlerden biri de bu yakın dostu olmuştu. Notlardan öğrendiğimiz bir başka ilginç bilgi de diyanet işleri eski başkanlarından Rifat Börekçi’nin vasisinin Otello Kamil olması.

HEM TEKKE HEM TİYATRO

Revnakoğlu’nun bir başka tiyatro sanatçısı dostu aktör Şadi diye tanınan Fikret Karagözoğlu’dur. Galatasaray Lisesi müderrislerinden ve devrin müelliflerinden Hacı Zihni Efendi’nin torunu olan Şadi küçük yaşlarda zikirli meclislerin ve tekkelerin müdavimi olur. Ümm-i Kenan Tekkesi’nin usta zikircileri arasına girer ve oradaki zakirliğinden olacak tekkenin ilk ve son şeyhi Kenan Efendi (Rıfai) kızını onunla evlendirir. Şadi’nin aktörlüğü meslek edinmesi, şehir tiyatrolarında boy göstermesi ailesini rahatsız eder, onu eve almazlar. O da tekkelerde yatıp kalkmaya bir taraftan da tiyatroya devam eder. Hem tekke hayatını hem de tiyatro mesleğini uzun yıllar birlikte devam ettirir.

O dönemdeki birçok temaşa sanatçısının sūfi geleneğe mensup olduğunu, tekke kültüründen geldiğini görmekteyiz. Sadece temaşa sanatları değil sanatın birçok dalında önde gelen çalışmalara imza atmış kişilerin de benzer bağlantıları, irtibatları vardır. Bu durum aslında tabii bir neticedir. Çünkü Müslüman İstanbul’da hayatın merkezinde üç yapı vardı; cami, medrese ve tekke. Bu kurumlar sadece manevi hayatı değil kültür hayatını da şekillendiriyor, kuşatıyordu. Ünlü musikişinasların, hafız ve ehl-i tarik olması bu yüzdendi. Mustafa Koç’un külliyyatın dördüncü cildinde konuyla ilgili açıklamaları meseleyi gayet iyi özetlemektedir:

“Tulûat tekkeye kadar giren sanattı. Revnakoğlu notlarına göre şehir, mihraptan sahneye, posttan perdeye, zikir halkasından tulûata geçen sūfi-meşrep bir yığın simaya şahit oldu. Orta oyunu, tiyatro ve kantoyu bünyesinde toplayan kumpanyalarda bu Müslüman şahsiyetler isimlerinin önüne aldıkları ‘komik’ sıfatıyla sahne almışlar, temaşa sanatını icra ederken temaşadan tiyatroya geçişte umumî seyirciye hitap edebilmişlerdi. Çok zaman bir metne bağlı kalmadan kendilerini muhayyilelerine, yaratıcılıklarına teslim eden bu sanatçılar hayattan çekilmeden önce İstanbul’u eğlendirmiş, dinin müsamahakâr cephesini, İstanbul’u şekillendiren mizah peyzajını tamamlamışlardı.”

Cumhuriyet’le beraber kimi, “yeni cesur dünyaya” hızlı bir adım attı, eskiyi hızla terk etti. Kimi de yeni dünyada yer almakla birlikte eskinin

güzelliklerini kendi imkânlarıyla toplamaya ve yeni dünyaya taşımaya gayret etti. Revnakoğlu merhum onlardandı. Hatta 1940'lı yıllarda tulûatı ve geleneksel güldürü sanatımızı aşığılamak moda olunca gazetede "Temaşa ve Tulûatı Aşığılama Hastalığı" başlığı ile zengin bir argüman, etkili bir lisan ile bu sanatları savunmuştur.

Bununla yetinmeyip klasik güldürü sanatlarımızı savunmaya devam eden Revnakoğlu bu sefer saldırıya uğrayan Karagöz ve Hacivat'ı ele alır. Saldırıdan kastımız Karagöz ve Hacivat'ın yabancı dolayısıyla bu topraklara ait olmadığı iddiasıdır. Revnakoğlu Karagöz'ün perişan olmuş mezar taşını bulup müzeye aldırması münevver bir kültür tarihçisi olarak iddiayı çürüten yazılar yazar. Sadece savunmakla kalmaz kadim güldürü kültürünü ihya etmeye, bu alanda yeni istidatlı gençleri bulup sanata yönlendirmeye gayret eder. İşsiz kalmış, son karagözcüleri istihdam etme adına yeni projelere destek verir. Fakat Karagöz ve Hacivat'ı diriltelim derken dilinin, dekorunun, özünün bozulmasına da karşı muhafazakâr bir tutum takınır. Bunu hem çevresiyle hem de basın yoluyla kamuoyuyla paylaşır. *Revnakoğlu'nun İstanbul'u'nda* bunları destekleyen pek çok nota, yazıya rastlamak mümkün.

REVNAKOĞLU'NDAN BİZE KALAN

Revnakoğlu Osmanlı'nın son yılları ile Cumhuriyet idaresinin kuruluş ve ilerleyen dönemlerini hayatıyla tecrübe etti. Notlarına şöyle bir göz attığımızda ilgi sahası çok geniş olduğu için her iki devirden kıymetli, derinlikli ve değer taşıyan maddi ve manevi kültür öğelerini çekip alma, öne çıkarma derdinde olduğunu fark etmek güç değil. O, tiyatro, tulûat ve diğer kadim kültürümüze yaslanan güldürü sanatlarımızı ele alırken eski ile yeni dünyayı buluşturmaya gayret etmiş, bu alanda kalemi ve bedeniyle vefatına kadar çalışmıştır.

Cemaleddin Server Revnakoğlu'nun arşivi zengin muhtevasıyla bize büyük bir geleneğin mirasını haber vermektedir. Bugünkü yaşadığımız dünya dünden çok farklıdır ama geleceği inşa etmede asırların imbiğinden süzölmüş kültürümüzden azami derece istifade etmek, bu manevi mirası "çağın idrakine sunmak" bizim

Mermerşahi Sokak, sol baştaki ahşap ev Revnakoğlu'nun eviydi (Belediye Arşivi)

elimizdedir. Revnakoğlu'nun notları son iki yüz yıldır tecrübe ettiğimiz Batılılaşma macerasının kültür, sanat, edebiyat, tasavvuf ve musiki alanlarına yansımalarını menfi ve müspet yönleriyle ortaya koymasını bakımından da önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Bugün İstanbul'a baktığımızda büyük bir karmaşıklık ve kargaşa görmekteyiz. Anadolu'nun birçok büyük şehri için de benzer bir durum söz konusudur. İstanbul'un tarihten devraldığı maddi ve manevi miras maalesef yüz sene içinde büyük oranda yara almıştır. Onarılan, tadilatı geçen, bugüne layığıyla takdim edilen önemli yapı ve eserler elbette vardır. Fakat hâlen sosyal medya vasıtasıyla haberdar olduğumuz başta çeşmeler olmak üzere yüzlerce mekân bakımsızlıktan tahrip olmuş veyahut büyük binaların aralarında kaybolmuştur.

Revnakoğlu'nun İstanbul'u bize başta temaşa sanatlarımız olmak üzere İstanbul özelinde "neyi kaybettiğimizi hatırlatmaktadır." Kaybettiğimiz birçok şey vardır ama hâlen mevcut olan sayısız kültürel mirasımızı korumak, bugünkü dünyaya bu mirasın ışığından yola çıkarak yeni şeyler söylemek elimizdedir.

MODERN BİLİMİN KARARTTIKLARI

H. YAHYA ŞEKERCİ

Değerli olan değerlenebilir olandır modern dünyada. Bilgi de bundan azade değildir şüphesiz. Buradaki ölçü kârdır. Değerlemenin kendi ölçülerince yapılabildiği, alınıp satılabilen unsurlardan olduğu nispette değerlidir bilgi. Gelinen noktada bilgi, insanlığın ortak mirası değil, sahiplerinin tasarrufunda bir birikimi ifade eder. Yatırımcısının ticari kabiliyeti ile çevrelenmiş günümüzün bilimi; anlamak, anlamlandırmak, evrendeki yerimizi keşfetmek adına değil, güç için, hükmetmek için talim ediliyor, ettiriliyor. İktidarlara kol kola yol yürüten sermaye sahiplerinin satıcı, toplumların müşteri olduğu düzenin dinamikleri de hikâyesi de dikkate değer evsiftadır.

İnsanlığın hikâyesinde bilgi ile olan ilişki değişti durdu. Bilginin vasfı ve sıhhati kadar türü de insan-bilgi ilişkisini belirleyen ana amillerden oldu. Kulak ardı edilemez kırılmalar da yaşandı muhakkak. Kabaca 19. asra kadar olan ilişki ile sonrası birbirinden çok farklı bir biçimde temayüz etti. Söz konusu yüzyıldan itibaren geleneğin, tecrübenin, inançların ve felsefenin bilgisi; mutlak hakikatin yegâne menzili olarak takdim edilen, hatta diretilen, bilimin bilgisi karşısında kıymetsizleştirildi. Bu bilgilerin varlığı ancak doğa bilimlerinin bilgisine intibakı ölçüsünde muteber addedildi.

Öte yandan bilgi, önceki çağlara oranla ulaşılması çok daha kolay bir müktesebat bugün. Bu durum da bilginin giderek daha değersiz anlaşılmasına sebebiyet veriyor. Hâl böyle olunca günümüz insanının, bilgi ile ilişkisi zedeleniyor, irtibat makul bir zeminde gerçekleşmiyor. Vaziyeti krize çeviren ana nokta ise muhatap olunan

bilginin sıhhatidir. Bilgi ile sahici ve anlamlı bir irtibat için gerek şart olan doğruyu yanlıştan ayırt etmeye dair herhangi bir ihtiyaç hissetmemenin geçerli olduğu vasatta, teyitsiz bilgi rahatlıkla dolaşıma sokuluyor, yanlış bilgi ile daima karşılaşmak öznenin gerçeklikle bağını koparıyor, kullanılan alanlar tekinsiz birer bilgi çöplüğüne dönüyor.

Bilgiye ulaşmak zahmetsiz artık. Hatta bilgi bombardımanına maruz kalınan bir çağdır yaşadığımız. Modern dönemde bilgiye süratle ulaşıyor, hızla ihtiyaç duyulan alanlarda kullanılıyor dolayısıyla bilgi hızla bir neticeye dönüşüyor. Makbul netice ise hunharca tüketilebilir hâle getirilen bilgidir. Hemen her tür bilginin, modern tezgâhlardan geçirilerek kullanışlı duruma getirilmesi ödevdir modern endüstri için. Bilgi doğrudan kullanılabilir, somut ve pratik değilse satılamaz demektir. Bu da ‘istenmeyen bilgi’ etiketinin yapıştirilerek kullanışsız bilgiler için imal edilen geri dönüşüm sahalarına gönderilmesi için kâfidir. Modern bilim böylelikle varlığını tahkim eder. Evet, modern bilim, modern endüstrinin ar-ge laboratuvarıdır.

Alabildiğine pragmatist bir yapıya sahip olan modern bilim, yuvası sayılan üniversitelerde hayli sınırlı bir şekilde imal ediledursun, teknoloji şirketlerince ziyadesiyle işlevsel olacak şekilde üretiliyor ve satılıyor gelinen noktada. Bu itibarla rahatlıkla ifade edilebilir ki modern bilim sermayeci bir karaktere sahiptir. Müşteriye dönüşmüş birçok kişi için sıradan bir malumat tan öteye geçmeyen bilgiler, menfaat devşirme ustaları tarafından ticarileştirilmesi muhtemel “veriler” şeklinde işleniyor günümüzde.

Modern bilim sermayeci bir karaktere sahiptir. Müşteriye dönüşmüş birçok kişi için sıradan bir malumattan öteye geçmeyen bilgiler, menfaat devşirme ustaları tarafından ticarileştirilmesi muhtemel “veriler” şeklinde işleniyor günümüzde.

Bilgi süratle pratiğe dönüştürülüyor. Teknolojik, inovatif araçlar marifetiyle bilgi, hayatlara sirayet edebiliyor. Zira temelde hayatı kolaylaştırmayı vadediyor. Netice itibarıyla bu cazip teklif karşısında kayıtsız kalınmasa da bilerek yahut gayriihhtiyari bazı bedeller de ödenmek mecburiyetinde kalınıyor. Çoğu zaman zihni egemenliği hedefleyen bir kültüre ikna olmak, yeni bir düşünce biçimi ile biçimlenmek ve fiile bakıp faili takdir kabilinden “bilimin sahiplerinin” üstün olduğu fikrine kapılmak, fark edilmese de bizatihi kişinin kendisinin ticari metaya dönüşmesi gibi bedeller oluyor bunlar.

Kitleler daimi müşteri olarak sadece ürünü değil gide-gele kültürü de özümsemeye başlar. Tefrik ettiği temel sıfatını, “yüce insan aklının” ve “bilimin mutlaklığı” olarak aktaran bu kültür ilerlemeci, gelişmeci ürünlerini referans verecek inandırma yoluna gider. Nereye baksa söz konusu kültürün yansımalarını gören kitleler ise bu istila karşısında direnemez. Az ya da çok istenen kanaat oluşur, maksat hâsıl olur. Oysa bu anlatı pek çok bilgiyi, bilgi türünü perdeler. Bu kültürde insan, kendine bir yandan müşteri olarak, diğer yandan ise bizzat ürün olarak yer bulabilir. Hayata süratli bir şekilde nüfuz etmesi yönüyle kültürleyici özellikler barındıran bu tarz, tükettirmekle mükellef bir hüviyet taşır.

BİLİM İNSANLIĞIN ORTAK BİRİKİMİ DEĞİL SAHİPLERİNİN MALİDİR

Kanaat sahibi insan elbette kanaatini müdafaa eder. Kişi her tür taarruza mukabele için en vurucu, karşı konulmasının en zor olduğunu düşündüğü gerekçelerle, bilgilerle savunur

görüşünü. Kanaat ortaklığı kurulan her ne ise aynı zamanda inancın da bir kısmını inşa eder. Aynı arki takip eden, aynı pınardan beslenen fert için bir süre sonra bu fikriyat mutlak kabul edilir. Yeni kanaat dairesinde üretilen bilgiyi ve üretme biçimini mutlaklaştıran kişi için modern bilim din, bilim adamları ruhban sınıfı, analistler, stratejistler de kâhin gibi takdir görür. İhtiyakla savunulan fikirler, zihinde kök salınca da müdahaleye açık hâle gelen özne, istenilen yöne itilmeye, istenilen hisle hislendirilmeye, istenilen unsurlar doğrultusunda düşündürülmeye yönlendirilir. Yeri geldiğinde kullandığı araçlar eliyle korku ve panik oluşturmakta mahir olan modern bilim, taraftarlarınca cansiperane savunulurken arkada başka mesai çoktan başlamıştır. Şahsi her bilgisini, tüm izleme alışkanlıklarını dolaylı olarak tüketime meyyal taraflarını ele veren, açık eden kişinin bilgilerini kaydeden algoritmalar harıl harıl çalışmaktadır.

Oldukça pahalıya mal olsa da hayatı kolaylaştırdığı propagandası ile satılan yeni her şeyin beraberinde bir hayat tarzı, dolayısıyla bir düşünce biçimi de getirdiği kesin. Satın alma gücü nispetinde bilimden istifade edildiği bir çağdayız artık. Tekrar ifade etmekte fayda görüyorum; bilim insanlığın ortak birikimi değil, onu finanse edenlerin sahibi olduğu bir birikimdir. Ve onların insafı ölçüsünde istifade edilebilecek ya da ücreti ödenerek yararlanılacak bir müktesebattır. Küre ölçeğinde karşılaşıldığına dair yoğun neşriyat yapılan salgın süreçlerinde deva olarak geliştirilen ilaçları, bilabedel tüm insanlığın yararına sunmak yerine ciddi kâr marjlarıyla

la satmaya tevessül bunun en güzel örneğidir. -Söz konusu salgının gerçekliği, yeryüzünün her yerinde tesirli olacak biçimde yaygınlık kazanıp kazanmadığına, tanıtıldığı gibi ölümcül olup olmadığına dair şüpheler ise hâlâ ortada durmaktadır.-

İnsanı sadece işitmekten, görmekten, koklamaktan ve tatmaktan ibaret bir anlayışla ele alarak son derece daraltan modern bilim, ferdi âdeta esir ediyor. İnsan daha baştan eksik bir muameleye tabi tutuluyor. Dolayısıyla modern bilimin, bilgi-insan zemininde kurduğu çarpık ilişki anlaşılmadan günümüzdeki bilgi-toplum ilişkisini anlamamanın zor olacağı muhakkak. Söz konusu ilişkiye daha yakından bakıp irdelemek önemli bir anlamı ifade ediyor. Bilimler içinde de sadece doğa bilimlerinin referans alındığı anlayışın ne gibi sorunlar imal ettiği, neticelerin nasıl oluştuğunu anlamak adına üzerine eğilmek icap ediyor.

BİLGİ SEKÜLERLEŞİYOR

Bilgiyi bilimin bilgisi, bilimi doğa bilimleri, insanı ise sadece fizik tarafıyla kabul eden mevcut anlayış son derece nakıs, hakkaniyetsiz ve tahripkârdır. Mevcut bilim tarzının bilgiye sahip olma hususunda takındığı otoriter tavra dikkat çeken Fatih Topaloğlu “Modern Bilim Üzerine Bir Eleştiri” makalesinde şu görüşlere yer veriyor: “Modern bilim anlayışı, insanın bilgiye ulaşma çabasını duyuşal yetilerle sınırlandırarak, din başta olmak üzere onun manevî yönüne hitap eden alanları tasfiye edebileceği iddiasının sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu iddia, din ile bilim arasında birbirini yok sayan bir gerilim oluşmasına neden olmuştur. Modern bilimin en temel iddiası olan mutlak gerçekliğe tek başına sahip olma düşüncesi ve buna ulaşmak için kullandığı ‘doğrulama’ yöntemi oldukça eleştiriye açıktır. Aslında bugün geline noktada doğrulama kavramının tam olarak tanımlanamadığını ve tam bir doğrulamadan bahsedilemeyeceğini söyleyebiliriz.”¹

Bilgi ile olan ilişkisini böylesi ölçsüz ve çelişik bir düzlemde kuran, merkez kabul ettiği insanı dahi metalaştırıp vasıflarından bir kısmını öte-

¹ Yazarın burada “din ile bilim arasında birbirini yok sayan” ifadesine iştirak etmiyoruz. Bilimi yok sayan bir din hususu tafsilatlı izaha muhtaçtır.

kine tercih eden, diğer taraftan da tabiri caizse bilgiyi sekülerleştiren bu yaklaşım, günümüz insan tipinin meydana gelmesine de imkân hazırladı. Moral değerlerin hayatın dışına çıkarılarak suni değerler üretmek suretiyle yeni “dokunulmazlar” oluşturan bu fikir, yeni dünyada gücünü üst üste edindiği galibiyetlerden aldı. Sözü dinlendi, idaresine riayet, kendisine itibar edildi. Faydayı, kârı en üste koyan ve başarıyı, yalnız kendi ürettiği doğrular ve değerlemeler ile ortaya çıkaran bu anlayış, kitleler üzerinde öyle ya da böyle makes buldu.

Son derece mekanik bir kabulle çalışan, aklı mahdut bir daireye hapseden modern bilim, içinden çıktığı kültüre karşı geliştirdiği itirazı da eritmiş vaziyettedir günümüzde. Hatırlanacağı gibi ilk dönem modernistler, Pagan-Hristiyan tadrifatına meydan okuyarak “insanın hürriyeti” söylemini bayraklaştırıp aklın özgürleşmesinden dem vurmaktaydı. Geline nokta ise aklı tek boyutlu olarak, sadece duyular ile algılayabilecekleri üzerinden kurgulayan, dolayısıyla insanı da yalnızca maddi varlığıyla ele alan, son derece dar bir çerçevedir gördüğümüz. Mutlak hakikatin odağı iddiasını da gür sesle dillendirdiğini hesaba katarsak modern bilim, itiraz geliştirdiği müessesenin yerini almaya azmetmiş, inanca muadil bir yer açmıştır kendisi için. İnanılacak yegâne unsur olarak kendini konumlandırması itibarıyla da din olarak işlev görmektedir. Tabiatıyla bilimin sözü bağlayıcıdır çağımızda.

Olağanüstü şartlarda yeniden tanzim edilerek bugünkü şeklini alan modern bilim, karanlık bir geçmişe sahiptir. Öjeniden ırk temizliğine, insanların kobay olarak kullanılmasından gen havuzlarının iyileştirilmesi adına yapılan zalimane uygulamalara kadar tabiata, hayvanata güç kullanmaktan imtina etmeyen, soykırıma varan tatbikatlar saymakla bitirilemez. Bugün dahi bir kısmının sürdüğünü bildiğimiz akıl almaz uygulamaların merkezi mesabesindeki modern bilim, zararları örtbas edilerek sahipleince hiç de masum olmayan biçimde tepe tepe kullanılmaktadır.

TEKELCİ VE MÜTEHAKKİM

Çarpık bilgi iletişiminin çarpık fikirleri meydana getirmesi tabiidir. Bugün hiç de bilimsel olmayan ama bilimi müdafaa adına konuşan-

ların, fikirlerinin nasıl yeşertildiğinin hikâyesi de enteresandır. Gelineen noktada bu anlayışın nasıl çalıştığını bilmek de ehemmiyet arz ediyor. Hemen baştan ifade etmeliyim ki kurnazca bir yaklaşım, fırsatçı bir tavırla hareket edildiği pekâlâ söylenebilir. Yakın dönemde gördüğümüz genel manzarada oyun, tespit edilen bilginin etrafı alelacele sarılıp onu bir yorumla anılır duruma getirip, olanı olduğu hâliyle değil, bir görüş üzerinden takdim etmek şeklinde sahnelenmektedir. Biyoloji bilimini düşünelim, keşfedilen bilgiler olduğu gibi mi yayımlandı yoksa telaşla biyoloji ile alakası hayli sınırlı olan bir ideoloji olan sosyal Darwinizm yorumuyla mı servis edildi? Modern ideolojiler içinde hayat bulan bu fikriyat, güç kullanmaktan geri durmayan, egemenliği için zorbalığa müracaat eden bir düşüncedir.

Modern bilim insanlığa tahakküm ediyor. İnsanlığın faydasına hizmet etmek üzere teşekkül ettirilmiş, gelişmiş serpilmiş bir disiplin olarak bilim, modern zamanlarda başkaca pek çok bilgi membaı varken sadece deneyi esas alarak tahakküm ediyor. Zira tek cari bilgi türü olarak deneyin kabulü, aynı zamanda diğer bilgi türlerinin reddedilmesi demek. Tekelci bir anlayışın, dolayısıyla totaliter ve despot bir fikrin tatbik edilmesi yoluyla tahakküm tahakkuk ediyor. Oysa insan, bir yönüyle tabiatın bir parçası diğer taraftan da metafizik ciheti olan, manevi ihtiyaçları bulunan bir varlıktır. Modern bilim tarafından bu özellikler yok sayılıyor.

Bilim aydınlatana kadar insanlığı zifiri karanlıkta zanneden anlayış ilerlemeci anlayıştır. Bu da bilimsel olmayan tüm bilgi türlerini tahfif, tahkir hatta tezyif eden bir yaklaşım olması bakımından arızalıdır. Nitekim bilim iman gibi değildir, şüphe de götürür tereddüt de. Tabiatı itibarıyla yanılmaya açık bir disiplin üzerinden mutlak hakikati bulmayı ummak, buna göre pratik geliştirmek 19-20. yüzyıllarda revaç bulan bir fikirdi. Batıda pozitivistler ısrar etti, postmodernler geldi bu anlayışı yerle yeksan etti. Etti de yerine makul bir şey değil, muğlaklığı bıraktı. Bu da şüphesiz tenkide, tartışmaya son derece açık başka bir bahistir. Sonuç itibarıyla “aydınlatıcı ışık” nasıl bilim değilse, bu söylemin sahiplerinin de bilim değil, bilimcilik hezeyanı üzerinden cümle kurdukları dikkate alındığında söz konusu sözlerin itibarı meçhuldür denebilir.

“Meyli öğren, önce ihtiyaç oluştur sonra imal, ardından arz et; sattıktan sonra yeniden modelle ve yenisini satmak üzere yeniden üretmeye devam et” döngüsüyle ihata edilen düzen sürüp gitmektedir. Söz konusu temayül sadece gündelik ‘ihtiyaçlar’ı değil aynı zamanda duyguları ve politik karar mekanizmalarını da kapsamaktadır. Bilgi ile makul bir zeminde muhatap olan, ilişkisini ona göre tanzim eden insan yerine, sadece oyalanma aracı olarak tüketmek üzere satın aldığı bilgiyle malul bir insandır artık karşımızdaki. İstismara açık, yönlendirilmeye müsait, aciz...

Muayyen vakitlerde fikrine başvurularak değerli hissettirilen, yani “seçmen” olarak inşa edilen öznenin, müstakil kararı ile baş başa bırakılması da ihtimal dışıdır bu nizamda. Hâlbuki seçmen, kararı meşrulaştırmak için gereken çoğunluğun bir parçasıdır yalnızca. Vazifesi budur ve bundan iftihar eder zira verdiği karar özgürlüğün dışavurumudur kişi için.

BİLİMCİLİK TENAKUZDAN İBARET BİR YAKLAŞIM

Bilimcilik sahici ve derin değil, sahnelenen gösterinin en ucuz parçalarından biridir belki de. Bilimciler ise modern paradigma tarafından hizaya sokulmuş, tutarsız bir guruğu ifade etmekten fazlası değildir. Bilim adına eline tutuşturulan ev ödevlerini yerine getirmeyi maharet sayan bu kitle, bilimi fen bilimlerinden, insanı da fiziki, maddi yapıdan ibaret kabul eden peşin hükümler ile hareket eder. Bilimcilik hezeyandır.

Son sözü olmayan, iddiası kesinlikten uzak bir yapı hakikatin odağı olabilir mi, yanılı mutlak hakikat kabul edilebilir mi? Elbette hayır. Öyleyse yanılmakla malul, deneye yanıla gelişen ve cevap bulan bilimin, kendisinin mutlak hakikat olarak kabulü ne kadar makul sayılabilir. Bilimde her şeyin cevabı olduğun düşünen hastalıklı bakışa bugün de rastlamak mümkün. Her müşkülü sunaklarında bilime arz eden, bilimden gayrısından medet ummayan, savunduğu temel değer bilim olan, bilimin yanılıklarını dahi göğüslemek mecburiyetinde kalan, ondan himmet bekleyenler... Bilimciler olarak adlandırılan kesif ideoloji sahiplerine dair sıkı tenkitler getiren Willian Lane Craig konuya dair

şunları kaydeder: “Bilimcilik bilgiye dayanan bir teoridir, bilim değildir. Ve dediği şey bilimin, fiziksel bilimin bilginin tek kaynağı olması. Yani bir şey bilimsel olarak kanıtlanmazsa ona inanmak irrasyonel-mantıksız olarak görülüyor. ‘Sadece bilimsel olarak kanıtlanabilecek şeylere inanmalısın.’ Bu benim karşı çıktığım felsefedir. ...Mantık ve matematik bilim içinde önceden varsayılabılır ama kanıtlanmış değildir. Etik gerçekler, mesela iyilik ve kötülük nedir, bilimsel açıdan kanıtlanamaz. Estetik gerçekler, güzellik de iyilik gibi bilimsel olarak kanıtlanamaz. Metafiziksel gerçekler, dış dünyanın varlığı ve geçmiş gerçekler bilimsel olarak kanıtlanamaz. Bunlar metafiziksel tahminler, varsayımlar. ... İzafe teorisi uzayda ışığın tek yöndeki hızını A noktasından B noktasına sabit olduğunu varsayar ama biz bunu kanıtlayamayız. Sadece ışığın gidiş ve dönüş hızını ölçebiliriz. A’dan B’ye bir taraftan çıkıp bir başka yere gidebilir. Biz sadece hızın sabit olduğunu önceden farz etmeliyiz ya da tahmin etmeliyiz. Ama bu bilimsel olarak kanıtlanamaz. Bu yüzden bu teori çok dar görüşlü olduğu için yeterli olamaz. ...Asıl olan en büyük eleştiri bu teorinin kendisini çürütmesidir. Kendine sor: ‘Sadece bilimsel olarak ispatlanan şeylere inanmalısın’ peki bu cümle bilimsel olarak ispatlanabilir mi?”

Sıhhati tartışmalı bilgilerin ortaya saçılması için üzerine eğilmemiz gereken bir başka yönü. Bir taraftan doğruluğu şüpheli, teyide muhtaç, itimat edilemeyecek bilgilere yaygınlık kazandırılırken diğer yandan da mahrem sayılacak bilgiler ticari bir meta hâline getirilip kimi ellerce pazarlık nesnesi olarak kullanılıyor. Öyle ki uluslararası kamuoyuna mal olmuş isimlerin yazışmaları, bilgileri dâhil olmak üzere birçok kişinin bilgilerinin pay-i mal edildiğine şahitlik ettik.

Ülkelerin güvenliklerini dahi doğrudan ilgilendiren milyonlarca hassas vesika, anonim kaynaklara dayandırılarak belli maksatlara hizmet için yayımlandı. Askerî ve diplomatik nitelikte bunca belge yayınlanabiliyorsa internetteki bilgilerin tehdit altında olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerektir. Onun için birçok ülke halkının şahsi bilgilerini korumak adına kanuni düzenleme yapmak durumunda kahyor günümüzde.

İnternet âlemine hâkim olmak petrole, suya, silaha ve toprağa sahip olmak kadar önemli. Bu sahada verilen kavgalar dikkatle incelenmeli, takip edilmelidir. Ciddi bir çıkar kavgasıdır bu. İnsanlığa bırakacağı hasar umursanmadan veriliyor bu mücadele. Adına “veri savaşları” denilen kavga, insanlığı hangi amansız dertlere duçar ettiği ise ortada.

Oldukça hacimli, çok fazla ve hayli çeşitli bilgilerin “ekonomiye kazandırılması” açıkça dillendirilen bir mühendislik projesidir. Adına “büyük veri” denilen bu bilgiler kümesi söz konusu proje ile ürün geliştirmeden operasyonel verimliğe kadar endüstrinin birçok sahasında kullanılıyor. Büyük balıkların iştahını kabartan tarafı ise verilerin biteviye mahsul veren mümbit bir tarla gibi öylece durmasıdır.

İşlenen, analiz edilen bilgiye birinci ya da ikinci kaynaktan sahip olmak için verilen mücadelenin yakın gelecekte yeni bir savaşa dönüşeceği, hatta bu harbin uluslararası bir nitelik taşıyacağını iddia edenler azımsanmayacak miktardadır. Hâlihazırda siber saldırı ve siber savunma alanlarına yapılan yatırımlar, söz konusu işlenen yahut işlenmeye hazır verilerin ne denli değerli olduğunu göstermektedir.

SOSYAL MEDYA VE BİLGİYLE İLİŞKİ

İçinden geçtiğimiz mevcut veri biriktirme-saklama süreçlerinin bir başka özelliği de yeni bir iletişim yönetimini beraberinde getirmesidir. Küresel bir oligarşi denebilir iletişim istikameti tayin edilen merkezler. Facebook, Instagram ve Whatsapp bir elde. *Washington Post* aynı zamanda Amazon’un da sahibi olan kişinin. Otonom araç imal eden, fezaya roket göndermeyi planlayan, insanı ve bilgisayarı entegre eden iş adamı Twitter’ı satın alıyor. Bu aynı zamanda söz konusu iletişim platformlarını, sahibi seçkinlerin ilkeleri ya da rızaları dışında kullanamamak demek. Oligarkların hassasiyetleri kullanıcı hassasiyeti, onların rakipleri kullanıcıların rakipleri, onların düşmanları ise kullanıcıların düşmanları olmaktadır. Çünkü kullanıcı takipçidir. Popülerliğin, popülerleştirilen bu yeni kültürün takipçisi.

Söz konusu iletişim yönetimi hududunca bilgi paylaşma, sosyalleşme ihtiyacını da bu “özgür”

zannedilen platformlarda giderme zarureti hürriyet belleyen sosyal medya müdavimleri, sadece birer takipçidir bugün evet. Hem de bir önceki televizyon-radyo nesli gibi pasif birer seyirci-dinleyici pozisyonunda değil küresel seçkin zümrenin değirmenine su taşıyan, çabalarıyla onu daha da zenginleştiren aktif takipçidir. Bu platformlar öznenen bireye dönüşen yeni insanın aidiyet kurduğu mahallelerdir.

Dijital kültürün içine doğmuş, büyümüş nesli yönlendirmek sözlü ve yazılı kültürle yetişmiş insanlara göre daha ihtimal dâhilindedir. Gerçeklikle arasına inovatif bir ekran sokarak mesafe koyan bu kuşak; bilgide yöntemin önemini iskalayan, tecrübenin kıymetine vakıf olamayan, istikbale dair tahmin melekesi hayli örselenmiş bir kuşak olması bakımından takipçi elbisesinden başka bir şeyin reva görülmediği ana hedef kitledir.

Takipçilerin aksiyonu, seslerinin ulaşabildiği diğer kullanıcıları özgürlük ve mutluluk namına belirli bir anlam dünyasına zorlamaktır. Modern sonrası dönemin özelliklerini nazara alırsak yerli yerindele başı hoş olmayan yeni kültürün taşıyıcıları, “kutsal öznellik” için net olan, tanımlanmış birçok şeye alabildiğine hücum eder. Ve toplanan, işlenmeye elverişli veriler, bu mahallede bireyin bilgi ve duygusunun, kendine münhasır olduğu propagandasıyla gönüllü olarak teslim alınır. Bu ilişkide güven değil haz esas kabul edilir.

Aydınlanmadan günümüze, bilgi-insan ilişkisinin seyrinde, bhusus memleketimizde aşlamayan sorunlardan biri de kemiyet meselesidir desek isabetsiz bir söz söylemiş olmayız herhâlde. Evet, anlamı erozyona uğratan, insanı körleştiren, metalaştırmayı normatif hâle getiren dertlerden biri de budur. Bu sorunu doğuran, besleyen, büyüten, olgunlaştıran ve nihayet normatiften pratiğe dönüştüren süreçler de en az müşkülün kendisini fark etmek kadar mühim.

Günümüz dünyasına sirayet etmiş modern bilimin ‘veri’ olarak istiflediği bilgi, sahiplerinin ellerinde hamur gibi yoğrulmadan bir anlam ihtiva etmez. Bu yoğurma da şüphesiz oluşturulan katı ideolojik yaklaşımların tezahürüdür. Yani

bilimcilik ideolojisine referans teşkil edecek şekilde işlenir veriler. Usul olarak da bilhassa rakamlar kullanılır.

RAKAMLARIN YANILTMAYACAĞI YANILGISI

Sayılar ile değerlemek, istatistik üzerinden mesaj vermek modern bilimin alametifarikasıdır. Ölçülebilirlik üzerinden bir sınır çizerek tanımlayıcı ve yorumlayıcı yöntemlerle söz söylemek de istatistik biliminin temel özelliklerindedir.

Bilimcilik ideolojisinin körleştirici etkisinin canlı tutulması için çaba harcandığını ifade etmek gerekir. Hâkim paradigmanın mikrofonu vazifesini gören, çoğu sermaye ve medya sahibinin fikriyatı mucibince gerekirse karartma yaptıkları sır ise değildir.

Politik aritmetik diye ifade edilen ilk istatistik örnekler günümüzde hemen her yerde müracaat edilen unsurların başında geliyor. İstatistikler, modern birer gematria yahut cifer-ebcet gibi işlev görüyor. Sayılara sayısız anlam veriliyor. Rakamların yanılmayacağı yanılığısıyla, karşılık alacağı anın uçucu hevesiyle yaşıyor çağdaş insan. Miktar, adet, anket, skor, reyting, oy artık geçerli olan. Niceliğin hâkim olduğu çağdaş dünyanın insanı da ne yapıyorsa rakam olarak mukabele edilmek üzere bir kaygı ile yapıyor.

Kemiyetin egemen olduğu vasatta nitelik ve mana her geçen gün itibar kaybediyor. Günümüzde kamuoyu da nasibini alıyor bu cereyandan. Ara ara da olsa yoklanan bir unsur olarak dizayn edilen kamuoyunun boş bırakmaya gelmeyeceği düşünülüyor. Guenon, kemiyet tenkidi yaparken rakamlar ve istatistikler üzerinden yapılan tahminlerin modern yıldız falcılığı olduğunu söyler...

Yazar, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri* adlı eserinde modernlerin, bilimsel görüş açısının, akla ne geliyorsa her şeyi niceliğe indirgediğini ve niceliğe indirgenemeyen hiçbir şeyi hesaba katmayacağını ve hatta onu yok saymakla belirginleştirdiğini ifade eder. Günümüzde insanların ‘sayılamayan’ yani tamamen niceliksel ifadelerle açıklanamayan her şeyin salt bu yüzden ‘bilimsel’ değerden yoksun olduğunu düşünüp söyleyecek kadar ileri gittiklerine işaret eder. Guenon devamla şu tespitleri yapar: “Modern bilim, gene onun

özel bakış açısı nedeniyle, olaylar arasındaki özle ilgili temel farkları görmekten acizdir. Bu yüzden ister tarih, ister 'sosyoloji' 'psikoloji' ya da adını söyleyebileceğimiz herhangi başka bir inceleme dalı söz konusu olsun, modern bilimin öylesine büyük bir önem atfettiği 'istatistikler'in aldatıcı özelliği insani alanda tam bir şekilde net olarak gözükmemektedir. (...) Sayıları ve hesapları ortaya dökerek insan kendi kendine belli bir 'doğruluk' yanılsaması veriyor ve aynı zamanda bunu başkalarına da vermeyi amaçlıyor; oysa bu 'doğruluk' sözümona matematiksel diye nitelendirilebilir. Fakat gerçekten de farkına bile varılmaksızın ve peşin fikirler gereğince, bu sayılardan, bu rakamlardan ayırım gözetmeksizizin aşağı yukarı istenilen her şey, her sonuç çıkarılmaktadır; kaldı ki bu rakamlar kendi içinde öylesine anlamsızdır."

Rakamlara neredeyse istenilen her tür anlam verilebiliyor. Kabul edelim ki, ölçülebilir olana ikna edilmiş kitlelerin rakamlar ile kanalize edilebileceğine dair kanaat hayli yaygın. Tabiatıyla rakamlara mesaj verdirilerek ilerleme kaydediliyor. Sayıların ulaklığında mesaj istenilen noktaya ulaştırılıyor. Bağlamından kopuk olup olmadığı, gerçekle irtibatının ne denli sağlıklı olduğuna bakılmaksızın amiyane bir yaklaşımla düşünceler şekillendiriliyor. Rakamların elastikliğinden erbabınca 'gayet güzel istifade' ediliyor.

Nicelleştirme indirgemedir, indirgemeciliktir. Manayı hafife almak hatta ona kastetmektir nicelleştirme. Ruhunu gözden kaçırma ve ontolojik bir sapma olarak da tarif edilebilir. Nicelleştirilen meseleyi kendi cinsi üzerinden anlamaya çalışmak yerine farklı referanslar üzerinden bir ön kabul muameleye tabi tutmak itidalle bağdaşmaz. Mukayese benzerler üzerinden yapılabilir. İdrak için muhakeme yapma mekanizması, düşüncenin tabii akışı ile olağan netice verebilir. Aksi takdirde, günümüzde olduğu gibi nicelleştirilen bilgi, belli bir maksada matuf olarak işe koşturuluyor demektir. Buradan ise anlamlı bir bütünlük çıkmaz ancak parçalanmış bir dünyanın atomları gibi etrafa saçılan malumat yığını çıkar.

Rakamlar kimi zaman mâni olunmazsa ölümçül bir tehlikenin yaklaştığını haber veriyor, kimi zaman ise geleceği resmediyor bugün. Azlık-çokluk kişinin kendi meşrebince değil belirlenen standartlara bağlı olarak anlam kazanıyor.

Duygular da işe dâhil edilince vazife tamamlanıyor ve çıkara taalluk etmeyen neredeyse hiçbir rakam tedavüle sokulmuyor. Neticede hoyratça tüketime yönelen bir yeni kitle daha öncakilere ilave oluyor. Bir kara deliğin içinde kaybolurcasına insanlar yitip gidiyor.

Bilim sadece büyük yanlışların menşei değil aynı zamanda müstehrek yalanların kılıfı olarak faaliyette. Bilimin açtığı yolla konforla mücehhez kitleler ise mevcudu korumak için çırpınıp duruyor, insani olan, pek çok yeni konfor alışkanlıklarına feda edebiliyor. Oysa konjonktürel ideolojiye kurban ediliyor insani olan ne varsa. Kültürel değerler böylece aşınıyor, buharlaşıyor. Bilim siyasetten de sosyal gelişmelerden de bağımsız değildir. *İdeoloji Olarak Biyoloji, DNA Doktrini* kitabının yazarı Richard Lewontin, "Bilim kendinden önceki kilise gibi her tarihsel devirde toplumun baskın değerleriyle görüşlerini yansıtan ve perçinleyen bir toplumsal kurumdur." diyor demesine ama bugün baskın değerlerin ne olduğu sorusunun cevabı oldukça ürkütücüdür. Zira baskın değer alabildiğine sübjektif, haz merkezli ve insan olmağımız bakımından inkişaf etmiş olan iletişim tarzlarının çok uzağında.

Teyitsiz ve tekinsiz bilgi ile beslenen insan 'bence'leri ile meşruiyet arayışına girerken şahsi duygulanımı da bilgiden sayarak tartışmaya dahi açılmasına tahammül edemez. Hâl böyleyken rakamlar ve bilimsellik üzerinden ortaya saçılan bilgilerin bağlayıcılığı insanlığı müştereke değil daha çok bencillığe ve daha fazla kavgaya sürükler.

Modern hayatın gölgesinde eğleşen insanlık, salt aklın ipiyle kuyuya inmekte, bu sebeple debelenip durmaktadır. Bilimsel bilginin refakat ettiği dünyayı anlamlandırma fiiline dair izahlar tıkanınca istatistikler imdadına yetişmekte ve rakamlara bir şeyler söylenilmektedir. Milyonların arasında olduğu hâlde modern enstrümanlar marifetiyle kulağı kulaklıkla tıkalı, gözü ekranla perdeli sürekli uyarıcı 'bildirimlerle' kontrol altında tutulmaya çalışılan insan, kâinattaki küçük dünyasında takdir hakkını mevcut popüler kültüre bırakmış gözüküyor. İnsana musibet olarak bu kâfidir. İnsani olan bizatihi insan aklının eseri olarak, insan bilgisinin imali bilim eliyle tahliye ediliyor.

Muhayyel Bir Ulus Kurgusu Adına Türk Edebiyatı Tarihi Yazılamaz mı? Yazılmamalı mı?

CENGİZ TATAR

Türk Edebiyatı'nda edebiyat tarihi denildiğinde akla gelen ilk eser Ziya Paşa'nın *Harabat* adlı üç ciltlik şiir antolojisidir. "Edebiyat tarihi" ismiyle neşredilen ilk eser ise Abdulhalim Memduh'un *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'si*dir (1889). Bu eserden epey bir süre sonra 1912'de Şahabeddin Süleyman'ın *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'sini* görürüz. Daha sonra Fuad Köprülü'nün Şahabeddin Süleyman'la birlikte telif ettiği *Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı* (1914) gelir. Bunun ardından Köprülü'nün tek başına kaleme aldığı *Türk Edebiyatı Tarihi* (1921) neşredilir. Türk Edebiyatı'nda modern anlamda edebiyat tarihçiliği Fuad Köprülü'nün 1913 yılında *Bilgi Mecmuası*'nda neşrettiği "Türk Edebiyatı Tarihi'nde Usul" isimli makalesiyle başlatılır. Bu makale sonrasındaki çalışmalarına binaen Fuad Köprülü Türk Edebiyatı tarihinin kurucu ismi olarak kabul edildiği gibi ondan

başka bir ismin bu işi başaramadığı ve başaramayacağı iddiası da dikkat çekicidir. Sanki "edebiyat tarihi" Fuad Köprülü tarafından kurulmuş, olgunlaştırılmış ve nihayete erdirilmiştir. Böylelikle edebiyat tarihi varlığı bilinen ama hiç kimsenin göremediği bir anka kuşuna dönüştürülmüştür.

EDEBİYATTARİHİ VE MİLLİYETÇİ DÜŞÜNCE

XIX. yüzyılda milliyetçi saiklerle ortaya çıkan edebiyat tarihi zamanla uluslaştırma sürecinin en önemli silahlarından biri hâline gelecektir. Bu bağlamda Fuad Köprülü'nün, gençleri edebiyat tarihi alanında çalışmaları için teşvik etmesi boşuna değildir. Bu alanda çalışacak her Türk gencine "Türk millî dehasının vahdetine" bir adım daha yaklaşılmasına vesile olma ve bunun gururunu yaşama hazzı vadedilmektedir.¹

¹ Mehmet Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları I*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 63.

Fuad Köprülü

Alıntıladığımız ifadeden edebiyat tarihinin milliyetçi düşüncenin malzemesi hâline getirildiğini açık bir şekilde görürüz. Ancak bu durum bazı sorunları da beraberinde getirir. Mazinin

Fuad Köprülü

edebi hasıllarının bugünün milliyetçi bakış açısıyla ele alınmasıyla birlikte anakronik problemlerin ortaya çıkması muhakkaktır. Fuad Köprülü'nün bazı çalışmaları bu anakronik hatalara iyi bir örnektir. Köprülü, "Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri"² isimli yazısında "Milli Edebiyat"ın ilk örneklerini XVI. asırda "Türki-i Basit" ismini verdiği ve bir edebî akım diye değerlendirdiği şairlerde aramaya kalkar. XVIII. asır ve sonrasında ortaya çıkan milliyetçiliğin temellerini oluşturmak için henüz böyle bir ideolojiden haberi olmayan insanların kaynak gösterilmesi büyük bir çelişki olsa gerek...

2 Mehmet Fuad Köprülü, *age.*, s. 245-280.

Milliyetçi saiklerle inşa edilen Türk Edebiyatı tarihinin mimarı Köprülü'dür. Onun ortaya koyduğu Türk Edebiyatı Tarihi araştırmaları daima bu alanın temel metinleri olarak kabul edilmiş ve örnek alınmıştır. Hâlbuki bugün elde edilen yeni bilgiler ışığında Köprülü'nün verdiği bir kısım bilgilerin yanlışlığı ortaya konmuştur.³ Fakat biz burada dönemin kısıtlı belgelerinden hareketle ortaya konan yanlış bilgilerden ziyade bilinçli bir yanıltma ve saptırma sonucu verilen yanlış bilgiler üzerine yoğunlaşacağız.

Bu bağlamda Köprülü'nün belgeye dayanmadan şüpheli

3 Nuran Tezcan, *Divan Edebiyatına Yeniden Bakış*, YKY, İstanbul, 2016, s. 315-316; Ali Fuat Bilkan, *Osmanlı Zihniyetinin Oluşumu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 115-116.

olduğu hâlde, ilmüymişcesine bir kısım bilgiler vermesi dikkatimizi çekmektedir. *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar* adlı eserinden aldığımız şu ifadeler bu anlamda önemlidir: "... ona isnat etmek mecburiyetindeyiz.⁴ "... Yesevi'nin anadilini herhâlde Oğuz lehçesi olmadığı muhakkaktır.⁵ "... Arap ve Acem kelimeleriyle karışık bulunacağı da muhakkak gibiydi.⁶ "... manzumeler, menkıbeler, hikâyeler yazıldığı da muhakkak gibidir.⁷ "... çıkmış sayılabileceği şüphesizdir."⁸

Fuad Köprülü, "Türk Edebiyatı tarihi"ni kurarak "ulusal edebiyat tarihi" modelini de

4 Mehmet Fuad Köprülü, *age.*, s. 198.

5 Mehmet Fuad Köprülü, *age.*, s. 222.

6 Mehmet Fuad Köprülü, *age.*, s. 228.

7 Mehmet Fuad Köprülü, *age.*, s. 338.

8 Mehmet Fuad Köprülü, *age.*, s. 309.

şekillendirmiştir. Bunu yaparken zaman zaman Batılı müsteşriklerin çalışmalarından yararlanmış ve onlarla hemfikir olmuş, zaman zaman da onlara (özellikle Türkler hakkındaki olumsuz görüşlerine) karşı çıkıp milliyetçi düşünce merkezinde bir formül üretmiştir. Böylece bu alanda bir anlamda Batılı müsteşriklerle müşterek ve kısmen de onlara muhalif olunacak fikirlerin de neler olduğu belirlenmiş gibidir. Köprülü, kurucu isim olarak herşeyi şekillendirip tasnif ettiğinden kendinden sonra gelen araştırmacılar onun görüşlerini tekrar etmekle yetinirler. Bunda tabiki Köprülü'nün kurucu kadroyla ilişkisinin ve merkezi edebiyat kanonunun da büyük payı vardır. Bir anlamda onun resmi tarih tezine eklenen "resmi edebiyat tarihi kurgusu" günümüze kadar aynen devam ettirilmiştir.

Bütün bunlar tabiki "ilmî olmak" kisvesi altında cereyan etmiştir. Köprülü'nün çalışmaları kimsenin üstesinden gelemeceği bir çalışma alanına dönüştürülmüş ve bir daha kimse müdahale etmesin diye (ictihad kapısını kapatanlar gibi) edebiyat tarihi alanında yapılacak çalışmalara kapılar kapanmıştır. Bu nedenle olsa gerek sürekli "edebiyat tarihi" yazılamaz vaveylaları koparılmaktadır. Hâlbuki Fuad Köprülü edebiyat tarihinden ziyade tarih ve düşünce tarihine yoğunlaşmıştır.

Türk Edebiyatı tarihinin, milliyetçi bir bakış açısı merkezinden inşası klasik edebiyata bakişımızı kökünden değiştirmiş ve hâlen daha çözülemeyen bir

Milliyetçi saiklerle inşa edilen Türk Edebiyatı tarihinin mimarı Köprülü'dür. Onun ortaya koyduğu Türk Edebiyatı tarihi araştırmaları daima bu alanın temel metinleri olarak kabul edilmiş ve örnek alınmıştır.

karmaşaya sebebiyet vermiştir. Tabiki bu tavrın temelinde ulusal bilinç meydana getirmek uğruna yakın geçmişe bir sünger çekme ve uzak geçmişte yeni bir tarih yaratma sevdası yatar.⁹ Başta Meşrutiyet döneminin Türk milliyetçileri olmak üzere Cumhuriyet Türkiye'si aydınlarının da onlara katılmasıyla birlikte Osmanlı ve klasik edebiyat düşmanlığı bariz bir hâl alır.¹⁰

KLASİK EDEBİYAT ELEŞTİRİLERİ

Klasik edebiyat eleştirilerinin başında aruz vezninin kullanılması gelir. Türk milliyetçilerinin ısrarla söylediği, Köprülü'nün sistemli bir hâl getirdiği ve günümüze kadar ulaşmasını sağladığı hece vezninin Türklere aruzun ise Araplara ait olduğu fikri üzerine bina edilen edebiyat tarihi hâlâ güncelliğini korumaktadır. Köprülü ve tilmizleri bütün edebiyat tarihimizi bu kaide üzerine bina etmiş ve aruzu, kullanıcılarıyla beraber bizim haricimizdekiler şeklinde değerlendirmiştir. Buna karşılık hece vezni, Türk millî vezni olarak benimsenmiştir. Hâlbuki Türklerin ilk yazılı kaynağı olan Orhun Abideleri şiirsel bir metin değil mensurdur. Bundan sonra gelen Budist Uygurlarına

ait metinlerdeyse hece vezninin kullanıldığına dair yeterli malzeme ve bilgi yoktur. Hece veznine dair ilk örnekler *Divan-ı Lügati't-Türk'te* yer almaktadır (Bu eser 1072-1077 yılları arasında telif edilmiştir). Ayrıca bu veznin Türkler arasında kullanıldığına dair işaretler ancak Karahanlılar döneminde kesinlik kazanmıştır.¹¹ Hâlbuki Ziya Gökalp, Fuad Köprülü ve ardıllarının Türklere ait olmadığını iddia ettikleri aruz vezni de aynı dönemde (XI. Asır) *Kutadgu Bilig'de* karşımıza çıkmıştır (ki bu eserde olgunluk kazanmış bir şekilde olması çok daha önceleri de kullanıldığını gösterir). Dahası *Divan-ı Lügati't-Türk'te* hece vezniyle birlikte aruzla yazılmış birçok şiirin de yer alması ve Budist Uygurlar döneminde aruzla şiirlerin ortaya çıkması oldukça dikkat çekicidir. Bu da bize aruzu Türklerin çok daha önceleri de kullandıklarını göstermektedir.¹² Bütün bunlara ilaveten (büyük Türkçeci) Yunus Emre'nin *Divan'ında* aruz veznini de kullandığını Köprülü'nün kendisinden öğreniyoruz.¹³

11 Nurettin Albayrak, "Hece Vezni", *DLA*, c. XVII, s. 148-150.

12 Bu konuda daha detaylı bilgi için bk. Sultan Mahmut Kaşgarlı, "Uygur Türklerinin Türk Kültür Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Türk Kültürü*, sayı: 404, s. 705-716.

13 Mehmet Fuad Köprülü, *age.*, s. 406-407.

9 Mustafa Özel, *Roman Diliyle Siyaset*, Küre, İstanbul, 2021, s. 42-43.

10 Walter Andrews, *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 27-29.

“Köprülü ve ardılları klasik şiire karşı halk şiirini idealleştirirler. Böylece anakronik bir hataya düşerek halk edebiyatı/şiiri, divan edebiyatı/şiiri diye suni bir ayırım meydana getirirler.”

Araştırmacılar XIX. asırda Avrupa kıtasıyla alakalı çalışmalar yaparken genelde “yüksek” ve “avam” ayırımına giderler. Böylece kıta Avrupası’nda iki katmanlı bir kültür ve din algısı olduğunu gösterirler.¹⁴ Bizdeki milliyetçiler de benzer şekilde bir ikilik yaratmak ve ötekileştirmek için böyle bir ayırım yaptılar. Bu nedenle olsa gerek Köprülü ve ardılları klasik şiire karşı halk şiirini idealleştirirler. Böylece anakronik bir hataya düşerek halk edebiyatı/şiiri, divan edebiyatı/şiiri diye suni bir ayırım meydana getirirler. Peki o dönemde yaşayan şairler/edebiyatçılar gerçekten de bir kez olsun kendilerini “Ben divan şairiyim”, “Ben halk şairiyim” diye adlandırmış mıdır? Yoksa bu Köprülü ve benzerlerinin bir kurgusu mudur? Görünen o ki bu bir kurgudan öteye gitmez. Zira zikredilen iki edebiyat da aynı toplumun, aynı coğrafyanın ve aynı dünyanın insanlarına aittir. Onları duvarlarla birbirinden ayırmış, birbirinden habersizmiş gibi göstermek ideolojik körlüktür. Aynı toplum ve aynı kültürün ürünü olan bu iki edebiyatın söz varlıklarında bir kısım farklılıklar olsa da işledikleri konular büyük benzerlikler gösterir.¹⁵ Her

iki edebiyat da yüzyıllarca oluşmuş deneyimlerin yansımasıdır. Bütün bunlara rağmen yeni ortaya atılan “millî şiirin” “halk şiiri” olarak gösterilmesi dikkat çekicidir.¹⁶

Türk Edebiyatı tarihçilerinin klasik edebiyatı mahkum ettikleri diğer bir önemli konu da dildir. Köprülü ve ardılları klasik edebiyatın saray edebiyatı/yüksek zümre edebiyatı olduğunu, işlediği konuların da, dilinin de halka yabancı olduğunu ısrarla vurgular. Türklerin İslâm kültür havzası içerisine girmesinin ardından telif ettikleri eserler büyük oranda el-sine-i selase üzerine kurulmuştur. Edebiyatçı, devlet adamı ve ulema genelde bu üç dili de öğrenirler. Dolayısıyla onların bu üç dile ait kelimeler kullanarak eserler vermeleri İslâm medeniyetinin yansımasıdır. Onlar bütün bir İslâm algısının, inancının sonucudur. Bu nedenle bizden öncekilerin aynı eser içerisinde Arapça, Farsça ve (eski) Türkçeye ait kelimeler kullanması veya aynı anlama gelen üç farklı dile ait kelimelere bir metinde yer vermesi gayet olağandır. Bunun için Yunus Emre’nin *Divan*’ı iyi bir örnektir. Yunus Emre, eski Türkçe “çalap, tanrı” kelimele-

riyle birlikte “Allah”, “uçmak”la birlikte “cennet” kelimelerini rahatlıkla kullanmıştır. Benzer bir durumla Osmanlı toprakları içinde günümüze kadar popülaritesini koruyan, birçok insan tarafından ezberlenen XV. asır metni olan Süleyman Çelebi’nin *Mevlid/Vesiletü’n-Necat*’ında karşılaşırız. Aynı üç dilli ifade ve kelime çeşitliliği bu metinde de karşımıza çıkar. Buradan hareketle milliyetçilerin bahsettiği dil meselesinin bugün için geçerli bir problem olduğunu belirtelim. Çünkü Anadolu insanının böyle bir talebinin olduğuna dair elimizde bir belge olmadığı gibi o insanların Köprülü ve benzerlerinin söyledikleri gibi “Biz Türküz ve dilimiz de Türkçedir bundan dolayı Arapça ve Farsça kelimelere karşıyız.” dediklerini düşünmek de fazla hayalcilik olacaktır.

Sonuç olarak artık ulus bilincini merkeze alarak Köprülü tarafından inşa edilen ve ardılları tarafından da sürdürülen edebiyat tarihimiz elde edilen yeni belge ve bulgular ışığında tekrardan ele alınıp yazılmalıdır. Köprülü nasıl çalışmalarında inkılapçı bir tavır sergilediyse aynı şekilde edebiyat tarihi araştırmacıları da inkılapçı bir çabayla edebiyatımızı yeniden kurgulamalıdır. Unutmamalıdır ki Türk milliyetçileri edebiyat tarihimizi inşa ederken hor görüp dışladıkları Arap ve Fars kaynaklarından beslenerek, bu kaynakları delil göstererek kendi edebiyat tarihlerini ve tarihlerini yazmıştır.

14 Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, Metis Yayınları, İstanbul, 2019, s. 40.

15 Walter Andrews, *Şiirin Sesi Toplumun*

Şarkısı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 218-221.

16 Cemil Meriç, *Kırk Ambar I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 409.